metmenys

1980

kūryba & analizė

40

metmenys

Vytautas Kavolis, Pradžios ir pabaigos 5 * *Marius Katiliškis,* Molkastė 33, Medžioklė 34, Keliais ir keleliais 35, Pavasaris 36 * *Algirdas Žolynas,* Gyvenant su kitais 37, Naujoji fizika 38, Vidurnakčio ola, Texas: bandymas 39, Deginant žiurkę 41, #43 42, Rankos žemėlapis 43 * *Algirdas J. Greimas,* Ašara ir poezija; vienos Marcelijaus Martinaičio poemos analizė 44 * *Violeta Kelertienė,* Literatūros lankai: penkiasdešimtųjų metų „enfant terrible" šiandieniniu žvilgsniu 90 * *Lidija Šimkutė,* Bevardis tolis 109, Alyvmedžio šaka 110, Ištroškę akmenys 111, Žingsniai ir žodžiai 112 * *Icchokas Meras,* Naktipiečiai savaitės gale 113 * *Bronius Vaškelis,* Lietuvių teatro JAV pirmasis dešimtmetis 120 *

Gyvenimo mįslė ir poezijos laisvė, *R. Šilbajoris* 153 * Lyrinė ir satyrinė gaida epiniam pasakojime; Liudo Dovydėno brandi proza, *Alina Staknienė* 161 * Norberto Vėliaus ir Algirdo J. Greimo knygos apie lietuvių tautosaką/mitologiją, *Eglė Viktorija Žygaitė* 172 * Vilniaus universiteto jubiliejaus derlius, *V. Trumpa* 183 *

Pu 27-4642

Valst. ... Respublikinė Biblioteka

Dailės darbai: Tadas Burba 74-89

Czesław Miłoszui,
paskutiniajam Lietuvos Didžiosios
Kunigaikštijos piliečiui,
pirmajam lietuviui
lenkų poetui
Nobelio laureatui

PRADŽIOS IR PABAIGOS

VYTAUTAS KAVOLIS

Autobiografijos pradžia yra sprendimas intelektualinės problemos, kas turi egzistuoti, kad galėtų prasidėti autoriaus gyvenimo įvykių pasikeitimas į reikšmių sistemą, apie kurią verta kalbėti. Autobiografijos pabaiga yra atsakymas į klausimą, koks palieka autorius, perkeliavęs per savo gyvenimo reikšmių sistemą, tapęs jos gaminiu, išeinąs už jos ribų.

Bet nors autobiografija ir yra, atrodytų, savo individualaus gyvenimo aprašymas, joje galima įžiūrėti ir kolektyvines struktūras, įtakojančias individus savo reikšmingųjų pradžių ir pabaigų pasirinkime. Iš kurios nors tautos ar periodo autobiografijų kolekcijos galima išskaityti, kokie ten ir tuomet turėta rėmai savęs supratimui, į kokias koherencijos struktūras individai įrašydavo save.

I

Kai autobiografija prasideda:

> Išpažįstu prieš Tavo Didybę, o Dieve, mano begalinius nuklydimus nuo Tavo kelių . . . Išpažįstu blogybes, kurias dariau vaikystėje ir jaunystėje, blogybes, kurios dar užverda mano

subrendusiuose metuose, ir mano įsišaknijusią blogio meilę, kuri dar gyvena mano susidėvėjusio kūno išvargime,

ir baigiasi:

Dabar įrašykime šviesiausios Marijos, dangaus ir žemės Karalienės, kartu su Dionizo, visos Prancūzijos viešpačio, vardus šios knygos užbaigon, —

tos knygos skaitytojas, net ir pažadintas septintą valandą ryto, tuojau supras, kuriai civilizacijai ir kuriam istoriniam laikotarpiui ši autobiografija priklauso.

Rėmus savo gyvenimo reikšmės supratimui Guibert de Nogent, gyvenusiam XI ir XII amžių sąvartoje, buvo suteikusi Viduramžių krikščionybė. Individo gyvenimo reikšmė prasideda jo nukrypimais nuo objektyviai visiems privalomo kelio ir baigiasi jo nusilenkimu dangiškiesiems autoritetams. Individo gyvenimas vyksta uždarame rate, nuo kurio centro jis pradžioje atitolsta ir į jį gale tikisi sugrįžti. Autobiografijos forma — vieša išpažintis, skirta Dievui, bet leidžiama išgirsti ir žmonėms.

Atverčiame, šešiais šimtais ir keturiasdešimčia metų vėliau, kitos autobiografijos pradžią:

Aš apsisprendžiau imtis veiksmo, kuris neturi precedento ir kuris, jį pabaigus, neturės imitatoriaus. Mano tikslas yra pristatyti mano rūšiai portretą, visais atžvilgiais atitinkantį prigimčiai, ir žmogus, kurį aš nupiešiu, būsiu aš pats . . . Aš nupiešiau save, koks aš esu, kaip niekšingą ir vertą paniekos, kada mano elgesys toksai buvo, kaip gerą, dosnų ir kilnų, kai aš toks buvau. Aš atvėriau savo paslėptąją sielą, kaip Tu pati esi ją mačiusi, Amžinoji Būtybe! Tegul begaliniai legionai mano žmogiškųjų bendrakeleivių renkasi aplink mane ir išgirsta mano išpažintį.

Toji išpažintis, kaip paskutiniajame puslapyje paaiškėja, skaitoma grafui ir grafienei, princui, markizui ir markizei XVIII amžiaus salione, ir grafienė, ją išklausiusi,

atrodė sujaudinta. Ji regimai sudrebėjo, bet greit suvaldė save ir pasiliko tyli, kaip ir likusioji kompanija.

Jean-Jacques Rousseau gyvenimo reikšmė jam kyla ne iš objektyviai privalomų visatos dėsnių, bet iš jo paties subjektyviosios intencijos. Sakralinį „Išpažįstu prieš Tavo Didybę" pakeičia sekuliarinis „Aš apsisprendžiau imtis veiksmo". Tas veiksmas tebeturi išpažinties — visiško sielos apnuoginimo — pobūdį, bet išpažintis jau skiriama ne Dievui, bet žmonijai. Pasikeičia ne tik išpažinties adresatas, bet ir jos turinys: *nuodėmių* išpažinimą pakeičia *individualybės* atskleidimas, kurio požiūriu svarbiau viešai prisipažinti dėl savo blogų darbų, negu nuo jų susilaikyti.

Tokia išpažintis, romantinės moralybės sistemoje, žmogui šventa pareiga. Bet nemažiau būtina atskleisti pasauliui ir savo dorybes. Autoriui svarbu, kad jo klausytojai būtų to, ką jis apie save pasako, sujaudinti. Neužtenka pasakyti tiesą apie save tam, kad pasakius tiesą; reikia to išsakymo intensyvumu pačiupti publikos emocijas. Ir individualybės atskleidimas taip svarbu, kad visa žmonija — „begaliniai legionai" — turi jo klausytis. Žmonijos, suvoktos kaip teatro publikos, sujaudinimas romantiškojoje sąmoningumo struktūroje pakeičia de Nogent nusilenkimą prieš Dangaus karalienę ir Prancūzijos viešpatį. Bet jei taip, kaip de Nogent, nusilenkti privalėjo visi, tai Rousseau savo paties kulto sakramentaliniame teatre yra nepasiekiama žvaigždė: jo veiksmas „neturės imitatorių". Ir jis baigia išeidamas į sceną žvilgterėti, kaip jo spektaklis yra paveikęs auditoriją.

Romantizmas apskritai yra pereinamoji fazė tarp sakralinio ir sekuliarinio egzistencijos suvokimo, nors per paskutiniuosius du šimtmečius toji fazė nuolat kartojasi, vis keisdama savo dekoracijas, ir per ją galima keliauti abiem kryptim. Beveik grynai sekuliarinį savo gyvenimo reikšmės supratimą randame, dar šimtmečiu vėliau, Anglijoje. Kaip ir Rousseau, taip ir John Stuart Mill autobiografiją pradeda ne objektyviu dėsningumu, bet subjektyvia intencija. Ta intencija liberalui tačiau nėra, kaip romantikui, savo individualybės

gelmių atskleidimas, nepaisant, kiek tai atneštų sau ar kitiems skausmo, bet noras būti naudingu:

> . . . galvojau, jog amžiuje, kuriame auklėjimas ir jo patobulinimas yra tema didesnio skaičiaus jeigu ir ne gilesnių studijų kaip betkuriame ankstesniame Anglijos istorijos periode, galėtų būti naudinga, kad būtų koks nors aprašymas auklėjimo, kuris buvo neįprastas ir dėmesio vertas ir kuris . . . paliudijo, kiek daug daugiau, negu paprastai įsivaizduojama, gali būti išmokoma, ir gerai išmokoma, tuose ankstyvuose metuose, kurie, įprastiniuose vadinamojo mokymo būduose, yra ne ką daugiau kaip niekais praleidžiami.

Šalia *utilitarizmo*, kurį „buržuazinio liberalizmo" kritikai iš kairės ir iš dešinės laiko jo vyraujančiu bruožu, pirmajame John Stuart Mill puslapyje randame ir *dėkingumą:*

> . . . norą pripažinti tuos įnašus, už kuriuos mano intelektualinis ir moralinis vystymasis dėkingas kitiems žmonėms; kaikuriems iš jų pripažinto reikšmingumo, kitiems mažiau žinomiems, negu jie verti, ir vienai, kuriai daugiausia esama skolingu, vienai, kurios pasaulis neturėjo progos pažinti, —

jo žmonai. Mill užbaigia savo senatvės rašto darbų, prakalbų ir bendradarbiavimo su savo dukterim paminėjimu, „apie ką dar bus laiko pakalbėti smulkiau, jei aš būsiu gyvas juos užbaigti".

Nupasakojama tai, kas kitiems žmonėms naudinga sužinoti ir už ką kitiems žmonėms esama dėkingu, ir tęsiama savo darbas drauge su ištikimais bendradarbiais, kol jį pajėgiama tęsti. Liberalinėje sąmoningumo struktūroje, svetimoje XVIII amžiaus teatrališkumui, individo gyvenimo reikšmė telpa praktinio socialumo plotmėje, ir apie savo gyvenimą individas pasakoja taip pat blaiviai, kaip apie betkokį kitą studijų objektą, klausytis to pasakojimo neužkraudamas prievolės nei Dievui, nei žmonijai. Liberalui jo egzistencijos ribos — jo darbo ir dėkingumo ištikimybės, ir jos pakankamai reikšmingos tuo, kad jos reikšmingos jam ir

tiems, kurie jo reikšmėmis su juo spontaniškai dalinasi. Sujaudintai publikai aptemdytam teatre teisybės nesakoma. Ir jei apie save viešai kalbama, tai reikia pasiaiškinti, *kodėl* kalbama.

II

Maždaug tuo metu, kai John Stuart Mill rašė savo autobiografiją, prieš šimtą trisdešimt metų, gimė pirmasis lietuvių autobiografas. Į mus prabyla grubokas, Vakarų Europoje neįprastas (ir mūsų pamirštas) kaimo ir nusigyvenusios bajorijos pasaulis.

Suvalku gubernijoje, Vilkaviszkio pavietyje, Bartninku valstijos, kaime Ožkabaluose, 22 d. Lapkriczio 1851 m. asz esmi gimęs. Szito kaimo laukai guli ant sziaurės kraszto t. v. Valdaiszkai — pajurinio kalnyno, kursai, tęsdamasi isz sziaurės-rytu į vakarus per Suvalku guberniją, Prusu-link eina . . . Jau kryžioku laike, XII-XIV szimtmetyje, szis kalnuotasis kampas turėjo buti diktai apgyventas ir didiai svarbus stratėgiszkame dalyke, kad senovės lietuviai priversti tapė jau tada — o gal ir dar seniau — szitame trake daugiur vietu tvirtas pylis dėl apsigynimo nuo netikėtinu plėsziku įsitaisyti . . . Vienur kitur atrasti pylekalniuose rymiszki piningai isz 1-2 szimtm . . . Tokiame dailame, kalnuotame, su daugumu dar kryžiokiszku tradiciju, kampe asz esmi gimęs ir užaugęs . . .

Jonas Basanavičius yra parašęs dvi autobiografijas. Čia cituojama jo 1888 m. parašytos — jam esant trisdešimt septynių — autobiografijos pradžia. Nei dieviškasis įstatymas, kaip Viduramžių žmogui, nei individo intencija, kaip romantikui ir liberalui, bet gamtos aplinka ir istorinis jo bendruomenės likimas nustato pradinę individualybės reikšmės ribą. Nėra kultūrinio egoizmo išsišokimų: „*Aš* išpažįstu" arba „*Aš* apsisprendžiau", bet, kaip kiniečių tapyboje, objektyvus aplinkos, kurioje žmogus tėra maža detalė, piešinys: „*Suvalkų gubernijoje . . . kaime Ožkabaliuose*", ir

tik pačiam sakinio gale: „aš esmi gimęs". Panašiai prasideda ir antroji, 1922 m. parašytoji Basanavičiaus autobiografija.

Antroji autobiografija detalesnė, sklandesnė, bet gyvenimo reikšmės šaknų samprata nepasikeitusi. Skirtingas joje Basanavičiaus *subrendusių* metų pristatymas: intymiau atskleidžiamas jo santykis su anksti mirusia jo žmona, cituojant iš jos dienoraščio; išsamiau ir tiksliau aprašomi Basanavičiaus sveikatos sutrikimai. Tapęs visų pripažintu tautiniu patriarchu, Basanavičius kaip tik mažiau save suvokia vien kultūros darbininku, mažiau kuria vien visuomeninį savo portretą. Antroji autobiografija ir pavadinta: „Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija 1851-1922 m." Savo antrajai autobiografijai Basanavičius norėjo suteikti „mokslinės autobiografijos" pobūdį, kurios pirmuoju pavyzdžiu istorijoje buvo XVI amžiaus renesanso italo, irgi gydytojo, Girolamo Cardano autobiografija.

Visi Basanavičiaus intymieji ir patologiniai atskleidimai iš sovietinės jo autobiografijos laidos išbraukti. Bet ar nepasikeičia Basanavičiaus sausokai piešiamas jo paties paveikslas, kai jam neleidžiama cituoti iš savo žmonos vokiškai rašyto dienraščio jos žodžių apie save:

> . . . mano troškimas, mano sapnas pasirodė tikrovė; aš suradau vyrą, kuriam aš galiu atnešti visą savo širdį nebijodama, kad už tai pelnysiu pajuoką . . . Mano širdy gyvena *jis*, kaip mano kilnusis, mylimas, įsikūnijęs idealas . . . mano graži, šviečianti, aiški žvaigždė . . . aš turėčiau jį mylėti net jei jis būtų plėšikų kapitonas, nihilistas ir nežinau kas (mano versta, vk).

Trisdešimtmetis Basanavičius kaip plėšikų kapitonas, *Räuberhauptmann*, tiesiai iš Schillerio: mums niekas jo tokio neparodė.

Ir ar nepakinta mūsų vaizduotėje susiklostęs ramaus, nepajudinamai monumentalaus Basanavičiaus vaizdas, kai sužinome, kad normaliai sveikas sovietinės versijos Basanavičius iš tikrųjų visą laiką po keturiasdešimtųjų savo gyvenimo metų (išskyrus, atrodo, Pirmojo pasaulinio karo metu) beveik kiekvieną dieną buvo kamuojamas ligų:

Kovo . . . 26 dieną naktyje pabudau su tachycardia: sapnavau, rodos, kokia žvėris (katė) ar moteriškė su nagais draskė man kūną, nuo ko labai skaudėjo ir iš baimės pabudau — kūne paraestezijos peršėjimo formoje. Balandžio 16 ir gegužės 1 d. po sapno biaurios širdies palpitacijos. Gegužės 3 d. buvo hyperaemia cerebri, o 17 d. biaurios arythmijos . . . Gegužės 21 d. naktį sapne rodėsi, kad labai bėgau, net pailsau; pabudau su tachycardia; 30 d. pasirodė galvos kvaitulys, dažnai atsikartojęs. . . —

ir visą laiką dirbo mokslinį darbą, ką nors organizavo, nepailsdamas lietuviškais reikalais važinėjo, posėdžiavo. Sovietinė versija net neleidžia paskaityti apie Basanavičiaus sapnus, kurie visi sugestionuoja užslopintą agresyvumą: *draskė, bėgau, „kova* su nevidonu" čia necituotame kitame sapne. Užslopinto „laukiniškumo" hipotezę remtų ir Basanavičiaus namuose, Bulgarijoje, laikyti paukščiai ir žvėrys — visi laukiniai, neprijaukinti:

. . . lapę, vilką, kursai pabėgo, keliatą paukščių; gulbę, arelį, pelėdą ir dainose minėtą sakalą . . .

Išmesti keistų redaktorių valia ir Basanavičiaus mylėtieji žvėrys ir paukščiai.*(1)*

Skiriasi Basanavičiaus autobiografijos savo užbaigomis. Pirmąją jis baigia darbo užsimojimais:

. . . todėl ir mano darbas, ir isz svetimo truso nevienamе dalyke pasinaudodamas, dar neveik galės buti parengtas.

Antrojoje, trisdešimčia metų vėliau, visi darbai jau atlikti, ir pokariniame Vilniuje viešpatauja lenkai:

Nuolatinės kratos lietuvių redakcijose, įstaigose ir butuose . . . ir kiti įvairios rūšies lietuvių ir jųjų kalbos persekiojimai Vilniuje daro labai blogo įspūdžio taip ir į kitų žmonių, taip ir į mano nervus ir suteikia be galo daug neramumo dėlei savo paties likimo. Todėl nebėra ko stebėtis, kad ir mano nervų liga, kaip ir kiti organizmo patologijos procesai, ūmai blogyn eina . . .

Kaip pradinius rėmus individo gyvenimo reikšmei suteikia jo gamtinė aplinka, taip ją užskleidžia gamtiniai

procesai jo organizme. Bet ir vienu, ir kitu atveju *gamta* į žmogų veikia drauge su į ją giliai įsiskverbiančia *istorija,* ir vienu, ir kitu atveju tai istorija, skriaudžianti žmogaus bendruomenę, prieš kurią galima pastatyti tik kultūrinį darbą. Basanavičius pradeda ten pat, kur septyniasdešimt metų vėliau, nors žymiai poetiškiau, pradės ir Czesław Miłosz. Gal turime toje į gamtinę aplinką įrašytoje istorijoje Rytų Europos žmogaus savęs supratimo konstantą?

III

Basanavičiaus autobiografija gal taip santykiauja su tautinio atgimimo sąjūdžiu, kaip Rousseau autobiografija su romantizmu. Bet šalia šios pagrindinės renesansiškos krypties yra ir radikalioji, reformatoriškoji tautinio atgimimo žmogaus versija — Jonas Šliūpas. Už Basanavičių dešimtmečiu jaunesnis Šliūpas, turbūt vienintelis iš lietuvių, parašė net keturias autobiografijas. Išsidėstę jas prieš akis, galime stebėti, kaip nuo keturiasdešimtų iki aštuoniasdešimtų žmogaus metų veikė jo gyvenimo reikšmės interpretacijų dirbtuvė.

Ankstyviausioje versijoje viskas prasideda, kaip Aleksandro Herceno autobiografijoje, gyvu vaikystės prisiminimu.

> Dar 7 metų vaikiščiu būdamas, tėvų namuose su didžiausiu užsidegimu. . . mėgdavau skaityti balsiai motinai ir šeimynykščiams, vakarais gryčioje prie šakalio žiburio bedirbantiems, visokias lietuviškas knygeles, kokios man pateko į rankas: „Šiaulėniškį senelį", „Vaikų knygutę", „Paaugusių žmonių knygelę", ypatingai gi „Bromelį", „Gyvenimą v(iešpaties) Jėzaus Kristaus",, o taipgi visa kakarine rėždavau šventadieniais giesmes iš kantičkų, karunkas, litanijas, stacijas ir t.t. Po daug sykių minėtus raštus beskaitant, man vienval naujų norėjosi. Bet jų nebuvo. Klėtyje, senoje skrynioje, pas tėvus gulėjo daug knygų ir rankraščių, paliktų dar nuo pradžios 19-to šimtmečio, kada Anupras Šliūpas ėjo į mokslus, ir vėliaus iš pabaigos antro ketvirtadalio 19-to amžiaus, kada mano dėdės Feliksas ir kun. Aloyzas mokęsi buvo.

Tėvams nežinant nei nematant, aš tą skrynią ne vieną sykį perverčiau, knygas ir rankraščius peržvelgiau, tik bėda, kad lietuviškai maža ką radau. . . . Mano tėveliai — tėvas ir motina — panūdo mane toliaus mokinti, nes tikėjosi, kad aš būsiąs geras kunigas. O man tas taipgi tiko, nes maniau sau, kad jeigu kuomet pastosiu kunigu, tai kad rašysiu, tai rašysiu knygas, bent vaikai ir suaugę žmonės turės ką skaityti, ne taip, kaip aš dabar!

Šliūpui būdinga, kad jis pačion pradžion įrašo karšto entuziazmo žodžius, visiškai svetimus Basanavičiui: *su didžiausiu užsidegimu; visa kakarine rėždavau; kad rašysiu, tai rašysiu*; ir kad visa ši energinga emocija susieta su spausdintais tekstais. (Patys emociškiausi Basanavičiaus pradžios žodžiai nusakė jo tylų sąlytį su gamta: *Tokiame dailiame, kalnuotame krašte* . . . aš esmi gimęs.) Kaip viško pradžioje „gamtos mylėtojui" Basanavičiui buvo kaimo laukai ir piliakalniai, taip, prieš jo pasauliui susikuriant, Šliūpui egzistavo knygos.

Šešiasdešimt šešių sulaukęs, Šliūpas jau turi, kaip John Stuart Mill, pasiaiškinti, kodėl apie save rašąs. Esą,

mano šeimos nariai ir šiaip tūli draugai man ramybės neduoda, nuolatos ragindami surašyti savo atsiminimus iš gyvenimo. Žmogaus gyvenimas juk jeib valandą gali nutrūkti, tai — sako, dings daug smulkmenų, įdomių vaikams ir kitiems . . . Tad verčiamas ryžausi palengva rankioti krūvon bruožus iš gyvenimo, kurie galėtų nušviesti mano darbuotę ir psichišką plėtotę. Gal būt, jie kam nors bus naudingi. Vienok, kad tai įvykdžius, su teisybe neprasilenkiant, prisieina nieko neslėpti, o daryti viešą išpažintį kaip iš nevykusių, taip ir gerų darbų ar užsimojimų . . . Blogais darbais pasipiktindami, o gerais pasigėrėdami, visi einame tobulyn ir šviesyn.

Šioje versijoje gyvenimo reikšmė prasideda suaugusio žmogaus noru būti naudingu kitiems. Bene vienintelis iš lietuvių ateizmo apaštalas prisistato su „viešos išpažinties" intencija. (Tiesa, jokių darbų, kuriuos jis pats būtų laikęs „nevykusiais", joje neatskleisdamas. Bet išpažinties nėra padaręs nei joks lietuviškas kunigas.)

Tuoj po šių įvadinių pastabų Šliūpas klausia: „Kuomi garsųs Rakandžiai", jo gimtasis sodžius? Ir atsako:

> Rakandžiai pagarsėję buvo visame pasaulyje padūkusiu vilku! Aš buvau bene keturmetinis vaikutis, kaip vieną žiemą, kada sniegas buvo nutirpęs, o naktis labai tamsi, Naujų Metų vigilijoje — pačiame įmygyje atbėgo jau bene Daujočiuose apkandžiojęs ir gyvulius ir žmones padūkęs vilkas . . . užžibinus šakalį — nėsa žvakių tuomet nežibindavo — vilkas pasistiebęs pažiūrėjo pro langą . . . vilkas . . . puolėsi prie jo, nusitvėręs už rankos išsitempė kieman ir prasidėjo nelygios imtynės su žvėriu: pagriebęs už sprando žmogų vilkas tempė jį per tvorą ir numovė visą plaukuotą skūrą jam nuo galvos. Tėvui gvoltas šaukiant, sūnus . . . atbėgo su kirviu ir vilkui dviem smūgiais paleidė žarnas, taip, kad žvėris smuko šalin ir — dingo . . .

Tokio beveik mitologinių dimensijų vilko įrašymas autobiografijos pradžioje nušviečia ne tik Šliūpo vaikystės aplinkos detalę, svetimą visiems vakariečiams autobiografams, bet pasako kažką ir apie jo asmenybės dinamiką. Svarbu, žinoma, ne kad vilkas buvo, bet kad Šliūpas po šešiasdešimt dvejų metų jį taip gyvai prisimena ir su šiuo prisiminimu *pradeda* savęs aprašymą. Tokiais, kaip tas vilkas, jam vėliau atrodė visi, ką jis laikė Lietuvos priešais: rusai, lenkai, žydai, Katalikų Bažnyčia. Tiek, kiek Šliūpas buvo didelis Lietuvos mylėtojas, pirmasis pareikalavęs jai nepriklausomybės, tiek jis buvo ir didelis Lietuvos priešų neapkentėjas (priešingybė Basanavičiui, kuris mylėjo, bet buvo svetimas betkokiai neapykantai). Bet jei Šliūpas nepaliko ramiu knygų rašytoju, kaip Basanavičius, tai dėl to, kad mes jo paties kovotojiškoje asmenybėje galime įžvelgti, šalia septynių metų vaiko, skaitančio knygas, ir tąjį vilką, žiūrėjusį pirkion pro langą, kurį visi mušė. Taip, kiekvienu atveju, jo paties liudijimu, jį matė vėliau Amerikos lenkai, gąsdinę savo vaikus: „Tylėkit, vaikai, nes ateis Šliūpas ir jus pagriebs". Taip su juo elgėsi ir jo bažnytiniai priešai didžiųjų religinių karų metu. Bet Šliūpas buvo laimingesnis už Jono

Meko Vilką, nes jo niekas nepagavo ir nevertė šokti, išskyrus po jo mirties. Visas vilko epizodas iš sovietinės Šliūpo autobiografijos laidos pašalintas.*(2)*

Trečioji, nepilna Šliūpo autobiografijos versija, išspausdinta jam esant septyniasdešimt trejų, prasideda jo ištrėmimu iš Vokietijos. Ketvirtoji versija, parašyta aštuoniasdešimtmečio su viršum, įvedama Šliūpų šeimos senovės, legendose siekiančios net Vytauto laikų, aprašymu.

Atkreipkime dėmesį, kaip metams kaupiantis keitėsi Šliūpo išeities taškai: vaikystės prisiminimas — suaugusio žmogaus įsipareigojimas būti naudingu, sakyti tiesą ir vystyti savo asmenybę — dramatiškas senio momentas iš jo paties praeities veiklos — šeimos šaknys istorijoje. Basanavičius, sykį *įaugęs* į savo gamtinį-istorinį peizažą, jame, lyg koks ąžuolas ant piliakalnio šlaito, ir pasiliko. Šliūpas *keliauja* po savo praeitį, įvairiais savo amžiaus laikotarpiais sustodamas ties skirtingais jos aspektais — individo patirtim, intencija, prisiminimu, istorija. *Praeitis jam nėra prigimtis,* bet savotiškas, nors aplinkybių ir ribotas, pasirinkimų laukas. Gal nenuostabu, kad jis turėjo tiek daug sekėjų Amerikoje, kur žmonių šaknys buvo emigracijos išjudintos, ir tiek mažai Lietuvoje.

Jei keliauja autobiografijų pradžios, juo labiau lauktume, kad keistųsi ir ilgai gyvenusio žmogaus raštų apie save pabaigos. Bet nors kiekvienos autobiografijos užbaiga chronologiškai vėlesnė, jas visas, lyg asmeniškas Šliūpo herbas, atžymi tas pats motyvas. Pirmojoje jis ideologiškai suradikalina *Aušrą,* ir kunigai ją pradeda deginti. Antrojoje jis už tautinį radikalumą ištremiamas iš *Unijos* redaktoriaus New Yorke pareigų. Trečiojoje iš *Vienybės lietuvninkų* redaktoriaus krėslo už laisvamanybę išsviedžiamas erdvėn jo draugas Andziulaitis. Ketvirtoji autobiografija baigiama septyniasdešimt ketverių metų Šliūpo prakalba Kaune, Karo Muziejuje, Kariuomenės šventės proga, kurioje jis kritikuoja tautininkų valdžios nedemokratiškumą.

Man kalbą sakant, gen. Nagius-Nagevičius kelius kartus iš užpakalio į švarko skvernus įkibęs man tampė sakydamas, kad aš kalbą baigčiau. Rūpintasi radijo išjungti, bet nesisekė . . . Kalba visoj Lietuvoj rado nuoširdaus pritarimo, ir audijencija man plojo, nors sako lyg baugštomis.

Kiekviena Šliūpo autobiografijos versija baigiasi jo arba jo bendraminčių kovos veiksmu prieš didesnę galybę ir tos galybės kerštu arba keršto grėsme. Kas atrodė visų reikšmių pradžia, kito ir gal priklausė nuo žmogaus, žiūrėjusio į savo gyvenimą, amžiaus. Bet galutinoji jo gyvenimo reikšmės riba buvo jo paties laikysena istorinės bendruomenės atžvilgiu, ir ji liko nepajudinama.

Dvi senatvės: Basanavičių, kaip matėme, lenkų persekiojimai ligomis draskė (nors jis, jų nepaisydamas, tęsė savo darbus). Šliūpui — emociškam racionalistui, kuriam „graudesnė scena be ašarų nepraeina" — ne tiek svarbu, ar jis pasiekė savo tikslų ar ne, bet kad jis, jų nepasiekęs ar jais nusivylęs, *visvien kovoja*. Konservatoriaus pradžia pastovi, pabaigos kinta (ir kisdamos jį griauna). Radikalo pradžios kinta, pabaiga pastovi (ir nepakeičia jo judėjimo). Bet Basanavičius kentėjo kilniai, o Šliūpo kovos, bent nuo jo išvykimo į Ameriką, vis sužydėdavo retoriniu vulgarumu. Bet tautinio atgimimo epistema, rėmai savęs supratimui, savy talpino ir Basanavičiaus ąžuolą, svajojantį apie sakalą, ir Šliūpo vilką, kurį generolai tampo už skvernų, reikalaudami užsičiaupti.

Visos Šliūpo autobiografijų užbaigos sugestionuoja tą pačią auditoriją, kuriai kalbama: „Vis tik *Lietuva* aukštyn!", „*lietuviai* yra klusnūs kunigijos vergai", „*visoj Lietuvoj* rado nuoširdaus pritarimo". Kaip Rousseau teatre turėjo klausyti visa žmonija, taip Šliūpo — mitinge — visa Lietuva. Vėliausiose XX amžiaus lietuvių autobiografijose šitokios, sakytume, totalistinės užmačios *visus* pajungti savo klausytojais nebesijaučia. Rašoma individualiam skaitytojui, kur ir kas jis bebūtų. O Basanavičius, man rodos, daugiau rašė

istoriniam rekordui, negu gyviems žmonėms. Jį skaitant prisimena kito mokslininko, Charles Darvino žodžiai, kad jis rašąs, „lyg aš būčiau miręs žmogus kitame pasaulyje, žvelgiąs atgal į savo gyvenimą".

IV

Moteriškąja XIX amžiaus žmogaus versija prabyla Žemaitės autobiografija. Šešiais metais net už Basanavičių vyresnė, Žemaitė autobiografiją parašė tik 1921 metais, bet laikotarpis, kurį ji apima, baigiasi 1884-aisiais, beveik tais pačiais metais, kada Basanavičius ir Šliūpas išeina viešumon. Žemaitė pradeda afrikietiškoms XX a. autobiografijoms charakteringu būdu — tėvų ir giminių išvardinimu.

> Mano tėvas, Antanas Beniuševičia, bajoras. Motina, Julijana Scepuraitė, taipgi bajoraitė, kaip visuomet, sakėsi iš aukštos giminės esanti kilusi . . . Bet mano motinos tėvas . . . labai vargingai gyvenęs; apie vaikų mokslą nė manyti nemanęs . . .

Gal ir reikšminga, kad giminės pirmumas prieš peizažą ar prisiminimą, tarp žymiųjų lietuvių autobiografų, priklauso moteriai. Panašiai, tiesa, vėliau pradės savo *Atsiminimus ir mintis* ir Kazys Grinius, tad toksai išeities taškas nėra moteriška specifika. Bet Grinius rašo apie savo giminę kalbinių ir demografinių tyrinėjimų plotmėje, „moksliškai", o Žemaitė ją priima kaip tiesiog patirtą duotybę, kaip tai, kas *neišvengiamai yra;* ir šį požiūrį į savo giminę galėtume laikyti labiau būdingu moterims.

(Giminystės ryšys XIX a. lietuvių autobiografijose apskritai svarbesnis, negu XX-jo. Pirmosiose išvardinami ir tolimesni, vien iš istorijos ar šeimos legendų žinomi, giminės nariai; antrosiose tik tie, kuriuos autoriui pačiam teko susitikti. XIX amžiuje giminystė yra apriorinė struktūra, XX-jame autoriaus asmeninio gyvenimo atsitiktinumas.)

Žemaitė turėjo du (jei ne tris) aiškiai skirtingus gyveni-

Ru 27-4642

Biblioteka

mus. Ankstyvajame, bajoriškajame ji patiria 1863 m. sukilimą, bet jis nieko jos gyvenime nepakeičia.

Antrasis Žemaitės gyvenimas prasideda „mužiko baudžiauninko sūnaus" „pono Lauryno" pasakojimu apie savo vargus, nuo vaikystės tarnaujant dvaruose. Lauryno pasakojimas užima *ketvirtadalį* Žemaitės autobiografijos, kuri tuo būdu pasidaro ne vien jos, o Vakarų pasaulyje retai sutinkama „kolektyvine autobiografija". Tuoj pat po šio Lauryno vargų nupasakojimo Žemaitė pirmą sykį savo gyvenime pati apsisprendžia ir pradeda savo antrąjį, liaudišką gyvenimą:

> Tokiais nusiskundimais įgijo mano simpatiją, pasigailėjimą: norėjau jį paguosti. Jis taipgi mane suprato ir stengėsi kiek galėdamas tankiau susieiti, pasikalbėti. Netrukus jau ir apie vedybas ėmėm projektuoti. Bet jis vis dejavo, kad mano tėvai bajorai neleis manęs už mužiko.
>
> Prižadėjau nežiūrėti nė kokių neleidimų, ir sutinku už jo tekėti vien dėl to, kad mužikas ir likimo skriaudžiamas.

Klasikinė „į liaudį ėjimo" situacija. Vyras, atstovaująs pasyviai kenčiančiai liaudžiai: *nusiskundimai, dejavo.* Baudžiauninkas gamina tik kentėjimo literatūrą. Moteris, atstovaujanti bajorijos šešių šimtų metų dvasiniam kilnumui, romantiškai moralybei, bet kartu ir sprendimo galiai: *mano pasigailėjimą, norėjau paguosti, prižadėjau, sutinku.* Bajorė, nors ir neturtinga, veikia savo vidiniu tvirtumu.

Bet iš moters aukojimosi vyrui gaunasi nei velnias, nei gegutė. Tokia emocine formule prasidėjęs, tiek klasių, tiek šeimos santykis greit nuveda į nusivylimą, abipusį išsišėmimą:

> Mano vyrui rodosi, jog aš ne gaspadinė, per tai nuostoliai. Man matosi, kad vyras nemoka ūkininkauti, dėl to negalim pralobti. Bet sykiu paėmus — abu labu tokiu. Nemokam, nepraktiški ir nepapratę prie sunkaus darbo. Kankinamės, vargstame lygu žiurkės po išrūgas. Dėl menko nieko — višta

prigėrė, žąselį varna pagavo, paršelis padvėsė — baramės, pykstamės . . . *Nors mano vyras gražus mėlynakis, šviesiaplaukis,* garbangalvis ir mano mylimas, bet kartais taip paėda — nė pasižiūrėti nesinori. Prie visų sunkumų, rūpesčių ir nesmagumų prisiduria dar ilgesys: nieko o nieko negalima žinoti iš platesnės padangės. Vieni tik pletkai, smulkmenos, barniai ar juokai . . .

Tik po šio *išvargimo šeimoje* prasideda tikrasis Žemaitės rašytojos gyvenimas. Autobiografija baigiasi gal intensyviausiu emociniu jos pergyvenimu, vienintelių ją net kūniškai sukrėtusiu, kai namo grįžęs kaimynų gimnazistas, Povilas Višinskis, atveža jai, beveik keturiasdešimtmetei sodietei, dovaną:

— Cioce! nesitikėjai, kokį parvežiau pyragą? — ištraukęs iš užančio knygelę, rodo. — Žiūrėk, tokios nematei dar . . .

Pagrobus jam iš nagų, žiūriu: net man akys pabalo — „Aušros" knygelė, visų metų susiūta.

— Žemaitiška?! — nustebus sušukau.

Vartau ir skaitau, ir savo akimis nenoriu tikėti . . . rankos man dreba . . .

Taip prasideda žymios rašytojos karjera. Vyrai — Basanavičius ir Šliūpas — patys nuo ankstyvų vaikystės metų žengia nenumaldoma savo pačių jėga. Bet Žemaitė, XIX amžiaus moteris, mato savo gyvenimą įtalpintą *tarp giminystės struktūros ir išlaisvinančios kultūringų vyrų dovanos.* Baudžiauninkas pasiduoda moters aukai (ir iš to nieko gero neišeina), kultūringi vyrai ją išvaduoja (jos pačios kūrybiniams sugebėjimams). Perkėlę Žemaitės patirtį istorijon. pastebime, kad valstybėse ir bažnyčiose vyravo autoritetingi baudžiauninkai, kultūringi vyrai veikdavo mistiniuose ir radikaliuose sąjūdžiuose.

O kaip buvo vėliau, nežinome, nes po Žemaitės jokia lietuvė moteris nėra parašiusi skaitytinos autobiografijos. Laikyčiau tokių autobiografijų parūpinimą pačiu aktualiausiu šiandieninės lietuvių kultūros uždaviniu.

V

XX amžiuje daug kas pasikeičia, reiškinių įvairovėje sunkiau apčiuopti pagrindinius bruožus ir dar sunkiau pasakyti, kas laikotarpio sąmoningumui bendra, kaip Basanavičiui, Šliūpui, Pietariui ir Žemaitei buvo bendras, savo gyvenimo reikšmės supratime, sekuliarinio utilitarizmo rodiklis.

Autobiografijos, būdingiausios XX amžiaus Europai, kartais prasideda kultūrinių priešingybių pačiame individo egzistencijos centre nusakymu („nepaisant vakarietiško elemento, kuris manyje aktyvus, aš priklausau rusų inteligentijai, kurios būdinga laikysena yra amžinas tiesos ieškojimas . . . Aš taip pat žinau esąs aristokratiškas galvotojas, kuris pripažino socializmo tiesą" (Nikolai Berdyaev). Arba individas pradeda kalbėti, pristatydamas pagrindinę intelektualinę problemą, kurią jo gyvenimas jam kelia. („. . . pagrindinis faktas yra, kad *nėra tokio dalyko kaip suaugęs žmogus* . . . Galvoti apie gyvenimą — gyvenimą santykyje su mirtimi — yra gal nedaugiau kaip suintensyvinti savo kvestionavimą" (André Malraux). Arba jis kalba apie vis gilėjantį skverbimąsi į paslėptuosius savo paties pasąmonės klodus, tikėdamasis juose atrasti pačią universaliausią tiesą. („Kas mes esame savo vidinei įžvalgai, ir kuo žmogus atrodo esąs *sub specie aeternitatis,* gali būti išreikšta tik mito pagalba . . . Vienintelis klausimas yra, ar tai, ką aš pasakoju, yra *mano* pasaka, *mano* tiesa" (Carl Gustav Jung). Arba autobiografas pastebi, kad jis vis labiau ir labiau susitraukia į save, „darydamasis vis mažesnis ir mažesnis, tolimas taškas kelyje" į ištirpimą „prarastajame miške, kuris gyvena ir pulsuoja manyje" (Rafael Alberti).

Šitokia ryškia intelektualine-metafizine-poetine profiliuote savo autobiografijos nepradeda nei vienas XX amžiaus lietuvis. Įsiskaitykime į keturių, per paskutinius du dešimtmečius išspausdintų lietuviškų autobiografijų pradžias. Jų

autoriai atstovauja vis vėlesnėms gimimo datoms, nuo 1883 iki 1909, tat šių autobiografijų seka gal pasakys kai ką ir apie lietuvių sąmoningumo šioje generacijoje vystymąsi. (Po 1909 m. gimę lietuviai skaitytinų autobiografijų neberašo.)

I. Kuris buvo mano pirmasis grožinis įspūdis, kai pradėjau ne vien žiūrėti, o ir regėti?

Žinoma, šviesa, o joje krutą ar stūgsą įvairių būtybių pavidalai. Ar jie gražūs, ar ne — tai tik daug vėliau paaiškėjo. O iš pradžių jie tik buvo įdomūs ir dažniausiai malonūs matyti . . . Ypač gražūs man atrodė mamytės šypsnis bei žvilgis . . . O greit atsivėrė man ir platesnis grožio lobynas — užburtasis pasaulio sodas — dangaus ir žemės stebuklai — ir mažoji dvasia nustebusi nudžiugo.

II. Ne tik atskiro žmogaus pragyventas laikotarpis, bet ir šimtai ar tūkstančiai metų žmonijos istorijoje, o juoba planetų ir žvaigždžių raidoje bus lyg akimirka nepabaigiamoje amžinybės tėkmėje . . . Didžiojoje kosminėje raidoje žmogus jau pats sukuria savo istoriją. Kaip gyvis jis gimsta, auga ir miršta, o kaip sąmoningas mąstytojas jis bendrauja, telkiasi . . . Bet ir taikindamasis ar keisdamas sąlygas, jis visada palieka vienetas, individas, t.y. lyg atskiras pasaulis, mikrokosmas su savo pojūčiais ir mintimis . . . Ta prasme ir *noriu čia kelias smilteles padėti prie lietuvių tautos istorijos, kaip ji su manim ir pro mane nuriedėjo mano gyvenimo laikotarpiu.*

Pirmoji ištrauka — iš 1883 m. gimusio Mykolo Vaitkaus atsiminimų serijos pirmojo tomo *Su Minija į Baltiją*, antroji iš 1891 m. gimusio Petro Klimo *Iš mano atsiminimų*. Du skirtingi žmogaus gyvenimo reikšmės supratimai, estetistinis ir materialistinis, bet jei palyginsime juos su XIX amžiaus vidurio lietuvių autobiografijomis, abiem šiem XX amžiaus pradžios žmonėms būdinga abstraktesnis, universalesnis savo egzistencijos reikšmės pradmenų supratimas. Žmogaus reikšmių pradžia, vienu atveju, universaliajame, kiek naivokai suvoktame, grožio impulse; kitu atveju, mokytojiškai nupasakotame kosminiame procese. Pradėdamas apie save galvoti, žmogus jau nebegalvoja apie lietuvišką kaimą, apie

vaikystėje skaitytas prosenių knygas, apie savo gimines. Visa tai jis įveda, pirmiau patalpinęs savo santykyje su *visuotine* grožio jėga arba *visuotiniu* kosminiu procesu. Vyksta kažkoks asmeninės kultūros šuolis iš kaimo į universą.

Gal verta čia pastebėti, kad lietuvis kunigas pradeda ne su Dievu, o su „grožio lobynu", ir kad lietuvis materialistas, vos paminėjęs „kosminę raidą", tuojau prisimena ir „individą . . . lyg atskirą pasaulį . . . su savo pojūčiais ir mintimis". Lietuviškasis šimtmečio pradžios idealizmas save pristato ne dogmatiniu, bet estetizuojančiu būdu; lietuviškasis materializmas ateina į mus su individo išskirtinumo mintimi. Manau, kad surastume šiais atžvilgiais nemaža skirtumo tarp lietuvių ir rusų idealistų ir materialistų.

Sekančios dvi, vėlesnės autobiografijos prabyla visai kitaip.

> Pradėdamas rašyti savo atsiminimus, turiu čia pat prisipažinti, kad dvi aplinkybės kelia man susirūpinimą, ar ištesėsiu ištikimai šį darbą atlikti. Pirma — tai silpnoka mano atmintis . . .
>
> Antra — tai uždaras mano gyvenimo būdas ir toks pat uždaras mano charakteris. Aš maža dalyvavau visuomeninėj veikloj . . . Jei kur ir dalyvavau, tai laikiausi pasyviai. Bendrauti su žmonėmis taip pat nemėgau. Man retai kada, o gal ir niekad, nebūva nuobodu vienam, o žmonėse, pobūviuose, svečiuose — dažnai . . . Dėl šitokio elgesio bei charakterio gyvenimo ir žmonių pažinimas negalėjo būti gilus ir visapusiškas.

Šitaip kritiškai sąžiningai, savo žmogiškuosius trūkumus atskleisdamas, autobiografiją pradeda Vincas Mykolaitis-Putinas, gimęs 1893 m. Autorius specifiškai perspėja savo skaitytojus, dėl kurių savo savybių jis gali nepajėgti pasakyti visą tiesą, ir kartu patiekia savo paties psichologinės analizės pradžią. Žmogaus gyvenimo reikšmė, jis teigia, prasidedanti įgimtais jo charakterio bruožais. Bet nors pats Putinas ir sakosi buvęs palinkęs į romantiką ir į savi-analizę, jo intencija nėra, kaip tai buvo Rousseau *Išpažintyse,* atskleisti „visą save", bet atspindėti „kai kurie būdingi XIX a.

pabaigos ir XX a. pradžios pirmojo ketvirčio bruožai". Individo charakteris, jo paties autobiografijoje, yra tik netobulumų šaltinis piešiant objektyvųjį jo laikotarpio scenovaizdį („kai kurias laikotarpio tendencijas, tegu ir iškreiptai atsispindėjusias mano vidaus gyvenime", rašė Putinas ankstyvesnėje savo autobiografijos versijoje).

Šitoks vidinio savęs nuvertinimas į stebėjimo metodologijos klaidą gali būti ne paties Putino išradimas, bet jo, iš esmės subjektyvistinio idealisto, susidūrimo su sovietinės sistemos reikalavimais rezultatas. Pripažinęs save metodo klaida, sovietinis rašytojas įgyja teisę tą klaidą giliau nagrinėti. Su tokiomis problemomis XIX a. lietuviškų autobiografijų tyrinėtojui nebuvo tekę susidurti. Tada buvo galima patikėti, kad žodis atspindi pergyvenimą kaip veidrodis. Dabar žinome, kad žodis gali būti ir pergyvenimo šarvai ir satyrinis mostas kitų apsišarvavusių žodžių atžvilgiu.

Bet Putinas apskritai, kaip beveik visi lietuvių autobiografai, nebuvo linkęs tiesiogiai atskleisti savo subrendusių metų vidinio gyvenimo. Vienas to uždarumo aspektas: kai kanauninko Vaitkaus autobiografija plyšte plyšta nesuskaičiuojamom moterim, kurių nuolat kintančiom veido išraiškom kanauninkas nepavargsta džiaugsmingai gėrėtis; buvęs kunigas, dramatiškų lūžių Putinas apie moteris, išskyrus motiną ir gimines, tepasako tiek, kad tokių, kaip jo romane, jo gyvenime nebuvo. Ir tik tuo nepasakymu, vienintelis tarp lietuvių autobiografų, pas kuriuos viskas visada aišku, Putinas palieka mums neištariamos paslapties gyvenime už žodžių užuominą.

Ir pagaliau paskutinioji iki šiol išspausdinta verta skaityti lietuviška autobiografija.

> Man — šešiasdešimt ketveri. Ne senatvė. Dar ne. Tačiau jau toks metas, kai verta atsigręžti ir pasižiūrėti, kur tavo eita, ko trepsėta ir kas ištrepsėta. Metas todėl, kad, perkopus šeštąją dešimtį, atmintyje iškyla vaikystės ir jaunystės dienos taip ryškiai, kaip neiškyla, varant ketvirtą, penktą ir net tą pačią šeštą metų

dešimtį. Kodėl šitaip yra — nežino niekas. Viena aišku: viską reikia daryti laiku.

Lieka tik klausimas: iki kurios vietos dabar atsigręžti?

Daugelis memuaristų, o lietuviškai tariant, atsiminimų autorių, tvirtina, kad autobiografinį pasakojimą reikia pradėti nuo sąmoningo savo gyvenimo pradžios, nes, visų pirma, girdi, niekam neįdomu skaityti apie žmogų, kol jis dar nesąmoningas, o, antra, dar negimė žmogus, kuris atsimintų savo paties gimimą ir galėtų apie jį papasakoti. Gal tai ir tiesa. Tačiau, būdamas iš prigimties priešgina, negaliu ir čia iškęsti nepapolemizavęs su autoritetingais memuaristais. Autobiografinis pasakojimas, mano išmanymu, yra pasakojimas apie žmogaus formavimąsi. O formuotis žmogus pradeda ne nuo sąmoningo gyvenimo pradžios, bet gerokai anksčiau . . .

Štai šitaip viską apsvarstęs, arba, kaip dabar priimta sakyti, apmąstęs, aš nuvykau į Rygą, tikriau pasakius, į jos priemiestį *Ilgiciemą, ir sustojau Riekstų ieloje, tai yra Riešutų gatvėje*, ties namu su penkioliktu numeriu. Čia aš gimiau. Ir dabar, žinoma, tuoj apsidairiau memorialinės lentos. Bet lentos nebuvo. Broliai latviai paaiškino, kad visų pirma reikia numirti ir jeigu tik aš nepasididžiuočiau atlikti tą mažą formalumą, jie beregint išspręs lentos klausimą.

Šiame Juozo Baltušio, gimusio 1909 m., įvade į savo gyvenimą jau viskas būdinga dvidešimtojo amžiaus sąmoningumui. Pradedama autoriaus pozicija jo paties gyvenimo cikle autobiografijos rašymo metu, kaip galbūt pradėtų Erik Eriksono tipo autobiografai. Tuoj pat iškyla teorinis klausimas, kaip rašyti autobiografijas, ir tenka polemizuoti prieš jau net ir lietuvių tarpe susikaupusioje autobiografijų rašymo tradicijoje įsivyravusį sąmoningumo primatą. Autorius savo nesutikimą su racionalistine savo civilizacijos tradicija vėl aiškina psichologiškai, savyje atrasdamas, kaip ir anksčiau Mykolaitis-Putinas, nekintantį (bet visai kitokį) charakterio bruožą: „būdamas iš prigimties priešgina". Su mikroskopiniu pastabumu kalbai jis atkreipia mūsų dėmesį, kad žodinės konvencijos, kurių pagalba apie save rašoma,

gali pakisti rašymo proceso eigoje: „apsvarstęs, arba, kaip dabar priimta sakyti, apmąstęs . . ." Ir viskas apgaubta ne analitine visų ankstyvesnių lietuvių autobiografų rimtimi, bet lengvos ironijos žaismu, kokį anksčiau esame užtikę tik Jurgio Savickio, Balio Sruogos, Antano Škėmos, Mariaus Katiliškio, o šiandien Sauliaus Šaltenio prozoje.

Abu vėliausi autobiografai pradeda savo reikšmės ieškojimą ne gentine praeitimi, kaip XIX amžiaus lietuviai, ne universo evokacijomis, kaip XX amžiaus pradžios autobiografai, bet likę vieni su savimi, savo gyvenimo stebėtoju, dabar ir čia. Putino dabartinis *aš* pažymėtas *sąžiningo reporterio* „susirūpinimu". Baltušis, truputį vaikišku nerūpestingumu žvelgdamas į savo gyvenimą („ko trepsėta ir kas ištrepsėta"), mums prisistato kaip *sąmoninga dulkė* su natūraliu polinkiu prieš daug ką prieštarauti, bet įsprausta į gamtos ir kultūros tvarkaraščius ir žinančia, kad „viską reikia daryti laiku".

Jei pradžioje, Basanavičiui, *vieta* buvo anksčiau laiko ir laiko tėkmė jos negalėjo pakeisti, tai šiandien, Baltušiui, *laikas* yra pirminė savęs lokalizacijos ašis: laikas, kuriame gyvenama, nustato, kur ir kaip gyvenama. Kur anksčiau buvo galingi vakarietiško individo nusižeminimo ir drąsos žodžiai: „Išpažįstu prieš Tavo Didybę, o Dieve" ir „Aš apsisprendžiau imtis veiksmo", kur Putinas dar tik prieš dešimtmetį savo autobiografiją pradėjo moraliniu „susirūpinimu, ar ištesėsiu ištikimai šį darbą atlikti", ten šiandieninis žmogus rezignuotai, tarsi atsakydamas į visus šiuos ankstyvesnius išsišokimus, įrašo: „Viską reikia daryti laiku". *Tvarkaraštis yra mūsų prigimtis.* Ir tik skaidrus, laisvas humoras liudija, kad mes nesame to tvarkaraščio, tos kitimo kodifikacijos sistemos vergai.

Vėliausiose lietuviškose autobiografijose randame intymesnį žvilgsnį į save, daugiau vidinių konfliktų ir svyravimų, asmenybės kitimo suaugusiuose metuose, o pas Baltušį net pirmą konkretų blogą veiksmą, dėl kurio betkuris lietuvis

autobiografas yra kaltinęs pats save. Baltušis savo darbininkavimo metais, socialistų revoliucionierių reikalaujamas, bet pats to nenorėdamas, kažkokio politinio protesto ženklan pasitraukė iš „Vilties" klubo vedėjo pareigų, ir apsisprendžia: „greičiau Girstupis ir pati Neris pradės tekėti atgal, negu *išduosiu* aš dar ką nors ir kam nors . . ." (mano pabraukta). Būdinga, kad priešingai viską sava energija varantiems XIX amžiaus milžinams Basanavičiui ir Šliūpui, tiek Mykolaitis-Putinas, tiek ypač Baltušis yra reikalingi kitų pastumties. Putinas apie tai kiek užsimena anksčiau parašytoje, žymiai trumpesnėje, bet ir jo pokuniginius metus apimančioje apybraižoje „Autobiografijos vietoje": „. . . Liudas Gira . . . *man patarė* paskaityti Tiutčevo ir Feto poezijos . . . Svarbų vaidmenį mano gyvenime suvaidino V. Krėvė . . . *Jo paskatintas,* perėjau dirbti į Humanitarinių mokslų fakultetą . . ." (mano pabraukta). Baltušį socialistai revoliucionieriai įstūmė į politiką, o Kazys Boruta į rašytojus. Boruta jam net sauvališkai sugalvojo jo dabartinį, literatūrinį vardą. Ar ši didesnė kitų pastūmėjimo svarba, sumažėjęs individo valingumas, XX-jo negu XIX-jo amžiaus lietuvių autobiografijose atskleidžia raštingų žmonių charakterio keitimosi šiame laikotarpyje kryptį? O gal tai tik amžinas skirtumas tarp į garvežius panašių visuomenininkų (Basanavičiaus, Šliūpo) ir debesis labiau primenančių rašytojų (Putino, Baltušio)? XX amžiaus autobiografijose daugiau rašoma apie suaugusių žmonių draugystę, ir įdomu, kad kunigas (Vaitkus) daugiausia kalba apie *kūno* išraiškas socialiniame bendravime, komunistas (Baltušis) apie draugystės *dvasinę* jėgą, — lyg ideologijos vienpusiškumui atsverti reikėtų jai prieštaraujančios patirties kontrapunkto.

Nors Mykolaitis-Putinas ir vadina vieną savo gyvenimo periodą „Mano ‚Ankstyvaisiais Viduramžiais' ", lietuviai XX a. autobiografai savo pačių gyvenimo reikšmės interpretacijose dar nėra persigrūmę su civilizacijos istorija, nei su savo gyvenamo laikotarpio hermeneutikos ir diskurso metodologi-

jos problemomis. Autobiografijos buvo taip rašomos, tarytum, jas rašant, būtų užtekę tik prisiminti, kas įvyko, bet nereikėtų, jų rašymo procese, spręsti neišspręstųjų savo paties ir savo gyvenamojo laikotarpio problemų arba išreikšti problemas, kurios nei gyvenamajam laikotarpiui, nei pačiam autoriui dar nėra aiškios, kai jis pradeda rašyti. Autorius suveria įvykius, kaip uogas ant smilgos arba džiovintus grybus ant virvutės, jų eigos eilėje. Bet kaip reiktų rašyti autobiografijas, jei pajustum, kaip Paul Valéry, kad: „Ką aš bepadariau, tai greitai nustoja būti mano dalimi"? Ar galima tokiu atveju kalbėti apie savo gyvenimo *įvykius,* jei norima kalbėti apie savo gyvenimo *reikšmę?* O gal jo reikšmė nėra viena ir skirtingos reikšmės turi būti interpretuotos skirtinguose, tam tikslui pastatomuose ir vėliau išardomuose rėmuose?

Lietuvis, kurio tėvai jau būtų priklausę miestui, kurio dvasinės energijos nuo ankstyviausios vaikystės būtų formavusiosi popieriniame, mechaniškame, trapaus intymumo, išaštrintos analizės ir visų fragmentų susitikimo pasaulyje, dėmesio vertos autobiografijos dar nėra parašęs. Autobiografiškai šios vėlesnės generacijos rašė kituose literatūros ir teorijos žanruose, neretai daugiau savęs juose atverdamos, negu kiti atskleidžia autobiografijose. Bet autobiografija mums reikšmingiausia ne kaip žinių apie žmogų šaltinis, bet kaip jo užsiangažavimas *tam tikrai* savo gyvenimo, jo visumoje, reikšmės interpretacijai. Ne vaizduotės sukurtai galimybei ir ne momento nuotaikai, bet interpretacijai, už kurią jis visu savimi atsako. Iš tokių interpretacijų susideda jo bendruomenės sąmoningumo istorija. Ir mums, kaip ir visiems kitiems XX-jame amžiuje, *ji yra pasidariusi būtinai* reikalinga koordinačių sistema mūsų pačių sąmoningumo kelionei.

VI

Apie XX amžiaus lietuvių autobiografijų pabaigas pasakytina žymiai mažiau. Visur grožio ieškojęs Mykolas Vaitkus savo autobiografinių tomų seriją baigia bejėgišku pabėgimu iš Lietuvos:

> Kada bolševikų armijos ties Stalingradu visiškai sutriuškino vokiečių generolo Pauliaus armiją . . . ėmėm rimtai galvoti apie pasitraukimą į Vakarus, kur anksčiau ar vėliau įsiveršamerikiečiai su anglais ir prancūzais ir mus paims į savo globą . . . Gi mūsų daugelio širdys čypte čypė: bolševikų frontas visai netoli, ir jie greitai gali mus atkirsti nuo Vakarų bei laisvužės ir pražudyti . . . Pavargęs atsisėdau pasilsėti. Nebebus nei laiko, nei jėgų atsisveikint su artimiausiais žmonėmis.

Petro Klimo atsiminimai nutrūksta, neaprėpę jo gyvenimo visumos, 1928 metų susitarimo tarp Vokietijos užsienio reikalų ministerio ir Lietuvos ministerio pirmininko pasirašymu ir užbaigiamaisiais žodžiais:

> Tų kovų apybraiža parodo, kad gindami Lietuvos valstybės atstatymą, mes nebuvome buržuazinių imperialistų lepūnėliai. Prieš visas didžiąsias valstybes ir prieš kaimynus mes turėjome gintis, kad susidariusioje konjunktūroje apsidraustume sau laisvės ir nepriklausomybės maksimumą.

Tiktai iki mokymosi dvasinėje seminarijoje metų tesuspėjo savo autobiografiją nuvesti Mykolaitis-Putinas. Galutiniame epizode jis kalba apie susitikimą senatvėje su buvusiu dvasinės seminarijos kolega, iš jos išvarytu „dėl jo literatūrinės tautinės veiklos", kurį buvo aprašęs *Altorių šešėlių* romane.

> Pirmojo karo metu jis atsidūrė Rusijoje, gyveno sunkiai, paskui įsigijo buhalterio specialybę, neperseniai grįžo į Lietuvą ir dirba buhalteriu Petrašiūnų elektrinėje . . . Brolis jam į Rusiją siųsdavo knygų. Gavo jis ir mano „Altorių šešėlį". . . . Jo žodžiuose buvo jaučiamas kaip ir koks nusivylimas, kartėlis, jam gyvenimo padaryta skriauda.*(3)*

Tiktai vienas Baltušis, savo autobiografijos dar neužbaigęs, trečiajame jos tome optimistiškai pažada viską išspręsti:

> Nebuvo [mano jaunystėje] ir daug ko kita, kas turėjo būti: surasto tikrojo kelio gyvenime, subrandintos pasaulėžiūros, išspręstos būties prasmės . . . Šitai atsirado vėliau. Kai užmezgiau ryšius su komunistais, dirbusiais tuo metu giliame pogrindyje, arčiau susipažinau su pažangiais, tauriais ir valingais žmonėmis ir kai pats bent kiek prisidėjau prie komunistų ir pažangiųjų ano meto žmonių veiklos — revoliucinės, kultūrinės, visokios.

Staiga visos jo autobiografijos pradžioje pasirodžiusios XX amžiaus sąmoningumo savybės Baltušį apleidžia, ir jis, kažkaip subliūškęs savo didžiojo atradimo akivaizdoje, pabaigia bespalve, deklaratyvine kalba, praradusia *jo paties* žodžio dvasią.

Suvesdami, kas išspausdinta, galime pasakyti, kad XX amžiaus lietuvių autobiografijos užsiskleidžia vienokiu ar kitokiu individo susidūrimu su didžiosiom istorinėm jėgom. Prieš tas jėgas jis kovoja, kaip Klimas; yra jų pakeičiamas, kaip Baltušis; jų bauginamas, kaip Vaitkus; griūvančių daiktų liūdesį stebįs, kaip Putinas. Bet žmogaus gyvenimo ciklas nepasiekia jam natūralaus galo. Autobiografijos pabaigoje autorius sustingsta viename ar kitame savo gyvenimo epizode, baimingame, kaip į Vakarus pabėgęs Vaitkus, heroiškame, kaip Sibiro tremtinys Klimas, liūdnai nostalgiškame, kaip Mykolaitis, partijos žargonu žadančiame, kaip Baltušis — bet *nepabaigę kalbėti apie savo gyvenimo reikšmę*, negalį tarti: viskas pasakyta, kaip galėjo XIX amžiaus lietuviai Basanavičius ir Šliūpas.

Bet visos žymiosios lietuviškos autobiografijos, tiek XIX-me, tiek XX-me amžiuje, baigiasi ne *privačiu* pergyvenimu, o susitikimu su *istorija*. Šie galutiniai susitikimai su istorija retai jų autoriams būva džiaugsmingi. Bet savo autobiografijos gale lietuvis nėra vienas, atskirtas nuo savo bendruome-

nės ir nuo pagrindinių istorinių jos gyvenimo procesų. Lietuviškos autobiografijos buvo rašomos kaip individo *galutinio neatskiriamumo nuo bendruomenės dokumentai.* Atsiskyrusieji lietuviai galėjo rašyti pačią geriausią šimtmečio poeziją:

Koks tu vienas, vienišas esi
Laimėj, baimėj, meilėj ir mirty, —

bet autobiografijų rašyti jie dar neišmoko. Bet jų neatskiriamumas nuo bendruomenės, jų reikšmingojo gyvenimo gale, beveik visada buvo, Henriko Radausko žodžiais tariant, „viešas dalykas", ne intymus, visuomeniškas. Joks lietuvis autobiografas neužbaigia savo autobiografijos, kaip John Stuart Mill, su savo vaikais. Joks lietuviškai rašęs autobiografas nebaigia, kaip Czesław Miłosz, patirties atnešta moraline įžvalga, kad:

> kai ambicija pataria mums pasikelti virš paprastų moralinių dėsnių, kuriuos saugoja vargšai dvasioje, . . . mes užslopiname vienintelį dalyką, kuris gali atpirkti mūsų kvailystes ir klaidas: meilę.

Lietuvių autobiografija prasideda Ožkabalių peizažu, kurio kūne barška istorija. Ligšiolinėse jos pabaigose palieka istorija be peizažo ir beveik be individualybės, istorija didmiesty. Savo autobiografijų pabaigose XIX ir XX a. lietuviai pagaliau atsisveikina su pagonybe, ir mes nujaučiame, kad sekantis žingsnis jau *turės būti kitoks.*

VII

Gal turėtume prieiti provizorinės išvados, kad ir savo kalbėjimo apie save neužbaigtumu vėliausieji lietuviai autobiografai yra būdingi XX amžiaus sąmoningumui, ištikimi lietuvių tautai šio šimtmečio atneštam likimui?*(4)*

Ar galėjo Putinas, ar turėjo jis teisę, užbaigti, kaip

Šveicarijos pilietis Carl Gustav Jung, gražia savo paties misterijos suvokimo evokacija:

> Kai Lao-tzu sako: „Visa yra aišku, vien aš esu debesuotas", jis išreiškia, ką aš dabar jaučiu pažengusioje senatvėje. Lao-tzu yra pavyzdys žmogaus su viršijančia įžvalga, kuris matė ir patyrė vertybę ir bevertiškumą, ir kuris savo gyvenimo gale geidžia sugrįžti į savo paties būtį, į amžinąją nežinomą reikšmę. Seno žmogaus, kuris yra matęs pakankamai, archetipas yra amžinai tikras. Šis tipas pasirodo kiekviename inteligencijos lygyje, ar tai būtų senas ūkininkas, ar didelis filosofas, kaip Lao-tzu. Tai yra senas amžius, ir riba. Tačiau yra tiek daug, kas mane pripildo: augalai, gyvuliai, debesys, diena ir naktis, ir amžinybė žmoguje. Juo daugiau aš jaučiausi netikras savimi, juo labiau manyje augo giminystės su visais daiktais jausmas. Iš tiesų man atrodo, lyg susvetimėjimas, kuris taip ilgai skyrė mane nuo pasaulio, tapo perkeltas į mano vidinį pasaulį, ir atvėrė man nelauktą nepažįstamumą su savim, —

kai pas jį grįždavo nusivylimu, kartėliu ir gyvenimo skriaudom pažymėti draugai?

Pastabos

1 Mes galime suprasti, kodėl sovietinėje Basanavičiaus autobiografijos laidoje né su žiburiu nerasi Vasario 16 d. akto, kuriam Basanavičius pirmininkavo. Bet kuria logika iš žmogaus atimami visi nevisuomeniški jo bruožai, jų turėti jam leidžiant tik vaikystėje (ir tai, kaip pamatysime Šliūpo atveju, ne visus)?

2 Nors Šliūpas dėl jo kovingo ateizmo ir populiarus oficialiuosiuose sovietinės Lietuvos kultūros sluoksniuose, apvalyta ir jo *Jaunatvė — gyvenimo pavasaris* autobiografijos sovietinė laida, patalpinta jo *Rinktiniuose raštuose*. Praleista, kad rusai skriaudžia Katalikų Bažnyčią (nepatogu, kad ateistas nesidžiaugia, kad jėga persekiojama religija). Praleistos ir visos nedraugiškos pastabos apie kitas, Šliūpo nuomone, lietuviams tuo metu kenkusias tautas, ypač lenkus ir žydus (redaktorių kovojama prieš „tautų kurstymą", iškraipant laikotarpio nuotaikų dokumentaciją). Išbraukta, kaip

septynių metų Šliūpas, kai jam senė Barvainienė pagrasina „išplaksianti per pautus", atidengia vyrų ir moterų skirtumus ir to atidengimo pasėkoje pirmą sykį susipyksta su kunigais (kai kun. Monkevičius išpažintyje „klausinėjo, ar aš nesičiupinėjąs po tarpkojį" ir t.t., „aš jam atsakiau ne visai mandagiai" — įdomus duomuo ir tuometinei išpažinčių klausymo stilistikai rekonstruktuoti). Išleistasis epizodas kiek paaiškina ir Šliūpo mokslinės pasaulėžiūros formavimąsi: vos atidengęs lyčių skirtumą, jis tuoj pat priduria: „Sužadinimas žingeidumo veda prie tyrinėjimų, teisybės ieškojimo!" Sovietiniams redaktoriams maloniau matyti ateizmą ir mokslą nukrentančius iš dangaus, kaip Dievo dovaną, negu susietus, kaip psichoanalitinėje teorijoje, su seksualinėm potekstėm. (Bet ar tuo atžvilgiu sovietiniai redaktoriai skirtųsi nuo *Draugo* redaktorių?).

Tarp kitų sovietinei sistemai, matyt, pavojingų temų paminėtina: „Jei neduosit mums valnybę — / Mūs kalboj skaityt kningas, / Eisim ten, kur žyd liuosybė / Po valdžia Amerikos"; „atgimimą dvasios, kuris įkūnyjo Nepriklausomą Lietuvą"; „maskolių neišgandysi, mėgindamas juos pabaidyti skrandą išsivertęs"; vidurių paleidimai, tiek žmonių, tiek meškų.

Proletariato diktatūra padarė visa, ką galėjo, kad susalionintų Šliūpą.

3 Putinas, tiesa, savo ankstyvesnę, kolektyviniam leidiniui *Tarybų Lietuvos rašytojai* (1957) skirtą „Autobiografijos vietoje" yra nuvedęs toliau: „Praėjus frontui ir palengvėjus susisiekimui, 1944 m. spalio mėn. pirmomis dienomis grįžau atgal į Vilnių ir pradėjau tą patį darbą, kurį dirbau anksčiau Vilniaus Universitete ir Mokslų Akademijoje. Nė vieną momentą nesigailėjau ir dabar nesigailiu pasilikęs Lietuvoje". Tai daugiau tarnybinis pareiškimas, negu poeto autobiografijos finalas. Bet net ir ši versija nebaigta: nepasako, ko Putinas nesigailėjo, kentėjimo gelmės ar kūrybinio augimo galimybės. Putino atvejyje pirmoji interpretacija būtų visai įtikėtina.

4 Neužbaigtos buvo jau dvi iš keturių žymiųjų XIX a. autobiografijų. Nei Žemaitė, nei Pietaris savo autobiografijose neprieina laikotarpio, kada jie, abiem atvejais kitų paskatinti, tapo rašytojais.

MOLKASTĖ

MARIUS KATILIŠKIS

Kad būtų žinojusios mergos,
kada patekės pilnatis.
Kad būtų žinojusios mergos,
kada atplauks Juodupiu saulė.
Nebūtų pirties jos užkūrusios
ir prisiplėšusios glėbius ajerų
ištrinkti plaukams. Ir džiovinti
prieš vėstančią Juodupio saulę.
Bet nieko tada nežinojo
gerutės, kvailutės mergytės.
Nebūtų jos laukusios atspindžio
drumstam molkastės vandeny.

MEDŽIOKLĖ

Kartą išėjo medžioti šuva ir jo ponas.
Ir baisiai pagailo vienam ir kitam
Mėlynų, žalių, violetinių plunksnų fazano gūžy.
Ir skiauterės, primenančios graikišką šalmą.
O kur aspida? — sulojo šuva.
Neturi apsidos fazanas — atlojo jo ponas.
Negalim medžioti, broliuk dobiliuk, jei šitaipos.
Negalim — sakai tu teisybę . . .
Pabrukęs uodegą spruko nedoras šuva.
Ir belgišką šautuvą trenkė į žemę jo ponas.

KELIAIS IR KELELIAIS

Išeinant tau nebūtina žinoti, kur keliausi.
Keliai nesvietiškai šakoti ir be pabaigos.
Nebūtina graudintis savo paklydimuos,
Nes visi paprasčiausiai ima ir paklysta,
Kai tiek ir tiek kelių.
Bet nujaučiam, kad skrisime erdvėse,
Kuriose tiek daug vietos, kad neimanu
Surasti jajai vardą ir apipavidalinimą.
Gal tai bus mums nesuprantamybė?
O gal visai kas kita.
O gal dar šis ir tas? — — —
Kaip pragaras, dangus, sužydę rojaus sodai,
O galgi pagaliau visų mūsų labui išganingoji
Purgatorija?
Mes to nežinome . . .
Bet mes turėsim susitikti ten kur nors — — —
Visi išdykėliai draugai
Ir mūsų linksmosios mergaitės.
Tik kaip mylėsimės, kai būsime visai sudvasinti?
Daug rojų, pragarų, skaistyklų.
Ir kiek ten aptarnaujamojo personalo?
Kiek ten velnių ir angelų?
Juk neišvengsi Snack bar su Hot dog
Ir buteliuko Coca colos,
Ir patarnautojos pavargusiu šypsniu.
Tik nežinia, koks skonis bus
Sudvasintųjų malonumų? . .

PAVASARIS

Kad jūs matytumėt, kaip dūksta paukščiai
tiesiog prieš mano langą!
Nežinot jūs — tai raudongūžis strazdas su pačia.
Ir kaip apninka kvaišos mintys
juos pamatyti dar ir sekantį pavasarį.
Ir dar ir dar — kokį pusantro šimto metų.

— — — — — —

Jieškojau kažkodėl magnolijos prie Thunder Bay
Ir, žinoma, jos neradau.
O aptikau berželį Santa Monicoj,
ir jauną Miguel jį laistantį kasdien.
Kaip tau patinka beržas, Miguel?
Atsakė Miguel: — O, man patinka balti medžiai!
O nepatinka man mano juodi plaukai!

— — — — — —

Jei būčiau žinojęs, kad tik tiek tau tereikia,
būčiau tau viską sunešęs ir atidavęs.
Aš visko turėjau perdaug
ir man pačiam nieko tada nereikėjo.
Viską tau būč atidavęs, ir net tai,
ir net tai, apie ką tu nedrįsai pasvajoti.
Tada aš visko turėjau perdaug,
tik nežinojau, kam save atiduoti.

GYVENANT SU KITAIS

ALGIRDAS ŽOLYNAS

Arlie

Vakar patyriau, kad mano žmona
dažnai kopia laiptais repečkomis.

Vienišame žvėriškume,
galvojau, esu vienas,
vienintelis keturkojis kopėjas, skinąs
takus į Kilimandžaro viršūnę pro tankmę.

Šiai progai atšvęsti, susiglaudę
kopėme laiptais visom keturiom,
ir po keleto laiptų
mus supęs drovumas nuslydo,
ir aš suriaumojau giliai, visa gerkle
ir kandau bukais dantimis jos petį,
o ji juokės
iš gerklės gilumos
ir trynės į mane šlaunimis.

Laiptais užkopę kartu
atsistojom ant žmogiškų kojų,
ir buvo puiku ir kažkaip priderėjo:
mes buvom Adomas ir Ieva, kylą
iš savęs prieš pirmąją kaltę
arba po jos; gyvi išlikę ant plausto,
pamišę džiaugsmu,
kylą tolimo išgelbėjimo ūžesin.

Tokioms akimirkoms aš gyvenu.

NAUJOJI FIZIKA

Fritjofui Caprai

Ir taip, juo iš arčiau jis žiūri į viską, juo toliau viskas atrodo. Vakarieniaudamas, po sunkios dienos visatoje, jis ima slysti per savo maistą. Jo paties rankos jam mojuoja iš už žirnių kalno. Žvaigždės ir planetos šoka su molekulėm ant jo pirštų galų. Po sunkaus darbo su visata, jis kūliu virsta savyje, skrenda per sapnuotas savo širdy žvaigždžių sistemas. Savo šeimos akivaizdoje jaučia, kad leidžiasi į begalinę seriją kinietiškų dėžučių, telpančių viena kitoje.

Šį rytą, kai jis įžengė į mažą elektrono sandėliuką, ieškodamas kvarkų ir neutrinų, atsivėrė didelė salė, salė pavirto į lygumas — į motinos Rusijos stepes. Jis matė vyrus, traukiančius baržas upe, giedančius kasdieninės duonos.

Nesakyčiau, kad jis ilgėtųsi senųjų Newtono dienų, nors paprasta medžiaga ir nesudėtinga žemės trauka jį apramintų, senos pažįstamos lygios-bet-priešingos jėgos. Ir nesakyčiau, kad jis nemoka patogiai suptis ant paradokso sūpuoklių. Sakau tai, ką jis mato savo vaikų akyse — begalines juodas prarajas, išpirktą šviesą centre.

VIDURNAKČIO OLA, TEXAS: BANDYMAS

Micheliui Siffre

Žmogus leidžiasi į olą
seniai šikšnosparnių apleistą. Šešis mėnesius
mokslo elektrodai ir vielos
šiaušiasi jam ant galvos.

Šimtas pėdų žemiau metų laikų,
tamsioje žemės krūtinėje,
be laikrodžio, pats
tapęs laiko matikliu,

jis ieško savitų ritmų.
Viršuj jo kolegos stebi
gyvybės ženklus,
jam uždega šviesas

ir paprašyti užgesina.
Sapnai, žinoma, jam priklauso,
asmens grandinės dalis,
kurios nemato išoriniai stebėtojai.

Po šimto ir trisdešimt ciklų
(dienų nebėra), pabudęs
panikoj, visiškoj tamsoj,
jis rašo, „Kai atsirandi

vienišas, atskirtas,
pasaulyje visai be laiko,
veidu į save, visos
kaukės, už kurių slepiesi —

kurios saugo tavas iliuzijas,
kurios jas gina prieš kitus,
galų gale dūžta, kartais žiauriai".
Žmogus sėdi ant akmens

šviesos rate, prie blankiai
melsvos palapinės,
visą eilę amžinybių
linguodamas be minties, svajoja

apie tirštas Gvatemalos džiungles,
saulės šviesa plūsta
pro šlapius lapus. Vaiko
svajonė — rasti Majų palaikus —

kažkaip jį sustiprina:
„Vyksiu į Centrinę Ameriką,
ir manoji siela vėl bus mano".
Ant grindų oloje

seno šikšnosparnio dulkės,
krislas po smulkaus krislo,
tyliai byra.

DEGINANT ŽIURKĘ

Randu ją gulinčią prie durų,
ištiestom kojom, lyg pastipusią per vidurį šuolio.
Ją pakeliu už uodegos.
Suglebus, anapus pirmojo mirties standumo.
Molekulės supratę — nebereik įsikibus laikytis,
jos žino — puota pasibaigė, laikas ruoštis namo.

Staiga užeina noras žiurkę sudeginti.
Nustembu, kaip smarkiai to noriu.
Noriu išgelbėti ją nuo lėto
puvimo, dvokiančio kūno dalių
pertvarkymo — taip įsikalbu.
Bet labiausiai noriu pamatyti, kaip ji degs.

Metu ją ant vielinio sieto,
dengiančio aukštą cilindrą,
kuriame deginu šiukšles.
Įžiebiu ugnį.
Keistai patenkintas.
Kaip ir maniau, jos ūsai susisuka
į vikrius klaustukus, ir jų nebėra,
jos kailis užverda, juoduoja ir džiūsta.

Uodega, ilgas uodegos košmaras,
dega ilgiau nei galvojau.

Valandoms praslinkus, lieka tik uodega,
baltas ruožas pelenų,
lyg priešistorinio gyvio nugarkaulis,
žiūrint iš labai toli.

#43

Žiūriu, kaip tu plaukus šukuoji,
skyrimas per vidurį.

Sumažėju. Lipu
ant tavo galvos ir gulu
ant skyrimo.

Plaukai tampa jūra,
Ramiu vandenynu. Guliu
ant nematomos siūlės, bangos
kyla po manim, skiriasi,
rieda Amerikos ir Azijos link.
Jos krenta ant tų vietų ausų
lyg plaukai.

Laimingas guliu
ant nugaros manojoje plaukų jūroje.

RANKOS ŽEMĖLAPIS

Koks čia kraštas?
Kokios upės, kieno ribos?
Kieno kaulai po piliakalniais senais?

Gyvybė, galva, širdis, likimas —
linijos, kurios mus palaiko,
kurios mus lopšiu apglobia
giliam gyvybės vėjo supime.

Akis išplėtęs žiūriu į delną,
lyg žmogus pabudęs sapne,
skrendąs virš žemės.

Vertė Živilė Bilaišytė

AŠARA IR POEZIJA

Vienos Marcelijaus Martinaičio poemos analizė

ALGIRDAS J. GREIMAS

I. Įžanginės pastabos

1. Poezija ir kultūra

Atrodo, kad lietuviškoji kultūra pastaraisiais dešimtmečiais pilniausiai išsireiškė poetine kalba. Tai keistas — pavojingas, bet ir daug žadantis reiškinys. Tuo tarpu kai Vakaruose poeto dažnai savo lėšomis išspausdinta knygutė vargais negalais prisirenka kelis šimtus skaitytojų, Lietuvoje ne tik kad poetai rikiuojasi šimtinėmis, bet sakytum, kad ir poezija ten perkama, skaitoma, vartojama. Tai viltį puoselėjantis dalykas: kol poetinis jausmas tautoje gyvas, tol žmogiškų vertybių dar galutinai nepakeičia būtinumo ar malonumo prekės.

Tačiau tautinės kultūros pasireiškimas kad ir labai išprusinta poetine forma yra kartu ir pavojingas: dėl savo neatnarpliojamų ryšių su gimtąja kalba, dėl savo specifiškumo, poetinė kalba lieka uždarų, šeimyniškų vaišių maistas, nepasidalijamas net su draugais ir artimaisiais, ji gresia virsti sekmadienine, be ryšių su gyvenimu, apeiga.

Poetinę komunikaciją galima iš dalies lyginti su muzikine ar tapybine: autentiškas poetinio objekto pasisavinimas, atrodo, nereikalingas abstrakčios, sąvokinės kalbos tarpininkavimo, poetinis tekstas — jei tik „poetinė klausa" pakankama — savaime pereina iš burnos į ausį, klausovui

net ir nesuprantant, apie ką iš tiesų poetinė kalba kalba. Tai aukštas jos privalumas, didelė jos galia. Tačiau tarpininko — sąmonės — įvedimas į šią betarpinę komunikaciją beveik neišvengiamas. Būtų, žinoma, idealu, jei poezijos mėgėjas elgtųsi kaip romantizmo epochos muzikos klausytojas, jei jis užmerktomis akimis išklausytų eilėraštį, atsidustų ir — atsimerkęs — pereitų prie rimtų žemės reikalų. Taip, deja, nėra: poezijos mėgėjai mėgsta kalbėti apie ją, dažnai nepoetinėmis priemonėmis parafrazuodami poetinius įspūdžius. Lietuviškoji poezijos kritika duoda gausių tokios nesuprastos poezijos nepoetiškų paaiškinimų pavyzdžių.

Semiotika, kaip reikšmių ir prasmių išsiaiškinimo disciplina, bando disciplinuoti poetinių tekstų skaitymą, objektyviomis priemonėmis — išmokimo būdu įsigijamais metodais — padidinti jų įskaitomumą. Suprasti pasaulį — ir žodinį ir daiktinį — pasitikint jo suprantamumu: tokia jos aukšta ambicija. O kiek tai mus liečia: poezijos, kaip šiuo metu būdingo lietuviškosios kultūros ingrediento, išskaitymas yra ne tik savęs paties supratimas, bet ir to supratimo įnešimas į bendražmogišką verčių lobyną. Prasmės ieškojimas irgi turi turėti savo prasmę.

2. Poezija ir jos skaitymas

Poezijos išskaitymas — poetinio teksto analizė nepasitenkina atskirų, jį sudarančių žodžių ar sakinių reikšmės ir stilistinių priemonių išaiškinimu, bet ieško atidengti paties teksto vidujinę organizaciją, bando suprasti teksto, kaip visumos, bendrąją prasmę. Analistas, nors jis ir ginkluojasi griežtais metodais ir naudoja formalius kriterijus, nepraranda — deja ar dėkui Dievui? — savo subjektyvumo. Užtat ir jo siūlomas skaitymas nepretenduoja būti nei teisingu, nei vieninteliu galimu. Iš kitos pusės, poetiniai objektai retai kada yra vienos dimensijos: vienas iš jų „poetiškumo" kriterijų turbūt ir bus jų dviprasmiškumas, jų daugiaprasmiškumas, savo ruožtu įgalinantis keletą koherentiškų to paties teksto skaitymų. Šioje srityje daryti eksperimentai rodo, kad,

vienos duotos kultūros kontekste, poetinis (bet tai tinka ir bendrai literatūros objektams) tekstas leidžia keletą simultaniškų skaitymų, bet kad jų skaičius vis dėlto yra ribotas.

Tokie tikslai ir tokios priemonės verčia apriboti ir skaitymo procedūras: tai kaina, kurią reikia mokėti, norint išsaugoti skaitymo koherentiškumą. Štai, pavyzdžiui, autoriaus nuomonė — kokia svari ir reikšminga ji bebūtų — apie savo paties parašytą tekstą negali būti imama dėmesin: tarp to, ką žmogus daro, ir ką jis mano, kad daro, skirtumas dažnai labai didelis, ir tai jau sudaro atskirų studijų objektą. Tą pat galima pasakyti ir apie autoriaus gyvenimo duomenų panaudojimą poetiniam tekstui aiškinti: autoriaus biografija yra atskira istorija, tai atskiras tekstas, kurį dar reikia parašyti ir išsiaiškinti jo visumoje, o tik tada lyginti su jo paties sukurtais žodiniais pasauliais. Užtat ir mūsų pasirinktos poemos skaitymas nieko bendro su jos autoriumi neturi, ir jis už jį nėra atsakingas . . .

3. Teksto pasirinkimas

Tikėdami į poezijos avangardinį vaidmenį lietuvių kultūroje, jau kelis kartus jautėme pareigą įsibrauti į itin pavojingą ir problematišką literatūrinės kritikos sritį: praktikuodami Vaižgantui būdingą „deimančiukų ieškojimo" politiką, mes bandėme atkreipti skaitytojo dėmesį į naujus, revoliucinius poetinės kalbos reiškinius — Radauską, Mackų, Venclovą, už tokią impresionistišką, naivią kritiką užsitraukdami literatūros mokslo autoritetų gana griežtus pabarimus.

Šį kartą savo auka pasirenkame Marcelijų Martinaitį. Šalia subjektyvaus, intuicija paremto noro įrašyti jį į lietuviškos poezijos avangardo eiles, bandysime jį panaudoti ir objektyviems semiotinio tekstų skaitymo metodams pailiustruoti.

Su M. Martinaičio kūryba *Metmenų* skaitytojai jau yra supažindinti Živilės Bilaišytės dėka (Nr. 29, 1975), tuo metu, kai spaudoje buvo pasirodžiusios tiktai pirmosios Kukučio baladės: mes gi norėtume dabar pristatyti jau post-kukutinį

Martinaitį. Jos priėjimas buvo genetinis: nagrinėdama kuone išimtinai paviršutinį, figūratyvinį jo poetinės kalbos klodą, Ž. Bilaišytė išskiria tris „pusiau-chronologinius", mes sakytume — struktūrinius jo poetinę raidą atžyminčius sluogsnius, — tiesioginį tikrovės vaizdavimą, gamtos ir jos vaizdinių naudojimą ir, pagaliau, tautosakos motyvų ir veikėjų įvedimą. Nepriešta raudami tokiam priėjimui, greičiau jį papildydami, mes norėtume taikyti ne genetinį, o generatyvinį metodą: bandyti aprašyti abstraktaus, gilaus kalbos plano semantines struktūras, o tik paskiau žiūrėti, kokiomis figūratyvinėmis priemonėmis ta „gilioji prasmė" pasireiškia kalbos paviršiuje.

Ž. Bilaišytės studija platesnė — jinai nagrinėja visą Marcelijaus Martinaičio poeziją. Mūsų tekstas būtų kuklesnis — pabandyti analizuoti vieną jo poemą, pasirenkant 1980 m. *Poezijos Pavasaryje* (p. 187) tilpusį tekstą be pavadinimo, su i n c i p i t „Ašara, dar tau anksti".

Ašara, dar tau anksti
nusirist į smėlį,
kad užkastų.

Nepalik namų, senelės akinių,
atminimų užstalėj, rožančiaus
žemės nepabaigiamų darbų.
Pasivyk išeinančius, karštai
išbučiuok jų kojas.

Vaiko nepalik, iš jo akių
pėdsaką nuvesk jam iki žemės.
Pagailėk aklų, esi
jiems vienintelis regėjimas.
Susimilk ant mūsų —
ant luošų,
ant laimingų . . .

Neužšalk kaip eketė širdy,
ašara, gyvybe, vabalėli,
smilgą tu nulenk, nuskrisk
lig namų — akių tu boruže.

Ašara, prie kelio pastovėk,
pasitik ir didelį, ir mažą.
Tu beraščių išmintie, šilta
dar nukriski ant laimingų rankų.

Vis greita tu, ašara, greita,
tu kiekvieną apeini, apvaikštai.
Štai jaučiu — basa eini per veidą
lyg per sodą iškirstą . . .

II. Poemos sąranga

1. Segmentacija

Analizė, pagal jos bendrai priimtą definiciją, yra duotos visumos padalinimas į atskiras, už ją mažesnes dalis, o po to — santykių tarp tų dalių tarpusavyje ir tarp pavienių dalių ir visumos nustatymas. Užtat ir pirmutinė skaitymo operacija — pasirinkto teksto segmentacija.

Norint, kad segmentacija būtų įtikinama, kad ji atspindėtų paties teksto konstrukciją, o ne skaitančiojo ūpą, įspūdžius ar aibes jo turimų prietarų, reikia jai parinkti, visų pirma, formalius kriterijus.

1. Grafinis kriterijus

Mūsų rašytinėje kultūroje, kurioje poezija yra virtusi nebe klausymo, o skaitymo objektu, eilėrašio įrašymas į tuščią, baltą lapą įgijo autonomišką reikšmę. Mūsų atveju, eilėrašio *mise en page*, jo „įpuslapinimas" pasireiškia žodžių surikiavimu į horizontales eilutes ir pastovių atstumų tarp eilučių nustatymu: didesni tarpai tarp eilučių yra tad anomalijos, leidžiančios spėti, kad suglaustų eilučių grupės sudaro atskirus vienetus, tradiciniai vadinamus strofomis. Strofa klasikinėje poezijoje būdavo apibūdinama kaip savaranki ritmų ir rimų struktūra: modernioje poezijoje šie kriterijai išnyko, arba bent turėtų būti naujai definuojami. Todėl grafinis išdėstymas ir lieka kol kas vieninteliu saugiu kriteriju strofai apibūdinti.

Pagal jį, mūsų eilėraštis yra tad sudarytas iš 6 strofų, kurių trys paskutiniosios atrodo maždaug vienodos, tvarkin-

gos — šiai jų ypatybei atženklinti galima naudoti vien kiekybinius bruožus ir konstatuoti jų tam tikrą homogeniškumą, sakant, kad tai 3 strofos, susidedančios kiekviena iš 4 eilučių. Šio trijų strofų ryšulio opozicija pirmutinėms trims strofoms neabejotina: iš pirmo žvilgsnio matyti jų eilučių nevienodumas, tam tikra norėta „betvarkė", ryškiai pastebima strofas sudarančių eilučių nevienodu skaičiumi, I-ji str. — 3 eilutės, II-ji — 5 eilutės, III-ji — 7 eilutės. Taigi, eilučių skaičius strofoje didėja pastoviu *crescendo,* bet jų bendras bruožas — lykiniai skaičiai.

Pagal grafinę eilėraščio dispoziciją galima tad sakyti, kad jis yra sudarytas iš dviejų dalių, turinčių kiekviena po tris strofas; kad pirmosios dalies strofos yra lykinės ir „betvarkės", o antrosios dalies — porinės ir „tvarkingos". Eilėraštis savo konstrukcija yra tad klasiškas: jis operuoja binarinėmis ir ternarinėmis struktūromis ir jų kombinacija.

2. Grafematinis kriterijus

Sintaksinės struktūros rašomoje kalboje atžymimos, geriau ar blogiau, *skyrybos ženklų* pagalba. Mūsų atveju, ką tik atpažintą strofinę eilėraščio struktūrą papildomai patvirtina tai, kad kiekviena strofa baigiama tašku, reiškiančiu sakinio pabaigą; strofa yra tad uždaras, sau pakankamas vienetas. Tačiau tuo pat metu reikia konstatuoti, kad trečioji ir šeštoji strofos baigiamos ne tašku, o *daugtaškiu,* kuris reiškia galėjimą, net reikalą tęsti toliau pasirinktą temą, bet drauge ir norą, dėl tam tikrų priežasčių, sustabdyti šį žodžių srautą. Taigi, dvi jau atpažintos eilėraščio dalys pabrėžia šiuo būdu savo tematinę autonomiją.

3. Sintaksinis kriterijus

Sintaksinės struktūros, kaip matėme, gali būti atžymimos grafiniais skyrybos ženklais, kurie atitinka, garsiniame plane, tylos pauzoms ar intonacijos kitimams. Tačiau ir pačių sintaksinių konstrukcijų vienoks ar kitoks vartojimas gali būti laikomas formaliu kriteriju.

Užtenka paviršutiniai dirstelti į eilėraštį, nesigilinant į jo prasmę: į akis krinta tai, kad jis beveik ištisai parašytas *liepiamąją nuosaka* („nepalik", „pagailėk", „nuskrisk", „nukriski"). Įsižiūrėjus matyti, kad išimtį sudaro tiktai pirmoji ir paskutinioji strofos, kurioms charakteringa *esamoji nuosaka.* Išryškėja tad naujas eilėraščio organizacijos principas: pati jo šerdis, susidėjusi iš keturių strofų, sudaro lyg ir *apglobtąją erdvę,* kuri yra apsupta dviejų (I ir VI) strofų — *apglobiančiosios erdvės.*

Tačiau ši nauja segmentacija anaiptol nepanaikina pirmosios, atvirkščiai — jinai ją tik patvirtina. Logiškai semantiniu požiūriu, liepimai yra dviejų rūšių: liepimai daryti — arba *prisakymai,* ir liepimai nedaryti — arba *draudimai.* Grįžę prie teksto, pamatysime, kad apgaubtosios strofos, priklausančios pirmajai eilėraščio daliai, išsako draudimus (abi strofos prasideda „nepalik"), tuo tarpu kai tos pačios dvi antrosios dalies strofos — su viena išimtimi („neužšalk"), dėl kurios reikės pasiaiškinti — išreiškia prisakymus („nuskrisk", „nukriski").

Tuo būdu, trijų formalių kriterijų i z o g l o s o s—strofinė sąranga, skyrybos ženklų specifiškumas, liepiamosios nuosakos modalinės savybės — aiškiai nustato mūsų tiriamo objekto susidėjimą iš dviejų pakankamai savarankių dalių. Sintaksinė struktūra, savo ruožtu, leidžia išskirti eilėraščio šerdį, apgaubtą dviejų — pradedamojo ir baigiamojo — sluogsnių.

2. Semantinė organizacija

Pastaraisiais dešimtmečiais išsivysčiusios informacijos ir komunikacijos teorijos su pagrindu atkreipė visų dėmesį į kartojimosi svarbą komunikacijos procese. Pasirodė, kad didžiulė dauguma informacijos vienetų nuolat kartojasi nesiliaujančioje komunikacijos grandinėje, tokiu būdu sudarydami pastovų bereikšmį foną, kuriame kartas nuo karto išsiskiria negausios reikšmingos informacijos.

Šitoks reikšmės perdavimo išaiškinimas tinka, deja, tiktai plokščioms, denotatyvinėms komunikacijos sistemoms. Po-

etinė kalba — bet ir bendrai paėmus visos antro laipsnio semiotinės struktūros, kurios susiorganizuoja ir veikia kiekvienos natūralios kalbos rėmuose — atvirkščiai, kartojimąsi laiko vienu iš reikšmingiausių jų organizacijos principų: pasikartoją žodžiai „atliepia" vieni kitiems, nustato netikėtas analogijas, pabrėžia juos supančių kontekstų skirtumus. Besikartojančios struktūros — tai semantinės organizacijos griaučiai, kurių pagalba galima atpažinti tekste besivystančių reikšmių kryptį, pažangą ir prasmę.

Mūsų skaitomame eilėraštyje besikartojančių žodžių nedaug: tai, iš pirmo žvilgsnio, tiktai padidina jų kartojimosi reikšmę.

1. N e p a l i k . . . n e p a l i k

Veiksmažodžio „nepalik" pakartojimas II-sios ir III-sios strofų pirmoje eilutėje neabejotinai *sujungia* tematiniu požiūriu šias strofas į bendrą semantinę visumą. Tačiau tas sujungimas turi ir kitą pasėką — jisai pabrėžia opoziciją tarp šių dviejų veiksmažodžių papildynių, pirmajai apgaubtajai eilėraščio daliai suteikdamas tokią struktūrą:

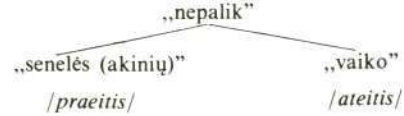

2. A š a r a . . . a š a r a

Panašios semantinės dispozicijos beieškant kitose dviejose strofose (IV ir V), priklausančiose antrajai eilėraščio daliai, jose abiejose pasikartojantis žodis pasirodo „ašara". Tačiau „ašara" eilėraštyje kartojasi keturis sykius: du sykiu jį randame apgaubiančiose (I ir VI) ir du sykiu mus dominčiose strofose, tuo tarpu kai „ašara" išnyksta iš strofų, kurias dominuoja „nepalik" pasikartojimas. Taigi, „ašaros" buvimas šiose dviejose strofose mums atrodo reikšmingas.

Šių dviejų eilėraščio šerdies dalių palyginimas darosi įdomus: tuo tarpu kai II ir III strofose logiška sakinio struktūra yra

predikatas	+	*objektas*
„nepalik"		„senelės"/„vaiko"

IV ir V strofose, priešingai, ši struktūra eksplicituoja veiksnį:

subjektas	+	*predikatas*
„ašara"		„nuskrisk"/„nukriski"

Pastaba: šie du veiksmažodžiai pasirinkti dėl jų beveik tobulos homofonijos

Subjekto — „ašaros" pasirodymas pasitvirtina, palyginus šių dviejų predikatų modalinį statusą: „nepalik" reiškia *būties* pastovumo geidimą, o „nuskrisk" — *veiklos* troškimą. *Egzistenciją* išreiškiančioms strofoms tad priešpastatomos *akciją* reiškiančios strofos.

3. N a m ų. . . l i g n a m ų

Žodis „namai" vėlgi kartojasi II ir IV, t.y. įžanginėse dviejų eilėraščio šerdies dalių strofose. Žodžio kartojimasis, kuris sujungia šias dvi strofas (ir šias dvi dalis), kartu pabrėžia ir tarp jų esantį skirtumą: erdvės atžvilgiu

— pirmoje dalyje subjektas „ašara" yra *namuose* ir kviečiamas *nejudėti*
— antroje dalyje subjektas „ašara" yra už namų erdvės ribų ir raginamas *grįžti į namus.*

4. A n t l a i m i n g ų. . . a n t l a i m i n g ų

Tuo tarpu kai „namų" pasikartojimas sujungia II ir IV strofas, „laimingumas" tuo pat būdu suartina III ir V strofas, tuo pačiu sutamprindamas visą eilėraščio sąrangą. Suartinimas, kaip jau minėjome, turi iš principo padėti atpažinti kontekste glūdinčius skirtumus: papildomas sunkumas čia atsiranda todėl, kad

„ant laimingų"	*„ant laimingų"*
„. . ."	„rankų"

kitaip sakant, kad daugtaškis — iki galo nepasakytos minties simbolis, čia tik iš dalies dešifruojamas tuo, kad jis pasirodo

kaip „rankų" *neiginys*. Tačiau tai neabejotinai padeda išskaityti visos šios strofos reikšmę.

Būdas, kuriuo operuojama, eksploatuojant žodžių kartojimąsi — konstatavus tapatumą, ieškoti skirtumų — negali nepriminti rimavimo funkcijos tradicinėje eilėdaroje: žodžių sujungimas rimų pagalba tenai tik tada pilnai išnaudotas, jeigu jų suartinimas fonetiniame plane leidžia atpažinti jų semantines opozicijas. Atrodytų, kad atsisakymas nuo rimo priverčia poetinę kalbą ieškoti naujų pakaitalų prasmės gilesnėms struktūroms išreikšti: mūsų atpažįstami „semantiniai rimai" yra vienas iš tokių pakaitalų.

5. D a r. . .d a r

Paskutinis reikšmingas pasikartojimas, kurį, mūsų manymu, reikia užregistruoti — tai prieveiksmio *dar* atkartojimas, įsteigiantis įtampą tarp pirmosios eilutės:

Ašara, *dar* tau anksti

ir penktosios strofos paskutinės eilutės:

dar nukriski ant laimingų rankų.

Šis prieveiksmis yra aspektinis, jis atžymi kalbančiojo subjektyvią nuomonę, kad užprojektuotas veiksmas nėra išbaigtas („dar anksti") ir eventualiai įveda sąlygas reikalingas jo išsipildymui („dar nukriski"). Ši paskutinioji eilutė, suredaguota kreipimosi forma, išsakydama akcijos programą, tad ir duoda viso eilėraščio skaitymo raktą.

Toks pagrindinės visos poemos eilutės atpažinimas yra svarbus — jis žymiai padidina eilėraščio įskaitomumą. Mūsų atveju betgi jisai vaidina dar vieną papildomą rolę: „dar . . . dar" pasikartojimas apglėbia ir uždaro į stangrią visumą pirmąsias penkias eilėraščio strofas, tuo būdu izoliuodamas šeštąją, paskutiniąją strofą.

<table>
<tr><td colspan="3">PIRMOJI DALIS</td><td colspan="3">ANTROJI DALIS</td></tr>
<tr><td colspan="3">Lykinės, netvarkingos strofos</td><td colspan="3">Porinės, tvarkingos strofos</td></tr>
<tr><td>I (3)</td><td>II (5)</td><td>III (7)</td><td>IV (4)</td><td>V (4)</td><td>VI (4)</td></tr>
<tr><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Apglobianti strofa</td><td colspan="4">Apglobtosios strofos
EILĖRAŠČIO ŠERDIS</td><td>Apglobianti strofa</td></tr>
<tr><td>esamoji nuosaka</td><td colspan="4">liepiamoji nuosaka</td><td>esamoji nuosaka</td></tr>
<tr><td></td><td colspan="2">draudimai</td><td colspan="2">prisakymai</td><td></td></tr>
<tr><td></td><td colspan="2">„nepalik"</td><td colspan="2">„ašara"</td><td></td></tr>
<tr><td></td><td>„senelės"</td><td>„vaiko"</td><td>„nuskrisk"</td><td>„nukriski"</td><td></td></tr>
<tr><td></td><td>„namų"</td><td>„laimingų"</td><td>„namų"</td><td>„laimingų"</td><td></td></tr>
<tr><td>„dar"</td><td colspan="4">įtampa → „dar"</td><td></td></tr>
</table>

III. Apglobiančios strofos

1. „Štai jaučiu"

Vis greita tu, ašara, greita,
tu kiekvieną apeini, apvaikštai.
Štai jaučiu — basa eini per veidą
lyg per sodą iškirstą . . .

Konstatavimas, kad „dar . . . dar" struktūros uždarumas izoliuoja paskutiniąją strofą, kviečia analistą kaip tik nuo jos ir pradėti eilėraščio skaitymą. Tuo labiau kad tai atitinka ir bendrąją diskursyvinių struktūrų dešifravimo taisyklę: kaip kad genetikoje organizmo vystymosi raidą galima bandyti suprasti tik pradedant nuo vaiko, o ne nuo gemalo, taip ir tekste analizė atidengia pamažu savo produkcijos principus tik pradėjus ją nuo galutinųjų jo užmačių.

Ši strofa, suredaguota, kaip matėme, esamojoje nuosakoje, yra sudaryta iš dviejų sakinių, kurių kiekvienas užima po dvi eilutes. Opozicija tarp šių dviejų sakinių — akivaizdi: tuo tarpu kai pirmasis sakinys kalba apie „ašaros" veiklos universalumą, jos bendražmogišką pobūdį („tu kiekvieną . . ."), antrasis *pirmą ir vieninteli kartą* įveda patį kalbantįjį subjektą (tiesą pasakius: ne subjektą, o jo lingvistinę reprezentaciją) — *ego:* „jaučiu" yra asmeninė veiksmažodžio forma, nustatanti tiesioginį, emocinį ryšį su aplinka, tuo tarpu kai „štai" — tai papildoma nuoroda į „hic et nunc", į šios emocijos betarpiškumą, į *ego* autentišką — arba bent pretenduojantį į autentiškumą — pasireiškimą „čia ir dabar", — o visos poemos veikla — tai tik pageidaujamos veiklos ateityje projektas. Taigi, universaliai ašaros veiklai priešpastatoma jos individuali veikla — basomis kojomis bėgimas per veidą. Turint galvoje, kad ašara yra pagrindinė viso eilėraščio herojė, šios dvi jos veiklos formos — universali ir individuali — išryškėja, kaip dvi skirtingos, bet galimos teksto skaitymo izotopijos.

Užtat, prieš tęsiant, reikia kiek sustoti ties šia pagrindine veikėja — ašara — bandant išsiaiškinti jos semantinę struktūrą. Ašara — kiekvienas žodynas tai pasakys — visų pirma yra išorinė, matoma *skausmo* manifestacija: pirmasis mūsų strofos sakinys —

Vis greita tu, ašara, greita,
tu kiekvieną apeini, apvaikštai —

grubiai jį parafrazuojant, ir reiškia šį skausmo, kaip žmogaus buities neišvengiamos sąlygos, universalumą.

Tačiau antroji strofos dalis, kalbanti apie per rašančiojo veidą riedančią ašarą, jau reikalauja išsikviesti kitą ašaros definiciją: jinai čionai jau ne skausmo, o *gailesčio,* išjaučiamo „pasaulio skausmo" akivaizdoje, išraiška.

Ašara yra tad drauge ir skausmo ir gailesčio manifestacija ir, kaip tokia, jinai įsirašo į bendrąją intersubjektyvinės komunikacijos struktūrą, apibūdindama abu tarpusavio žmonijos susikalbėjimo dalyvius. Šis sintaksinis dvilypumas

suteikia jai *dviprasmiškumo* statusą, — o tai ir yra vienas iš pagrindinių poetinę kalbą sudarančių ženklų bruožų.

Prie /skausmo + gailesčio/ abi-prasmiškumo reikia pridėti dar vieną šio poetinio koncepto ypatybę: jam išreikšti, pavadinti vartojama išorinė, pojučiais apčiuopiama ašaros figūra. O ašara, kaip irgi visiems žinoma, tai „skaidrus, tyras vandens lašelis". Nekalbant jau apie vandens mitologiją iš esmės, pastovūs ašaros epitetai — „tyrumas" ir „skaidrumas" — apibūdina tuo pačiu ir šiuo žodžiu reprezentuojamą turinį: ir skausmas, ir gailestis, vadinami „ašara", tampa tad „tyri ir skaidrūs", įgydami tuo būdu pozityvias, tiek moralines, kiek, gal, ir estetines konotacijas, iš „jausmų" pavirsdami į „vertybes". Pasirinkimas kalbėti apie skausmą ir gailestį „ašaros" pagalba nėra tad nekaltas, jo rezultatas — pirmoji poetinė transmutacija.

Prie abstrakčios, rafinuotos poezijos įpratęs skaitytojas manys gal, kad mūsų siūloma analizė tiktai komplikuoja paprastus dalykus, kad nagrinėjami jausmai ir įvaizdžiai iš tiesų yra banalūs, net trivialūs. Į tai atsakant, reikia pastebėti, kad Marcelijaus Martinaičio poezija kaip tiktai ir siekia *paprastumo*, kad paprastumas — tai žino matematikai, filosofai ir literatai — yra komplikuotumo pralenkimo, jo redukavimo išvada.

Sekanti poetinė operacija — tai ašaros personifikacija, atliekama įrašant ją į komunikacinę *aš* vs *tu* struktūrą, kurios abiems elementams tuo pačiu suteikiami antropomorfiniai bruožai. Ši „tu-ašara", pasikalbėjimo tarp „aš" ir „tu" pastovi dalyvė, bet, reikia pasakyti, tyli, visą kalbamąją erdvę savo partneriui užleidusi dalyvė, liktų tačiau dar gana blankiu siluetu, jei, sekančiame poetinės „gamybos" etape, jinai nebūtų paverčiama į eilėraščio — spektaklio, susidedančio iš visos eilės atskirų scenų, pagrindinę veikėją-subjektą.

Tokia dviguba personifikacija, pasiekta sintaksinėmis priemonėmis ir paverčianti ašarą ne tik rašančiojo bendrakalbe, bet ir jo organizuojamo pasakojimo heroje, turi gana nelauktų pasėkų. Ašaros figūra gali būti apvelkama įvairiais

rūbais, gali būti, kelių papildomų bruožų ar netiesioginių aliuzijų pagalba, identifikuojama su viena ar kita socialine role, vienu ar kitu stereotipiniu įvaizdžiu. Šitokios ikonizacijos procedūros sukuria autonomiškas teksto scenas, sudaro dalines skaitymo izotopijas. Mūsų nagrinėjama strofa duoda du tokių *dalinių izotopijų* pavyzdžius: pirmajame jos sakinyje, veiksmažodžių „apeini, apvaikštai" pagalba, ašara pavirsta darbščios, rūpestingos namų šeimininkės-motinos figūra, antrajame — aliuzijų į „basumą" ir „sodą" dėka, skaitytojo vaizduotėje nusidriekia jaunamartės siluetas; *pirmuoju atveju turime reikalo su socialinės rolės atgaivinimu*, antruoju — su kultūrinio stereotipo netiesioginiu panaudojimu.

Mūsų pasirinktoji strofa — kurios semantinė analizė taip ir lieka neišbaigta — mums buvo tiktai pretekstu, leidžiančiu atvaizduoti vieno poetinio koncepto *generacijos* procedūras. Tokių visos eilės lingvistiniai-retorinių priemonių — o jų, mūsų atveju, atpažinome net keturias — panaudojimo rezultatas — tai *atstumo* tarp abstrakčių, semantinių teksto struktūrų ir paviršutinių, figūratyvinių jo manifestacijų *įsteigimas*. Skaitymo uždavinys tada, priešingai — *atstumo*, sudarančio poezijos „gilumo" įspūdį, *panaikinimas*, kuris atliekamas atpažįstant visus „stilistinius" poetinės kalbos takus ir vingius.

2. „dar tau anksti"

Ašara, dar tau anksti
nuskrist į smėlį,
kad užkastų.

Šiek tiek susipažinus su bendraja *ašaros* figūra, galima pradėti „normalų" eilėraščio skaitymą. Dalinė izotopija, dominuojanti šią pirmąją strofą, tai laidotuvių — būrelio giminių ir draugų, apsupusių dar neužkastą kapą — scena. Nors ji ir pasikalbėjimo su *ego* dalyvė, ašara čia dar nėra pilnai personifikuota veikėja, ją lengva įsivaizduoti „vandens lašo" figūra.

Atskirų studijų reikėtų, norint pagrįsti šiokius tokius principus, kuriais remiasi ritmo ir rimo srityse nuo tradicinių konvencijų atsisakiusi poezija. Jų nesiimsime. Užteks tik atkreipti dėmesį į nelauktą šios strofos kirčiavimo schemą:

' ' '

' '

'

Prasidėjusi trikirte eilute, strofa, užsibaigdama vieną kirtį teturinčiu sakiniu, atrodo kaip apversta piramidė: lengva čia būtų prikergti keletą prastų metaforų, palyginant ją su karstui paruoštos duobės forma, su gyvenimo susiaurėjimo, išsibaigimo įvaizdžiu. Mums įdomu pabrėžti paskutiniosios eilutės — kondensuoto sakinio, atsveriančio dvi pirmąsias, svorį, kurį dar patvirtina reikšminga fonetinė jos struktūra:

kaduž — kastu

pasižymi

— balsiniu atžvilgiu — užpakalinių, rūsčių balsių *au-au* pasikartojimu,

— priebalsiniu atžvilgiu — skardžiųjų priebalsių *d-ž* į dusliuosius *s-t* išvirtimu.

Ši rūstumo fone vykstanti priebalsių transformacija iš skardumo į duslumą atitinka semantinį aprašomos ceremonijos turinį. Tai reikšminga, mirtį atžyminti eilutė, kuriai bus priešpastatoma visa, gyvenimą teigianti poemos tąsa.

Toks fonetinių problemų įvedimas gali daug kam atrodyti bereikalingu kruopštumu. Tačiau tai poetinės kalbos esmę liečiantis postulatas: poetinė kalba bus poetinė tiktai tada, kai jos turinio plano formas ir jų kaitaliojimasi atitiks tokie pat — ar panašūs — ekspresijos plano kaitaliojimaisi. Nesileidžiant į smulkmenas, vis dėlto galima pasakyti, kad šiam dusliam karsto užbėrimo žemėmis tonališkumui atliepia didžiulei eilėraščio veiksmažodžių daugumai („nepalik", „susimilk", „nukriski") būdingos priešakinės — „linksmos" *i* balsės. Tačiau šios balsės kuone visos yra trumposios, įrašytos į gausius priebalsių kontekstus (pvz. „skrisk"): eilėraščio bendras tonalumas tuo būdu gaunamas minorinis.

Jeigu rūsti laidotuvių grėsmė dominuoja visą strofą, tai vis dėlto reikia pasakyti, kad jinai lyg ir pakimba ore, sustabdoma netiesioginės rašančiojo intervencijos dėka: pirmosios eilutės prieveiksmiai „dar" ir „anksti" nėra objektyvūs, ir esamoji nuosaka, būdinga šiai strofai ir turinti reikšti „esamų" dalykų konstatavimą, dėl šios intervencijos virsta į geidžiamąją: ar „anksti" ar „vėlu", ar „dar" ar „jau", *nusprendžia ne teksto duomenys, o pats rašantysis, kuris,* savo dialoge su *ašara,* maldauja jos nenusiristi į kapo smėlį.

IV. Eilėraščio šerdis

1. Draudimai

1. „Nepalik namų"

Bandydami formaliu požiūriu segmentuoti eilėraštį, turėjome įvesti sintaksinį kriterijų: poemos šerdis, sakėme, parašyta liepiamąja nuosaka, o dvi pirmosios jos strofos — kurias dabar mėginsime skaityti — prisistato, kaip negatyvūs liepimai, kaip draudimai. Šią gramatikų nustatytą terminologiją nereikia, žinoma, imti pažodžiui: Rašančiojo ir Ašaros santykiai susidėstę „tarpusavio pasitikėjimo dvasioje", ir nors rašantysis smulkiai išdėsto ašaros būsimosios veiklos programą, jisai neturi jokių koercityvinių priemonių jos vykdymą prižiūrėti. Liepimas tad virsta prašymu, kuriame lengva atpažinti maldos formą.

Ašarai perduodami „draudimai" — tai prašymai neveikti, savo veikla *neatsiskirti* nuo pastovių, rašančiojo išvardinamų, vertybių. Tai maldavimas likti ištikima ir, visų pirma, ištikima namams.

Šiai strofai parinkta figūratyvinė izotopija — namai ir, būtent, gerasis gryčios galas su užstalėje sėdinčia, šeimos apsupta senele, namai, bet tokie, kokie jie matomi per senelės akinius, po kuriais retkarčiais nurieda ašara. Taigi, ištikimybė namams įsirašo į du — erdvės ir laiko — planus, tai ištikimybė šeimai, giminei, tautai, bet kartu ir praeities tradicijai.

O tas praeities turinys, susidėstęs į tris klodus — tai senelės rožančius:

— somatiniame plane: tai „žemės nepabaigiamų darbų" rožančius,
— kalbiniame plane: tai „atminimų" rožančius,
— sakraliniame plane: tai pats „rožančius", iš karoliukų-ašarų sudėta maldos grandinė.

Ir žemės darbai, ir jų atpasakojimas, ir monotoniška malda yra „nepabaigiami" ir tuo pačiu absurdiški, jiems prasmę gali duoti tik ištikima ašara, gailesčiu suvilginanti šį trigubo skausmo rožančių. Stilistiniu požiūriu įdomu būtų mikroskopiškai patyrinėti, kokiu būdu už senelės akinių atspėjama ašara pamažu pavirsta į ištikimybės praeičiai simbolį, į lietuviškos *mater dolorosa* figūrą.

Tačiau pagarbą senelei viršyja ir pralenkia mirusiųjų-senolių kultas — tai ištikimybės praeičiai apibendrinimas. Jeigu ašaros iš pradžių buvo prašoma nepalikti namų, savo nejudrumu išreiškiant ištikimybę jiems, tai „išeinančius" jinai raginama „pasivyti" — o tai jau aktyvaus, noru ir valia pagrįsto prisirišimo išraiška. Gal šių dienų skaitytojui ir ne kiekvienam žinoma, kad lietuviai dar ne taip seniai, atsisveikindami su pašarvotais artimaisiais, bučiuodavo ne tik jų rankas, bet ir kojas. Tai, žinoma, pagarbos ir nusižeminimo žestas, bet kartu ir meilės, atžymimos karštomis ašaromis, išraiška, ir padėkos už „nepabaigiamus darbus", kojomis mindžiojant žemę, išsakymas.

2. „Vaiko nepalik"

Žodžių tvarkos pakeitimas:

„Nepalik namų" vs „Vaiko nepalik",

emfatiniu kirčiu pabrėžiantis „vaiką", rodo eilėraščio perėjimą iš vienos strofos į kitą, kaip ištikimybės ryšio perkėlimą iš praeities į ateitį.

Vaiko ašaros motyvo, skaitant eilėraštį mūsų istoriniame kontekste, negalima nesusieti su garsiu Dostojevskio Didžiojo Inkvizitoriaus epizodu, kuriame nekalto kūdikio ašara,

nukritusi ant vienos svarstyklių lėkštės, atsveria ant kitos padėtą visą būsimą žmonijos laimę: strofa, prasidėjusi vaiko ašara, baigiasi, kaip tyčia, daugtaškio lydima aliuzija į tokią laimę.

Tačiau semiotiniu atžvilgiu tokio tipo *motyvų* įvedimas į eilėraštį kelia painią jų migracijos ir jų dalyvavimo tekste problemą. Motyvas skiriasi nuo dalinės izotopijos, kurią mes jau turėjome progos apibūdinti, nors ir vienas ir kitas jie neapgaubia viso teksto, o pasireiškia tiktai viename kuriame jo segmente. Skirtumas tarp jų glūdi turbūt tame, kad dalinės izotopijos eksplicitacija — kaip tai matėme, pavyzdžiui, senelės figūros išryškinimo atveju — papildo, praturtina teksto turinio potencialumus, tuo tarpu kai motyvo logiškas išplėtimas — jisai, aišku, galimas — nuvestų skaitytoją visai kita, jau nebe teksto nustatyta pagrindine prasmės kryptimi. Motyvas, kitaip sakant, tiktai vienu kuriuo savo struktūros aspektu *įsirašo į bendrąją teksto izotopiją, prieblandoje* palikdamas kitas, vos nuvokiamas, savo ypatybes, bet tuo pačiu ir padidindamas teksto „gilumo" įspūdį. Neabejotina, kad „vaiko ašaros" svarba ir vertė, net ir nepažįstant Dostojevskio ir neišsikviečiant jo skaitymo metu, o vien tik pasąmoninių kultūrinių asociacijų dėka, žymiai „pagilina" tekstą.

Vaiko ašara, lyg tas naujagimio kūdikio pirmasis klyksmas, yra „pasaulio skausmo" metonimas: jos „pėdsako nuvedimas iki žemės" — tai jau skausmo pavertimas į užuojautą. Ašara — ir vėl naujas figūratyvinis stereotipas — čia jau vaidina auklės rolę, vesdama vaiką „iki žemės", t.y. iki konkrečios, bendražmogiškos realybės, kurios kontekste subjektyvus skausmas virsta objektyviu gailesčiu.

Perėjimą nuo vaiko ašaros prie aklųjų gailesčio palengvina tai, kad vaikai ir aklieji reikalingi, kad juos kas nors „vestų". Tačiau papildomų motyvų įvedimo požiūriu, aliuziją į Dostojevskį čia pakeičia Evangelijos parabolių dvasia: gerą naujieną išgirs tiktai kurti, dangaus karalystę pirmutiniai išvys akli, ir t.t. Neplėtojant toliau šio motyvo — tai, kaip jau

minėjome, kenktų teksto įskaitomumui — pažymėkime tiktai, kad jis įsijungia į bendrąją paprastumo ir nusižeminimo iteraciją.

Ašaros pasirodymas subjekto rolėje nulemia pagrindinę skaitymo kryptį: skausmo ir gailesčio dialektika yra „vienintelis regėjimas", vienintelis žmogaus supratimo ir pasaulio pažinimo būdas. Verta pabrėžti, kad siūlymas tokiu būdu pagrįsti tarpusavę žmonių komunikaciją ir, iš viso, transsubjektyvinę realybę, atitinka šių dienų filosofijos aktualijoms. Prancūzų semiotika, genetikos įtakoje, bando aiškinti, kad mažiausio gyvo padaro ryšys su jo aplinka pagrįstas pasitikėjimo/nepasitikėjimo vitaliniu principu, o anglosaksų filosofai savo ruožtu intersubjektyvinę komunikaciją grindžia pirmapradžiu „geraširdingumo" jausmu. Pažinimo teorija, nepasitenkindama kognityvine dimensija, ieško ją papildyti, ar pakeisti, afektyviniais pradais.

Tačiau poetinės kalbos dviprasmiškumas, jos sugebėjimas duoti ženklams prieštaraujančias reikšmes pastoviai budrus. Teksto autorius meldžia ašaros „pagailėti aklų", ir žodis „aklas" tokiame maldos kontekste išryškina kitą savo reikšmę: aklas yra tasai, kuris mato, bet lieka aklas. Ašaros prašoma, kad jinai ir jiems atvertų akis.

Ši apversta reikšmė, pabrėžianti visos žmonijos aklumą, leidžia pereiti prie sekančių, strofą baigiančių eilučių:

„Susimilk ant mūsų"

nėra dabartinės lietuvių kalbos posakis, o archaizmas, tai ne teksto autoriaus tiesioginiai žodžiai, o kadaise girdėtos kolektyvinės maldos stereotipas. Šis *citatos* procedūra įvedamas vaizdinys — tai ant kelių sukniubusių, kumštimis krūtinę daužančių žmonių prisikimšusi kaimo bažnytėlė, tai jų skurdžios žmogiškosios buities, bet kartu ir jų jausminio solidarumo išraiška.

Tačiau kaip citata, šis trieilis yra išorinis pačiam tekstui, — veiksmažodžiu „susimilk" nesikreipiama į ašarą — tai tik religinis motyvas, kuris, pakartodamas aklųjų „regėjimą" ir įdėdamas jį į senovės žmonių lūpas, sujungia ir subsumuoja

abi šios pirmosios poemos dalies strofas. Tuo tarpu kai įžanginė strofa sustabdo ašarą pakeliui į kapą, paruošdama ją gailestingai veiklai, ši maldos citata rodo žmoniją aukščiausiame jos dvasinio bėdinumo laipsnyje: tai naratyviniam tekstui charakteringa *dramatizacija.*

Žmonijos („mūsų") padalinimas į dvi klases — į „luošus" ir „laimingus" — turi netiesioginį totalizacijos tikslą: luošieji ir laimingieji sudaro visą žmoniją. Jei luošųjų klasė, aiškių aliuzijų į Evangelijų motyvus dėka, skaitytojui pasirodo, kaip privilegijuotoji žmonijos dalis, tai daugtaškio lydimi laimingieji, pasiryžę, kaip matėme, vaiko ašaromis iškovoti žmonijos laimę, yra labiausiai „susimylėjimo" reikalinga kategorija.

2. *Prisakymai*

1. „N e u ž š a l k"

Neužšalk kaip eketė širdy,
ašara, gyvybe, vabalėli,
smilgą tu nulenk, nuskrisk
lig namų — akių tu boruže.

Pirmoji šios strofos eilutė skirta pabrėžti lūžį, įvykstantį pereinant iš pirmosios į antrąją poemos dalį. Parafrazuokime: žmogaus širdis — šalta ir apledėjusi, ištikimybė senatvei ir vaikystei prakerta joje „eketę"; reikia budėti, kad šie atviri širdies vandenys vėl neužšaltų. Eilutė, kaip matome, reziumuoja tai, kas pasiekta pirmoje dalyje, ir pradeda naują, „atvirumo" programą, skirtą antrajai daliai.

Antroji eilutė duoda patetišką šios širdies eketės sinonimų sąrašą. Pilnų sinonimų kalboje, kaip žinoma, nėra: reikėtų tad verčiau žiūrėti į šią eilutę, kaip į grandinę sąvokų, organizuojamų generacijos principu. Išeidamas iš lietuvių mitologijai esminio *vandens* kaip gyvybės prado simbolizmo, tekstas be sunkumų gali identifikuoti ašarą-eketę su „gyvybės vandeniu", taigi ir su *gyvybe;* abstrakti gyvybės sąvoka tučtuojau sukonkretinama, duodant jai mažyčio *vabalėlio*

figūrą, o vabalėlis savo ruožtu neužilgo bus specifikuojamas kaip *boružė*. Šią poetinę procedūrą galima suglaustai atvaizduoti kaip

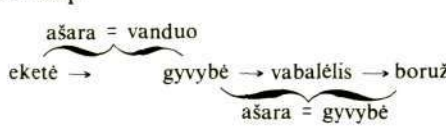

t.y. kaip tam tikrą generatyvinę trajektoriją.

Toks generacijos rezultatas — ašarai zoomorfinės figūros suteikimas, yra gana netikėtas: iki šiol eilėraštis buvo mus įpratinęs prie antropomorfinių figūrų projekcijų. Tai problema, ties kuria reikia kiek ilgiau apsistoti.

Boružės figūra nėra atsitiktinė Marcelijaus Martinaičio poezijoje: šalia ašaros, kuri, jau vien šio eilėraščio dėka, tampa svarbiu personažu jo asmeninės poetinės kalbos žodyne, boružė užima turbūt nei kiek ne menkesnę vietą. Jos svarba ir verčia mus „nusikalsti" teksto uždarumo principui ir įvesti papildomą *intertekstiškumo* dimensiją, įrašant čia vieną iš Kukučio baladžių (*Kukučio baladės*, 1977, p. 64), kurioje *Kukutis stebi plentu ropojančią boružę:*

Man negaila,
man taip negaila,
man taip negaila kalnų aukščiausių
nei vandenų,
man taip negaila,
man taip negaila
lėktuvų ir Amerikos, —
kaip gaila man,
kaip gaila man boružės,
ropojančios asfaltu,
po kojom, po ratais — asfaltu.
Ir nėr jai pasaulv jėgos,
ir nėr jai pasaulv jėgos,
kuri ją sutryptų —

tokia ji maža ir silpna,
mažesnė už mažą.
Po kojom, po ratais —
per tokį mažumą
nėra jai pasauly jėgos!

Šios patetinės — kaip ir mūsų skaitoma eilutė — baladės tematika mums artima: gailestis, vabalėlio mažumas, pasitikėjimas jo gyvybingumu („nėr jai pasauly jėgos, kuri ją sutryptų"). Įskaitoma tiek individualinėje, tiek socialinėje plotmėse, boružė — tai kartu ir gyvas žmogus ir asfaltuotu istorijos plentu ropojanti tauta.

Boružė plačiau žinoma Lietuvoje *Dievo karvytės* vardu. Tačiau šiuo vardu vadinami — ir dažnai, turbūt ne be pagrindo, kaimo žmonių maišomi — du (ar net trys) vabaliukai: *Trombidium holosericium* (arba: Gyrinus natator) — „mažytis, šviesiai raudonas vabalėlis, gyvenantis dirvoje", kitaip dar vadinamas *Dievo ašarėlė* (LKŽ), ir *Coccinella septempunctata* „smulkus vabalėlis su septyniais taškais sparnuose" (*ibid.*), arba mūsų *boružė*. Atrodytų, kad Marcelijaus Martinaičio gimtojoje tarmėje Dievo karvele buvo vadinami abu šie vabalėliai: vieno iš jų sinonimas: *Dievo ašarėlė* — o neužmirština, kad toji ašarėlė šviesiai raudona, krauju praskiesta — paaiškintų betarpišką ašaros ir vabalėlio sutapdinimą, tuo tarpu kai boružė — tai ne tik visų gerbiamas, šventas vabalėlis, bet ir skraidanti, gerą laimę lemianti Dievo karvytė.

Ašaros sutapdinimas su boruže sukuria tad naują, nebe ištikimai prie žmogaus prisiglaudusios, bet veiklios ašaros figūrą. Dievo karvytės pasirinkimas kur nors apsistoti laimina tą vietą: savo menku svoriu jinai nulenkia visas žoles nugošusios, prasitysusios smilgos išdidumą. Vaikių ir merginų būrimuose vien tik pats jos skridimas yra laimingas — jis praneša „šiltą dienytę", „baltą duonelę", „laukiantį bernelį". Ašara-boružė mūsų tekste — tai *namams* palaimą nešanti gyvybė.

2. „*p r i e k e l i o p a s t o v ė k*"

Ašara, prie kelio pastovėk,
pasitik ir didelį, ir mažą.
Tu beraščių išmintie, šilta
dar nukriski ant laimingų rankų.

Pirmosios šios strofos eilutės, atrodo, iš dalies paneigia mūsų atliktą globalinę poemos segmentaciją, pagal kurią antroji eilėraščio dalis skirta ašaros veiklai aprašyti: „pastovėjimas" prie kelio — tai ryškus nejudrumo ženklas; tą pat galima pasakyti ir apie „pasitikimą", kuris atrodo esąs griežtoje opozicijoje anksčiau, antroje strofoje, užregistruotam „pasivyjimui".

Toksai statizmo įspūdis yra tačiau tik paviršutinis: ašara siunčiama „pasivyti išeinančius" ne tam, kad su jais drauge iškeliautų, bet kad atsisiveikindama „išbučiuotų jų kojas". Jinai dabar išsiųsta „pasitikti ir didelį, ir mažą", idant parsivestų juos į namus: taigi, „pasivyjimas" išreiškia statinę būklę, o „pasitikimas" — ašaros dinamizmą. Užtat ir „pastovėjimas prie kelio" tai veikėjo prieš akciją lūkestis ir rūpestis.

Pirmųjų eilučių sukurtas vaizdinys savo ruožtu metonimijos pagalba suriša Ašarą (*pars*) su Rūpintojėliu (*tota*), kurio figūra lietuvių kultūriniame kontekste atžymėta tomis pačiomis savybėmis: jis ir susirūpinęs, ir rūpinasi. Tai vėlgi nauja dalinė izotopija, Martinaičio rašysenai būdinga poetinė procedūra.

Paskutinės šios strofos eilutės priartina mus prie poemos kulminacijos. Naujas, patetiškas ašaros epitetas:

„Tu beraščių išmintie"

— daugiareikšmis: tai ne tik paprasto žmogaus paprastos išminties teigimas, bet kartu ir Rašto žinovų bei daktarų ir, bendrai, visos filosofinės ir poetinės retorikos atmetimas.

Galima dabar bandyti suvesti mūsų semantines sąskaitas, apžvelgiant visą Ašaros nueitą tekstinį kelią. Išeities tašku

analizei, prisiminkime, buvome pasirinkę giliai teksto struktūrai priklausantį, eilėraščio bendrą skaitymą apsąlygojantį dvilypį konceptą, dviejų elementų — skausmo ir gailesčio osmozę, pagrindžiančią ir įgalinančią žmonių tarpusavio komunikaciją. Šio jausminio komplekso pridengimas „ašaros" figūra, atnešančia papildomas „tyrumo", „skaidrumo" determinacijas, suteikia jam vertybės statusą: poemos problematika tuo būdu perkeliama iš afektyvinio į aksiologinį planą.

Antroji eilėraščio dalis įveda naujas turinio transformacijas: ašara, apibūdinta kaip valorizuotas jausminis kompleksas išvirsta čia į *gyvybės* principą, iš aksiologinio skaitytojas staigiai perkeliamas į ontologinį planą, ir ašara iš vertybės jau tampa realybe. Tą pat galima pasakyti ir apie *ištikimybę* namams: išsamiai aprašytas, kaip skausmą dominuojančio gailesčio jausmo išplėtimas erdvėje ir laike, ištikimybės *jausmas*, boružės simbolizmo pagalba, virsta namų palaima arba tiesiog — *laimingu likimu,* t.y. ne tik transcendentine, bet ir moraliniai įprasminta galia. Ir pagaliau — tai bus jau paskutinis poetinio ašaros koncepto nuotykis — šis laimingas likimas sutapdinamas su „beraščių išmintimi": būdamas jau ne tik galia, bet ir žinojimu, jis realizuojasi ir įsikūnija kaip *pasąmonėje glūdinti sąmonė,* pagrindžianti prasmingą žmogaus veiklą.

Šia trumpa santrauka — griežtesnis nurodomų semantinių transformacijų formulavimas šiuo atveju mums atrodo nereikalingas — norėta keliais žodžiais pristatyti potekstėje vykstančią mintijimo raidą, norėta parodyti, kad poetinė kalba, lygiai kaip ir filosofija, yra du paralelūs tiesos ieškojimo ir jos išsakymo būdai.

Lieka dar grįžti prie paskutiniosios eilutės, kurios ypatingą vaidmenį mums leido atspėti iš anksto užregistruotas „dar . . . dar" kartojimasis. Šioje eilutėje dėmesį atkreipia, visų pirma, pakartota „dar" sukurta įtampa: ašaros prašoma *dar* nesiristi į mirtį, nes esąs *dar* vienas, už mirtį

svarbesnis, atliktinas dalykas. Šios veiklos išpildymas įprasmins tad pačią ašarą ir išsems eilėraščio prasmę.

Antra, dėmesį patraukianti, detalė — tai neįprasta veiksmažodžio „nukriski" forma: iš visų liepiamojoje nuosakoje vartojamų veiksmažodžių — o jų šiame tekste ypatingai daug — vienintelis „nukriski" turi emfatišką, kilnią, savo pridėta *i* balse išsiskiriančią formą. Veiksmas, kurį jisai aprašo, yra tad irgi nepaprastas. Nors iš pirmo žvilgsnio jis ir atrodo tiktai kaip pirmojoje strofoje aprašyto vertikalinio kritimo pakartojimas: ašara-veikėja, į kurią abiem atvejais kreipiamasi, teksto erdvėje, apimančioje visą eilėraštį, tarp tų dviejų savo „kritimų" yra iš tiesų visiškai pakeitusi savo turinį, jinai —, nebe jausminės būsenos, o veiklios sąmonės išraiška.

Užtat ir suprantama, kad jos palaiminančio kritimo laukia pats nuogiausias ir bendriausias veiklos simbolis — *ranka*. Ar ta ranka laiko *homo faber* kūjį, ar rašytojo plunksną, ar laivo vairą — tai jau antraeilis reikalas: svarbu, kad ji „laiminga", t.y. šiltos ašaros palaiminta ranka. Grubiai apibendrinant: šios poemos pagrindinė tema, jos skaitymo bendroji dimensija — tai individo ir tautos akcijos moralės, akcijos įgalinimo ir įprasminimo problematika.

Čia aprašytoms turinio plano transformacijoms atitinka panašūs ekspresijos — fonetinio plano — pasikeitimai: poetinė „klausa" įtaigoja skaitytoją, kad ši eilutė nėra panaši į kitas, kad jinai kiek kitaip padaryta ir kitaip skamba.

Ritminiu požiūriu ji susideda iš trijų kirčiuotų grupių:

dar nukriski / ant laimingų // rankų

Dvi pirmosios grupės, identiškos, priešpastatytos trečiajai: šiuo būdu atpažįstama ritminė „cezūra" gali būti ir garsinių transformacijų vieta.

Kalbėdami apie kitą, poetiniai reikšmingą eilutę („kad užkastų"), turėjome progos pabrėžti, kad moderniojoje poezijoje kadaise rimo struktūrų pagalba atliekamos funkcijos — panašumų fone skirtingumų ieškojimas — dažnai

perkeliamos iš periferijos į poemos vidų, tuo pačiu atšviežinant ankstyvesnes aliteracijos ir asonanso procedūras.

Imant dėmesin tiktai kirčiuotus šios eilutės skiemenis (ir jų artimus kontekstus), galima atpažinti joje tokią priebalsių dispoziciją:

/ — — ⏑ ´ — / — — ⏑ ´ — // ⏑ ´ — /
k-r (m)n r-n-k

Paskutinėje kirčio grupėje susirenka visos abiejų pirmųjų grupių priebalsės su dviem ryškiais pasikeitimais: priebalsinės grupės /k + r/ permutacija į /r + k/ ir žodžiui „laimingų" priklausančios priebalsės /n/ integracija į naują transformuotą struktūrą.

Atsižvelgiant dabar į balsių kaitą, galima užregistruoti panašų tonalinio lūžio reiškinį: du pirmutiniai kirčiuoti skiemenys turi savo branduolyje balsę /i/ (būdingą, kaip minėjome, visai poemai ir duodančią jai minorinį atspalvį), o trečioje grupėje jai atliepia jau atvira /a/ balsė, įvesta vis dėlto ne tiesioginiai, o diftonginiame kontekste — /in/ — /an/ pagalba.

Bandykime interpretuoti šiuos fonetinius reiškinius. Skaitydami pirmąją ir trečiąją kirčio grupes, kaip atitinkančias dviejų skirtingų *būvių* aprašymus, galime konstatuoti, kad perėjimas iš *būvio 1* į *būvį 2* pasireiškia (a) priebalsinės struktūros *apsivertimu* ir (b) uždaros /i/ balsės pavirtimu į atvirą /a/ balsę, jos *atsidarymą*. Matome, kad tokie fonetinio plano pasikeitimai atitinka *g r o s s o m o d o* ir semantinio plano transformacijas. Dar daugiau: lengva pastebėti, kad toks vieno būvio perėjimas į kitą galimas tik antrajai, vidurinei kirčio grupei tarpininkaujant. Ši mediacija, praturtinanti naujai gaunamą būvį /r + n + k/, atitinka savo ruožtu pagrindinę semantinę transformaciją: ašaros pavirtimą *laimingu* likimu, įgalinančiu veiklą. Taigi, žodis „laimingas", tiek fonetiniame, tiek ir semantiniame planuose, vaidina čia *operatoriaus* rolę.

Visi šie fonetiniai išvedžiojimai gali atrodyti pedantiški. Faktiškai gi jie iš esmės nesiskiria nuo turinio plano analizės:

literatūros kritikui ar šiaip mėgėjui jie gali atrodyti nuobodūs jau vien dėl to, kad analizės objektais čia imami garsai ir jų bruožai, o ne jausmai ar idėjos. Tačiau tokios rūšies analizė neišvengiama, norint įteisinti poetinės kalbos „poetiškumą", išryškinant tai, kas ją išskiria iš bendrosios literatūrinės kalbos. Jinai reikalinga ir kitu požiūriu — poetinių tekstų „poetiškumo įspūdžiui" paaiškinti, poetinei „klausai" pagrįsti.

Moderniosios poezijos, o ypač jos išraiškos plano, analizė yra dar tik pirmųjų mikčiojimų stadijoje. Visi sutinka, kad mūsų laikų poezija atsisakė nuo pastovaus, stereotipinio fonetinių priemonių — ritmo ir rimo — kartojimo kiekvienoje eilutėje dėl šių procedūrų „pigumo" — jų nusidėvėjimo, išsisėmimo. Nestebėtina tad, kad „fonetiniai įvykiai" poetiniame tekste dažnai koncentruojasi tiktai vienoje ar kitoje reikšmingoje eilutėje: tokių eilučių-poetinių raktų analizuojamame tekste radome net dvi.

V. Išsipildymas

Su tokia abipusiai reikšminga eilute poema pasiekia kulminacinio taško, malda pasibaigia paskutiniu prašymu „nuskristi ant laimingų rankų", palaiminti žmogaus veiklą. Nauja strofa, papildomai prirašyta prie užbaigtos maldos, griežtai skiriasi nuo jos savo tonalumu: po jausminės įtampos, ji apsako staiga įsiviešpatavusią ramybę. Ašara, iki šiol buvusi rašančiojo pageidavimų ir vilčių projekcija į ateitį, štai „basa", konkreti, rieda per į poemos „dabartį" įrašytą *ego* veidą.

Užtat ir strofa, padėjusi mums įeiti į eilėraščio kuriamą pasaulį, dabar reikalinga šiokio tokio papildomo skaitymo, kuris, nors ir nepaneigdamas pirmųjų įspūdžių, praturtina juos viso teksto patyrimu. Pirmasis strofos sakinys, kuriame iš pradžių įskaitėme pasaulio skausmo išraišką, pasipildo dabar naujomis, ašaros įgytomis savybėmis: jinai neša ne tik gailestį ir užuojautą, bet ir galimybę kiekvienam save įprasminti.

Tą patį galima pasakyti ir apie paskutinį eilėraščio sakinį. Veidas, vidujinių išgyvenimų manifestacijos scena, čia prilyginamas „iškirstam sodui", — o apie sodą lietuviškai negalima galvoti, nesusiejant jo su vaismedžiais ir ypač su obuoliais — meilės simboliais. Jeigu, pagal paviršutinį aiškinimą, iškirsti sodai ir su žeme sulygintos sodybos ir priklauso nūdieniam Lietuvos peizažui, tai gilesnis skaitymas tokį veidą supranta, kaip apviltos ir nualintos meilės pūstynių vietą.

Per tokį tai desperacinį veidą ateina basa jaunamartė-ašara, naujo gyvenimo įprasminimo viltis. Poetinio teksto daugiaprasmiškumas čia itin ryškus: tai maldos išsipildymo ženklas, tai ir kūrybinį aktą lydintis džiaugsmas, ir to akto metu surastos tiesos laimė.

VI. Baigiamosios pastabos

Analizei artinantis prie galo — ne dėl to, kad ji būtų išbaigta, bet kad ją reikia užbaigti — galima bandyti keliais žodžiais aptarti jos atsiektus rezultatus, o tuo pačiu ir jos pagalba išryškintus šios poemos struktūros pagrindinius bruožus.

(1) Pirmasis, paviršutinis poemos sukeliamas įspūdis — jinai atrodo, kaip serija atskirų, savarankių įvaizdžių — mūsų pavadintų tai dalinėmis izotopijomis, tai motyvais — kurių eilės tvarką ir jos reikalingumą sunku atpažinti. Toks paviršutinis skaitymo būdas pateisina gana plačiai pasklidusią poezijos sampratą (R. Jakobson), pagal kurią modernioji poezija gali būti prilyginama visų kraštų kariuomenėse gerai žinomam „ėjimui vietoje". Pagal tokias pažiūras, mūsų skaitomas eilėraštis yra padarytas taip, tartum vargšė Ašara būtų tiktai pretekstas autoriaus atliekamoms neišsemiamoms variacijoms šia viena tema. Toks išaiškinimas yra nepakankamas.

(2) Dialoginė eilėraščio struktūra, kurios dėka potekstėje pasislėpęs rašantysis „aš" leidžia pasireikšti į tekstą įrašytam „tu", yra gana plačiai vartojama poezijoje. Tačiau šios

schemos rėmuose paprastai žodis pavedamas teksto veiksniui „tu", ir tokio vyliaus pagalba rašantysis save išsako, identifikuodamas „tu" su savo „aš". Marcelijus Martinaitis šią struktūrą išnaudoja kitam tikslui: „tu" — tai jau nebe jo paties „aš" kaukė, o instancija, kurioje jis pamažu konstruoja savarankų veikėją — ašarą.

(3) Ši veikėjo konstrukcija pasireiškia dviem būdais. Iš paviršiaus jinai atrodo, kaip veiklos programos konstrukcija: veikėjui sakoma, kaip jis turi elgtis, koks jis turi būti, ką jis turi daryti ar nedaryti. Tačiau tai sudaro tik paviršutinį skaitymo planą: pagal posakį „juos pažinsite iš jų darbų", veikėjui priskiriamas elgseną ir veiklą galima interpretuoti gilesnėje plotmėje, kaip jo abstraktaus turinio, jam priklausančių esminių jo asmenybės bruožų manifestaciją. Ši gilios prasmės struktūras atidengti ieškanti analizė leidžia suprasti mūsų tekstą kaip „filosofinį traktatą", kaip mintijimo pažangą nušviečiantį logišką dėstymą.

(4) Veikėjo naratyvinė rolė tuo būdu išryškėja. Literatūrinius tekstus nagrinėdami, mes dažniausiai susiduriame su pagrindinio personažo kaip subjekto problema. Autorius jo konstrukciją pradeda, duodamas veikėjui vardą ir pavardę, apvilkdamas ir apgyvendindamas jį, pamažu įrašydamas papildomas, fizines ir dvasines jo savybes, kol pagaliau išleidžia jį į platų pasaulį, — tokia būtų „klasikinė" subjekto trajektorija. Marcelijaus Martinaičio projektas, aiškiai matyti, — kitoniškas. Jo Ašara nėra subjektas, o aukštesnio laipsnio veikėjas, pašauktas nurodyti subjektui jo misiją, jo veiklos prasmę, tasai, kurio vardan ir kurio garbei bus veikiama. Tokiam veikėjui pavadinti sunku rasti patenkinamą lietuvišką atitikmenį — kartais vartojami *Adresantas, Siuntėjas* dar nėra kaip reikiant prigiję. Geriausiai motyvuotas jo pavadinimas, bent šiuo atveju, būtų *Lėmėjas:* tokiu lėmėju, pavyzdžiui, krikščioniui yra Dievas, marksistui — Istorija. Mūsų skaitomos poemos bendroji prasmė yra tad savito, priimtino ir patikimo, lėmėjo konstrukcija.

(5) Paskutinė, prie kurios norėtume sustoti, poemos ypatybė — tai autoriaus jai suteikta maldos forma. Iš pirmo žvilgsnio tai atrodo suprantama: šioje ideologijų krizės ir netikėjimo gadynėje naujos Sandaros maldavimas savaime peršasi ir natūraliai įsirašo į Martinaičio naudojamą kaimo buities vaizdyną, papildomą Evangelijų motyvais, minorinėmis, intymiomis intonacijomis. Tačiau logiškas prieštaravimas irgi akivaizdus: jeigu poemos tikslas — konstruoti, surasti Adresantą-lėmėją, tai maldą negalima juk nukreipti į tą, kurio dar nėra, kuris yra tik pakeliui į buvimą. Šitokia pati sau prieštaraujanti struktūra rodo ir tikėjimo reikšmę ir sunkumą jį apibūdinti.

Po Vatikano II suvažiavimo Prancūzijoje ėmė spontaniškai steigtis vadinamosios maldos bendruomenės. Jų susirinkimuose tradicines mišias ėmė pakeisti — ar, geriau pasakius, papildyti — vadinamosios eucharistinės maldos, su kurių nemažu rinkiniu mums buvo progos susipažinti. Tokioms maldoms būdingos, kaip ir mūsų analizuotoje poemoje, „apglobiančios strofos" — o jos apglobia ortodoksišką, Vatikano patvirtintą, mišių aukos branduolį — kurių bendrąją prasmę galima maždaug taip parafrazuoti: Viešpatie, mes nežinome, ar tu esi, mes tavęs nepažįstame, padėk *mums tave pažinti! Neužmirškime tačiau, kad pačioje maldos* šerdyje Bažnyčios dogmos be abejonių priimamos, kad aukojama duona tikrai pavirsta Kristaus kūnu, ir vynas — krauju.

Atrodo, kad toks tikėjimas netikėjime, tikėjimas, kaip objekto į kurį tikima, konstrukcija, ir yra karališko pašto specialiu kurjeriu į lietuviškąją poeziją vežamo skubaus laiško turinys.

TADAS BURBA

gimė 1939 m. Kuosiuose, Vilkaviškio apskrityje. 1947 metais atsidūrė Vokietijoje. Tris metus mokėsi stiklo tapybos. Nuo 1957 iki 1964 metų dirbo kaip grafikas ir stiklo tapytojas. 1964-1970 metais mokėsi Meno Akademijose Stuttgarte ir Muenchene. Baigęs akademiją dalyvavo daugelyje parodų. 1972 m. laimėjo pirmą premiją už grafiką Tarptautinėje Meno Bienalėje Ibizoje (Ispanijoje) ir bronzos medalį už tapybą Ostendėje (Belgijoje). Nuo 1976 iki 1979 metų dėstė Muencheno Meno Akademijoje. Šiuo metu dirba savo studijoje, eksperimentuodamas foto/televizijos technika.

Čia spausdinami Tado Burbos darbai yra lygiagretė situacija parodai įvykusiai Regensburge, Vokietijoje, 1979 metais vasarą. Tie darbai nėra tik meno paroda pilna to žodžio prasme — tai tam tikros situacijos iššaukiančios kitas situacijas. Tos situacijos neatitinka įprasto meno apibūdinimo net ir šiandieniniame žodyne ir jam suprasti reikia stebėti jų eigą laiko ir aplinkos plotmėj.

Tado Burbos darbai nėra kopija matytų daiktų ar gamtos, bet yra daiktai erdvėje, bendrauja su gamta ir yra daiktai patys savyje, surišti tampriai su jiems duota vieta. Tas ryšys yra trejopas: vieno darbo situacija, visų parodos darbų situacija, darbų situacija ryšyje su artima ir tolimesne aplinka.

Vietos pasirinkimas darbams geras: vieniša salelės pievelė su medžiais Dunojaus upėje, Regensburge. Šalia dar romėnų laikų akmeninis tiltas, tolumoje senamiesčio gotikinis siluetas. Susidaro naujojo ir senojo meno organinis ryšys, prasidedąs disharmonija ir besibaigiantis darniu unisonu. Bet kaip ten bebūtų, iškyla dramatinė įtampa, bandanti patraukti žiūrovą/veikėją tai į vieną, tai į kitą pusę.

Tado Burbos iškastas ir pripildytas kreidos žemės kvadratas paliekamas laiko ir gamtos valiai. Iš pradžių jis žiba savo baltumu, vėliau keičiasi veikiamas vėjo ir lietaus ir galų gale pasiduoda gamtai — po kelių mėnesių baltame kvadrate suklesti žolė. Balto kvadrato situacija baigta.

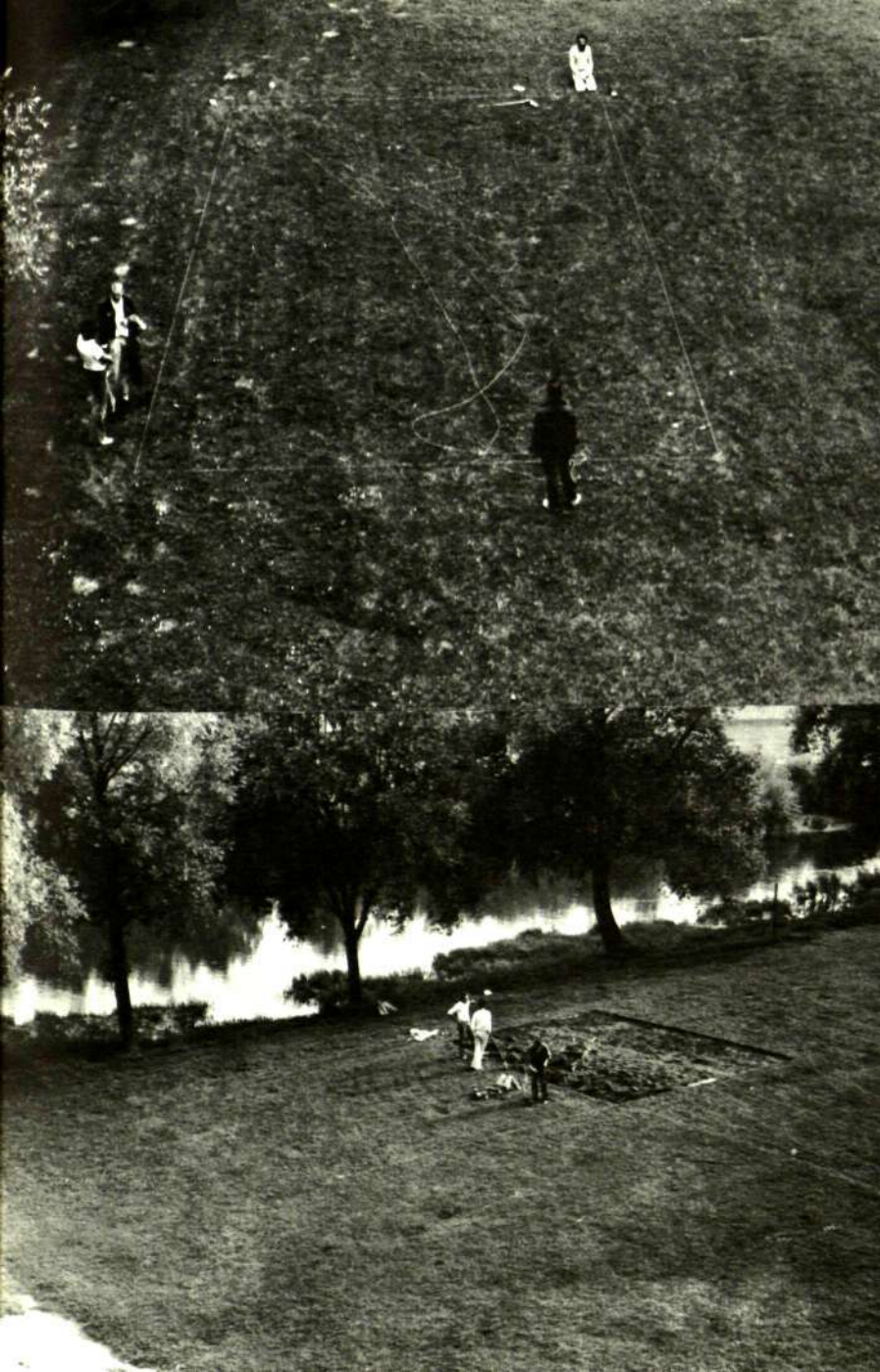

19 cm gilumo, 1500 x 750 cm iškastas kvadratas pripildomas 3 tonomis kreidos

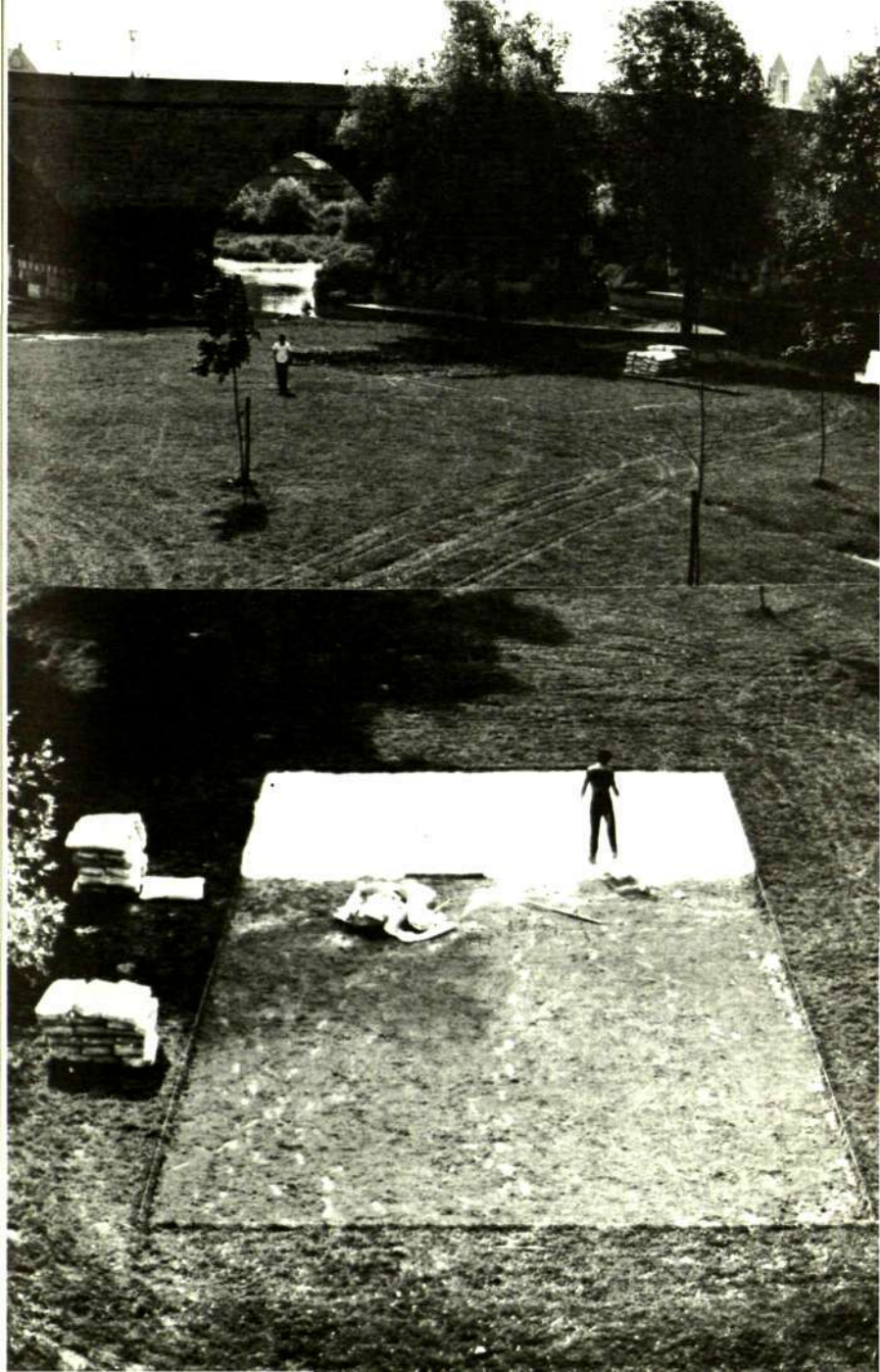

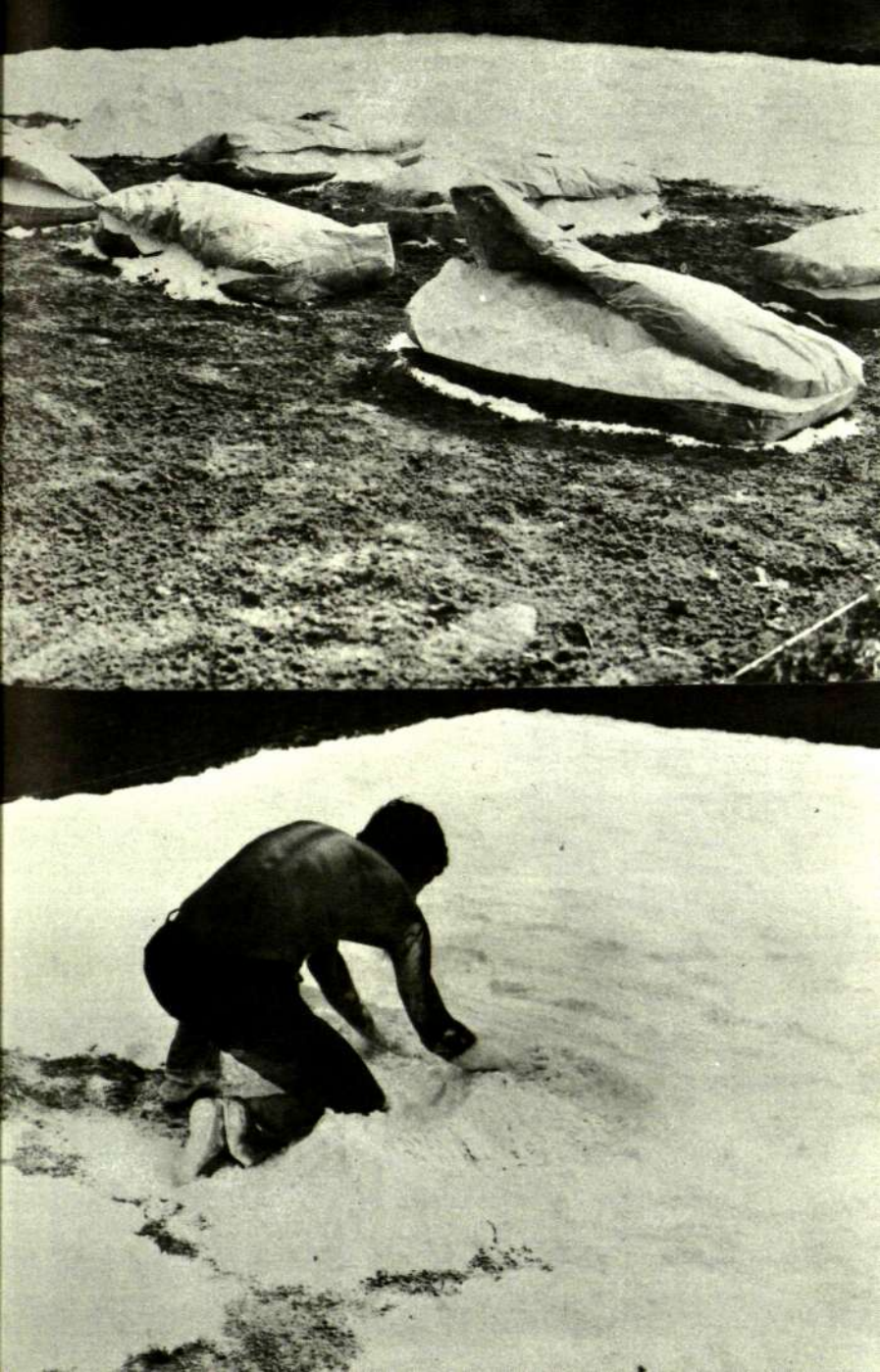

Kreida šlapiame stovyje

Išdžiūvusi kreida

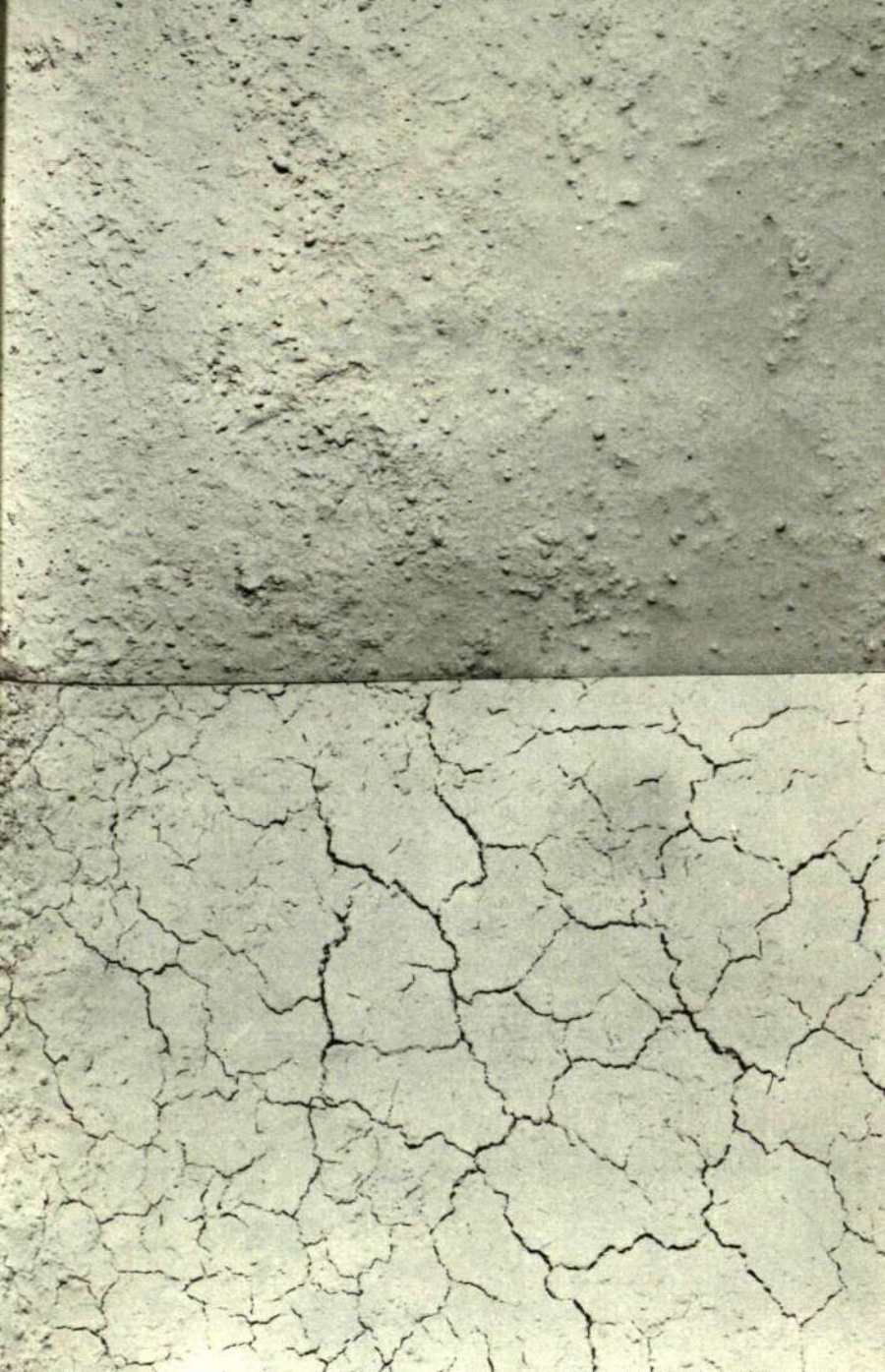

Po dviejų mėnesių

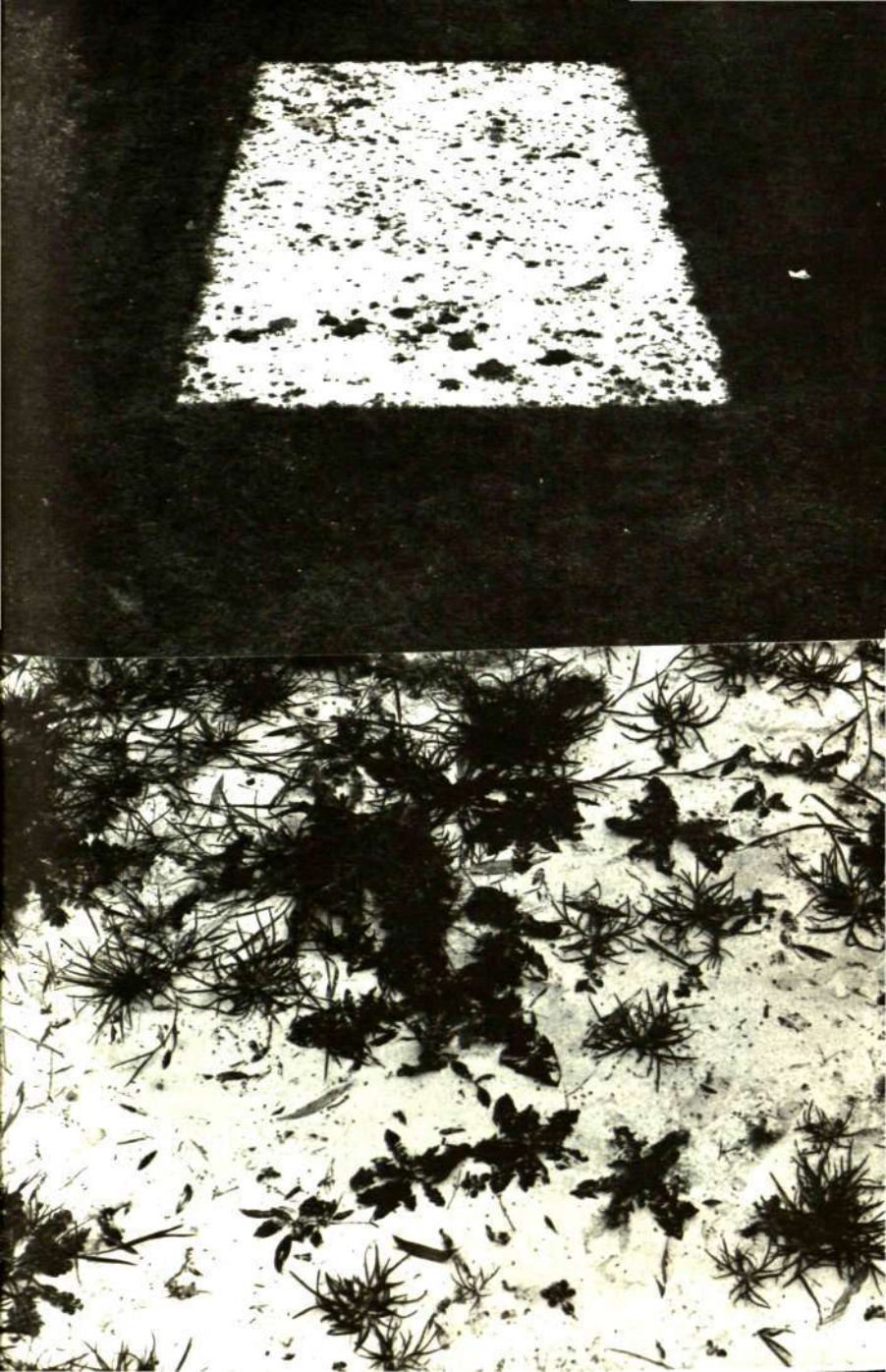

LITERATŪROS LANKAI: PENKIASDEŠIMTŲJŲ METŲ „ENFANT TERRIBLE" ŠIANDIENINIU ŽVILGSNIU

VIOLETA KELERTIENĖ

Tais pačiais metais, kai *Literatūros lankai* nustojo ėję, aš baigiau gimnaziją, taigi, kalbėdama apie *Lankų* kritiką, jaučiuosi šiek tiek kaip kiaušinis, pasišovęs vištą pamokyti. Parafrazuojant Radausko posmą, kurį mano tėvas, ironizuodamas, tuo metu man mėgdavo cituoti: „Kai buvai septyniolikos metų / Nenorėjai skaityti eilių / Aklos deivės parke nemato / Spindulių, žiedų ir žolių" — taip tais laikais aš nenorėjau skaityti nei eilių, nei *Lankų*. Tik iš tėvo pastovaus džiaugsmo *Literatūros lankais* supratau, kad jam ir kitiems žurnalo entuziastams, dar nespėjusiems apsiprasti su karčiu tremtinio likimu, *Lankų* klestėjimo laikotarpis buvo lyg ir aukso amžius. Kai išėjo *Metmenys*, jie irgi buvo laukiami, bet tai jau nebuvo pirmoji meilė ir užtai nebebuvo tokia saldi, nors pasirodė ji ištikimesnė ir išsilaikė iki šios dienos. Daug vėliau sužinojau, kad turbūt didesnė dalis išeivijos nepriėmė *Lankų* besąlygišku džiaugsmu, o greičiau juose matė kažką panašaus į penkiasdešimtųjų metų *enfant terrible*, kuris apvertė visus padorumo reikalavimus, pasisakė prieš siaurai interpretuojamą patriotiškumą, prieš bažnyčios ir literatūros interesų sutapatinimą, pataikė į daugelį

vyresniosios kartos „šventųjų karvių", ir ne tik kėsinosi į laureatų vainikus, bet ir į pačių konkursų organizavimą.

Taigi, po dvidešimties metų kyla klausimas: kas *Lankai* iš tikrųjų buvo — ar aukso amžius, ar maištaujančio jaunuolio pasispardymas? O ypač įdomu pasižiūrėti į *Lankų* kritiką, nes, jeigu tikėsim gandais, — tai kaip tik ir buvo žurnalo stipriausioji pusė. *Lankų* kritika suskyla iš esmės į dvi rūšis: yra 7—8, sakytum, vedamieji straipsniai, kurie keliais aspektais polemizuoja dėl ryšio tarp literatūros ir visuomenės bei jos reikalavimų; be to, yra 41 recenzija, parašyta, jeigu pasitikėsime viena enciklopedija, septynių rašytojų ir dviejų „eseistų" (čia reikia suprasti, kad didžiųjų literatūrų kontekste eseistas-kritikas turi neigiamą konotaciją). Tokiu būdu rašytojai būtų (jokia ypatinga tvarka) Henrikas Nagys, Jonas Mekas, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Kazys Bradūnas, Algirdas Landsbergis, Julius Kaupas ir Kostas Ostrauskas, o eseistais išeitų vadinami Juozas Girnius ir Algirdas J. Greimas. Pastarasis teiginys ypatingai absurdiškas, nes Girnius pirmo rango lietuvis filosofas, o Greimas pirmo rango pasaulinis semiotikas. Taigi paviršutiniškai žiūrint ir patikint enciklopedijos reklama, dirva lyg ir prasta: į tokią recenzišką kritiką dažniausiai neverta gilintis, bet, anot Delijos Valiukėnaitės, taip patogiai prasitarusios apie Šilbajorį-lietuvį, — dėl lietuviškumo žmogus kartais užsiimi savo profesijoje ir labai įtartinais dalykais.

Pradedant nuo pat pradžios, reikėtų pažvelgti į pirmą *Lankų* numerį, kuriame paskelbtas:

REDAKCIJOS ŽODIS

LITERATŪROS LANKŲ Redakcija, norėdama išvengti kaikurių nesusipratimų, tradicinės deklaracijos vietoje suformulavo šias trumpas įvadines pastabas:

1. LITERATŪROS LANKŲ gimimo data nėra ir neturi pretenzijų tapti naujos literatūrinės srovės data. Tatai yra vienas iš svarbiausių momentų leidinio aptarimui. Pabrėžiame

kuo jis nėra dėl to, kad jo egzistencijos perspektyvos remsis ne kokia nors visiems dalyviams privaloma uniforma, kryptim ar srove, bet atskirų individų kūrybine potencija ir estetinio intereso gyvastingumu. Kuo jis bus — paaiškės leidinio idėją realizavus arba jai žlugus.

2. LITERATŪROS LANKŲ tikslai yra aiškūs ir paprasti: grąžinti beveik totaliai prarastą literatūros, kaip estetinės kūrybos, nepriklausomybę, atstatyti normalią vertybių gradaciją, kuri paskutinių metų periodinėje spaudoje infliacinės kritikos buvo visiškai sunaikinta, ir išlaikyti nuolatinį kontaktą su Vakarais.

3. LITERATŪROS LANKAI principe tarnaus tik literatūrai. Betkokios pasaulėžiūrinės tendencijos savo bendradarbių darbuose atžvilgiu LITERATŪROS LANKAI bus neutralūs ir, šia prasme, laikysis personalistinės formulės.

4. Būdami ištikimi savo tautai, LITERATŪROS LANKAI nesistengs garsiai deklamuoti patriotinių jausmų, bijodami tuščiažodžiavimo ir manydami, kad pozityvi kūryba tautos išlaikymui yra reikšmingesnis dalykas negu žodinis patriotizmas.

Kaip redakcija sąmoningai pabrėžia, čia nėra tradicinis manifestas, kuris išpranašautų literatūrai (dažniausiai poezijai) specifiškas sąlygas, naujus tikslus ir naujas formas ar išreikštų bendraminčių solidarumą. Greičiau redakcija, susidedanti iš (alfabetine tvarka išvardintų) Bradūno, Girniaus, Kėkšto, Nagio ir Niliūno, pasisako už platesnę, nedetalizuotą programą. Iš esmės — lankininkų programa ir yra programos neturėjimas, tik bendras principas, kad *ars gratia artis*, menas menui ir kad jeigu iš viso reikia patriotiškumą įrodinėti, jis bus įrodomas darbais, aukštos kokybės kūriniais, o ne žodžiais. Tai ekvivalentiška religiniam teiginiui, kad tikėjimas be darbų yra negyvas. Paminėtinas ir *Lankų* siekimas „išlaikyti nuolatinį kontaktą su Vakarais". Ši tendencija, kas liečia kritiką, pasireiškė vienu kitu vertimu iš Vakarų tekstų (daugiausia T. S. Elioto ir

apžvalginio R. M. Albérès). Bet vakarietiškumas aiškiau pastebimas aukštuose meniniuose reikalavimuose ir kritikų pastangose įpilietinti vertybių skalę literatūriniam establišmente, negu griežtoj vakarietiškoje metodikoje, kaip paaiškės vėliau.

Įskaitant „Redakcijos žodį" į mano pramintų vedamųjų straipsnių skaičių, jų yra 8 — apytikriai po vieną kiekvienam numery, dauguma parašyti Niliūno, vienas Juliaus Kaupo ir vienas Antano Maceinos. Apskritai šie straipsniai tik praplėčia mintis, jau išsakytas „Redakcijos žodyje", ir palieka įspūdį, kad tai buvo balsas šaukiantis tyruose. Nors ir buvo kartojama — dažniausiai Nykos-Niliūno —, kad patriotiškumas nieko bendro neturi su menu, ginčas nepakilo virš aktualijų, virš parapijietiškos diskusijos apie „quo vadis, lietuvių literatūra?". Dabartinėm akim žiūrint, ši *Lankų* polemiška funkcija iš esmės prieštaravo jų pačių nusibrėžtai *menas menui linijai*. Iš tikrųjų visas išlietas rašalas ir pamokslavimas visuomenės nuomonės nepakeitė, o, laikui bėgant, kovos laukas savaime pasikeitė, ir nebe ta pati, bet tos pačios rūšies, kova tebevyksta *Akiračiuose* daug tinkamesniais ginklais — humoru ir satyra. Taigi menui būtų buvę daugiau *Lankuose* pasitarnauta, pasvarsčius grynąjį meną. Vienas Greimas, lyg tarp kitko, moksliškai, o ne žurnalistiškai, palaikė *Lankų* poziciją, kai, aptardamas Radauską, pastebėjo, kad „poezijos aktualumas yra globalinis ne detalinis". Vadinasi, poezija svarbi ne savo žodiniu paviršiumi, bet savo išraiškos sistemos sukurtais galiojančio pasaulio vaizdais, kurie paveikia skaitytoją prasmingiau, negu visi plakatiniai šūkiai.

Kai kurie kiti vedamojo pobūdžio straipsniai (Girniaus „Grįžtant prie Žemės", Niliūno „Septyni prieš Tebus") liudija tarpgeneracinį konfliktą ir jo skausmus. Bendrai paėmus, būta skaitytojų tendencijos lankininkus sutapatinti su žemininkais, matyti lankininkuose žemininkų apologetikus. Kai kurie rašytojai, visų pirma, Jonas Aistis, nesutiko su Juozo Girniaus generacijų suskirstymu *Žemės* antologijos

įvade, ir *Lankai* ėmėsi su jais polemizuoti. Tai vis praeinamos vertės argumentai, kurie šiandien greičiau rodo vienų rašytojų smulkmeniškumą, kitų kritikų nesusigaudymą, kad čia esama skirtingo priėjimo. Nesiimsiu čia analizuoti Girniaus tezės, kad *Žemės* antologija buvo „ne vienos pasaulėžiūros, o tik vienos generacijos žodis". Atrodo, kad pats laikas įrodė, jog jo keliami klausimai: „Kokia žemininkų vieta mūsų literatinių generacijų sekoje, koks pagrindinis jų poezijos charakteris, koks jų tarpusavio santykis?" iš esmės liudija Girnių supratusi tikrus *literatūrinius* kriterijus kūrybai vertinti, nors iš filosofo to ir nereikalautumėm. Be to, reikia pabrėžti, kad Girnius, kaip retas kuris lankininkų grupėje analizuoja esamus reiškinius ir veikalus, o ne nurodinėja, kokie jie turėtų būti: Girnius analitiškas, ne didaktinis kritikas. Užtai jo straipsniai *Lankuose* apie Anouilh, Pascal ir Wolfe kūrybą turi išliekamos vertės.

Dar vienas bendresnio pobūdžio straipsnis *Lankuose*, kuris paliečia ne vien tos dienos klausimus, yra Niliūno „Emigracija ir kritika". Nors čia irgi bandoma aptarti laiko sąlygojamą klausimą: ar kritikos persvara *Lankuose* žymi literatūrinės kūrybos krizę, ir remiamasi dar keisčiau skambančiu teiginiu, kad kritikos gausumas yra „tarpusavio nesugyvenimo iliustracija". Šiandien tuo atžvilgiu pastabos būtų nereikalingos, bet toj polemikoj iškyla kai kas svarbesnio; būtent, paties Niliūno nuomonė, ką reiškia susidomėjimas kritika. Pasak Niliūno: „didesnį susidomėjimą pačia literatūra ir jos struktūriniais elementais bei problemomis, didesnį jos amato pažinimą ir formos problemų suaktualinimą, perėjimą iš inertiškos slinkties į sąmoningą". Čia Niliūnas parodo kritikos tikslų modernų supratimą (prie to dar sugrįšiu). Bet stebina, kad jis retai panaudojo tų sąvokų suvokimą savo paties kritikoje (panašios nuomonės priėjo ir Valiukėnaitė*(1)*). Siūlosi išvada, kad jis, kaip

1 Delija Valiukėnaitė, „Išeivijos lietuvių literatūros kritika iš anglo-amerikiečių perspektyvos pažvelgus", *Metmenys*, Nr. 35, 89.

lankininkas-kritikas, paskendo išeivijos gyvenimo aktualijose ir pilnai neišsivystė į stiprią kritinę jėgą. Deja, Niliūnas pats tapo auka to, ką jis vadino „emigracijos sąlygų kritika, kuri nieko bendro neturi su normalia kritika".

Emigracijos sąlygų kritika iš viso užėmė gynybines pozicijas. Ji kovojo su visuomenės polinkiu supaprastinti patriotinius ir moralinius klausimus. Taip pat galima sakyti, kad ji siekė apibrėžti, kas yra literatūra ir kas neliteratūra. Visuomenės požiūris į šį klausimą labai paprastas: emigracijoje kiekvienas lietuviškas žodis vertintinas, tad jeigu veikalas parašytas lietuviškai, jis jau *ipso facto* literatūra. Mano supratimu, lietuvių literatūra ir jos kritika po šiai dienai kenčia, nedarydama skirtumo tarp „best-sellerio" *tipo* literatūros (pas mus plačiai perkamų knygų nėra), kuri tikrumoje neliteratūra, ir būsimos klasikos, kuri neabejotinai yra literatūra. Apie tai liudija ir jaunų lietuvių rašytojų pasimetimas — jie skundžiasi, kad patys nebežino, kas yra gera jų kūryboje, nes lietuviai, atseit, bet ką priima su plojimais. Tik vienas Kazys Almenas drįsta prisipažinti, kad jis rašo populiarią literatūrą. Ką daro kiti? Visi kiti — bent jau Balzakai. Tokiu būdu, *Lankų* kritikai patriotiškai ir pareigingai prisivertė aptarti sakytum vos ne visas knygas, kurios išėjo jų gyvavimo laikotarpyje, ir Alę Rūtą, ir Marių Katiliškį, ir Leonardą Žitkevičių, ir Henriką Radauską. Nesakau, kad jie pirmuosius serijinius rašytojus (Rūtą ir Žitkevičių) gyrė, bet jiems *Lankuose* buvo paskirta vietos ir kritinio dėmesio. Tai, mano manymu, aptemdė tikruosius talentus, sulygino juos su antraeiliais, nes tik vienas kitas neabejotinas talentas susilaukė išskirtino dėmesio; ilgesnėmis arba rimtesnėmis studijomis buvo atžymėti Bradūnas, Kėkštas, Radauskas, Katiliškis. Amerikiečių — irgi ne itin ilgos tradicijos — kritikų ginčai vyksta dėl priėjimų, naudotinų literatūrai aptarti, bet jiems nors neiškyla (neatitraukia laiko) atrankos klausimas. Tai atliekama iš dalies leidyklų redaktorių, iš dalies tokių žurnalų kaip *New*

York Times Book Review. Su retom išimtim, kritikui savaime būna aišku, kurie rašytojai verti rimtos kritinės analizės ir kurie tiktai pramoginiai rašytojai. Iš esmės *Lankų* kritikai praktikavo *įvertinimo* žanro kritiką, kuri imasi skirti pelus nuo grūdų ir pasižymi subjektyvumu. Per paskutinį dvidešimtmetį Vakaruose įsigalėjo vad. *praktiška* kritika, kuri analizuoja veikalą kaip žodinį objektą ir visai neklausia, ar veikalas geras, ar ne; tiktai bando *moksliškai* nustatyti (nors tai gal iliuzija), iš kokių elementų jis susideda, kokią vietą jis užima platesnėje literatūrinėje sistemoje. Taigi, pastarajai kritikai savaip naudingi ir blogi veikalai, kai pirmajai iš tikrųjų rūpi tik geri. Išreiškiant skirtumą kritikoje lietuviškais atitikmenimis, jeigu lankininkams ir jų laikotarpiui buvo būdinga ornamentuota kritikos kalba*(2)*, tai dabartinė metakalba jau aiškiai augintinių kalba. Ji nesiekia kutenti skaitytojo ausies skambiom, maloniom frazėm, nei atkreipti į save dėmesį gražbylyste ir retoriškom figūrom, o

---

2 *Literatūros lankai*, Nr. 7, 24, Henrikas Nagys rašo:

Apeigose, šalia skaudžiai kontrastuojančių protėvių žemynos kulto prisiminimų ir liudinčiojo sąmonėj aidinčios idiliškos luobinio vamzdžio melodijos, dar gailiau prasimuša šiurpios graudulinės kukčiojimas. Ir jis nenutyla per visą vėlesnę Bradūno kūrybą, nors kitose transfigūracijose, nors nebe taip tiesiogiai išsakytas. Čia ir yra toji lūžtvė, kai pro ligi šiol tokį visuotiną žmogaus žemės dominavimą Bradūno poezijon ateina žemės žmogus. Jo žingsnis skaudus, nes liečia kitų dovanotą žemę, jo žingsnis be džiaugsmo, nes nebeturi tikrosios atramos, jo žingsnis tylus, neryžtingas, nes klausosi, pro kaskart didėjančią distanciją, balso, šaukiančio atgalios. Jo akys žiūri dabar į save: nuogą, skurdų, praradusį viską, ką galima buvo prarasti, ir mato savo kraujo indų raizginį: sutraukytą, nebepilną, nes be žemės gimdytojos arterijų, kurios apytaką padarydavo išbaigtą.

Tai tik vienas iš daugelio ornamentuotos kalbos pavyzdžių *Lankuose*. Kad tai nėra išsekusi versmė mūsų kritikoje, galima matyti ir iš mano straipsnio pirmosios pastraipos.

verčiau stengiasi būti raiški, preciziška, funkciniai techniška, paremta literatūros mokslu, ne kritiko įvertinimais ir emocijomis.

Jau minėjau, kad *Lankuose* buvo paskelbta apytikriai (priklauso nuo klasifikacijos sistemos) 41 recenzija aštuoniuose numeriuose: 13 Nagio, 12 Niliūno, 7 Kaupo, 3 Landsbergio, 2 Bradūno, 2 Greimo, 1 Meko, 1 Ostrausko. Tik viena kita iš jų prašoka recenzijos rėmus, nors dėl to būtų galima ir ginčytis. Pasak vieno literatūros terminų žodyno, recenzija „praneša apie veikalą, apibūdina jo temas, aptaria jo metodą ir technines ypatybes, ir apžiūri jo nuopelnus palyginus su kitais panašiais veikalais. Kritika iš kitos pusės aptaria veikalus, kurie nėra visiškai nauji, ir juos vertina pagal kokius nors kritinius reikalavimus, kurie arba sąmoningai išreiškiami, arba duodami suprasti straipsnyje. Riba tarp abiejų formų praktikoje neaiški"*(3)*. Riba ir *Lankuose* neaiški. *Lankuose* impulsas rašyti apie tam tikrą rašytoją beveik be išimčių yra naujos knygos pasirodymas. Tačiau man norėtųsi lankininkų kritiką priskirti kiek arčiau recenzijų ne vien dėl to. Jų kritika yra lyg ir priešinga literatūrinei išminčiai (nebeatsimenu kieno, gal I. A. Richards), kad „eilėraštis neturi *reikšti*, bet turi *būti*". Lankininkai beveik visada užsiėmė ne eilėraščio buvimu, o jo reikšme savaime, rečiau poeto raidoje, labai retai platesniam kultūriniam kontekste. Kartais jie išryškina savo kritinius reikalavimus, bet dažniausiai tik pamini juos ir tinkamai neišvysto. Pavyzdys būtų Kaupo straipsnis apie vidutiniškumą išeivijos literatūroje, kur jis apgaili prastą kokybę, bet iš tikrųjų nepasako, kaip reikėtų padėtį pakeisti.

Prieš aptariant *Lankų* recenzentų implikuojamus kriterijus ir požiūrius į individualias knygas, pravartu pažvelgti, kaip patys kritikai žiūrėjo į savo uždavinį. Tam tikslui esu

3 Wm. Thrall and A. Hibbard, *A Handbook to Literature*, (1960), p. 412.

parinkusi kelias citatas iš jų pačių. Pirmoji ateina iš Kaupo, bet iš tikrųjų priklauso Brazdžioniui. Kaupas rašė: „Rašytojų suvažiavime Augsburge Bernardas Brazdžionis griežtai apkaltino kritikus, tariančius tokią teisybę [kad silpnas veikalas yra silpnas] į akis; jo nuomone, kritika žlugdo literatūrą ir atitolina skaitytoją nuo knygos" (Nr. 1, 25). Taigi Brazdžioniui kritika savaime jau žalinga, bet jeigu kartą ji egzistuoja, jos požiūris į knygą turi būti paremtas ne grynai literatūriniais reikalavimais, bet patriotiniais sumetimais. Prieš tokią padėtį, susidariusią išeivijoje (o gal dar Lietuvoje, tautinio atgimimo išdavoje) *Lankuose* ir buvo kovojama. Nagys, atstovaudamas jau lankininkams, rašė: „Kritikas . . . nėra nei inventorizatorius, nei blankus publicistas (pilkesniais, nudėvėtais terminais dar kartą papasakojąs skaitytojams, apie ką knygoje rašoma), nei moralistas-pedagogas, kukliai palaiminantis tiktai tokias eilutes, kurios nepavojingos jo auklėtiniams" (Nr. 1, 26). Pas Nagį susikryžiuoja bent trys aktualūs požiūriai į kritiką: jeigu jam kritikas ne inventorizatorius, tai reiškia, kad Nagys atmeta gryną formalistinę kryptį, kuri šiandien, įvairiai prisidengiusi, turi daug pasekėjų. Jis taip pat atmeta perdėtą etikos prisilaikymą, Jono Griniaus modelius. Bet įdomu, kad Nagys parodo užslėptą nepasitikėjimą kritika, o gal net ir išsivysčiusią „kritikofobiją", vėliau šitaip [illegible]mas: „ir tobuliausias nagrinėjimas tėra kasdienių žodžių [illegible]ga apsakyti nekasdieniškuosius". Dažnai sakoma, kad kritikai tėra nenusisekę rašytojai, *artists-manqués*, bet lankininkų laikotarpyje ir lietuvių literatūroje apskritai — Putinas, Sruoga ir kiti, tai seniai pastebėtas faktas — rašytojai kūrė ir patys rašė kritiką. Nežinau apie kitus, bet Nagys aiškiai laiko rimtą veikalo analizę moderniška prasme parazitiniu, parafraziniu tekstu, kuris niekados negali prilygti *Kūrybai-Literatūrai*. Lankininkų požiūrį turbūt vaizdžiausiai išreiškė Niliūnas: „kritikas nėra nei sodininkas, nei daržininkas, tik vaisių kokybės ekspertas" (Nr. 2, 25). Nyka-Niliūnas turbūt kraštutinis

atvejis, jis dažniausiai laikosi užsibrėžto tikslo — kritikoje negenėti rašytojų kūrybos. Aptardamas Nagio *Saulės laikrodžius*, Niliūnas bando parodyti Nagio, kaip poeto, evoliuciją, jo auklėjimosi, bet ne tiesiogias įtakas, jo skirtingumą nuo savo pirmtakų. Niliūnui svarbiausias dalykas kūryboje yra kokybė. Kituose straipsniuose ir pas kitus kritikus, ypač kai aptariami blogesni veikalai, dažnai prasikiša, manyčiau, Nepriklausomosios Lietuvos begalinio tikėjimo į auklėjimą išdava. Šiuo atveju, tai pasireiškia, sakytum, tikėjimu, kad „geri rašytojai negimsta, o sukuriami". Lankininkai tiki, kad rašytojai sukuriami kritikų, bet iš pasaulinės patirties atrodytų, kad jeigu rašytojus iš viso galima įtakoti, tai greičiau tai gali pasiekti geri redaktoriai. Vienu iš garsiausių pavyzdžių gali būti Thomas Wolfe atvejis. Tai rašytojas, kuris reiškėsi kaip Niagaros krioklys, ir tiktai jo redaktoriaus negailestingų apkapojimų dėka šiandien, nors ir kankinamės, bet skaitome vis dar per ilgus Wolfe romanus. Antras atvejis — tai Ernest Hemingway. Jo garsųjį stilių — tiesioginį, kapotą, be būdvardžių, peršokantį esminius jungtukus — apgenėjo ir padėjo sukurti Gertrude Stein. Bet tai nėra atvejai, kada kritikai prabėgom numetė kelias užuominas, o greičiau išsamiai išstudijavo tekstus ir davė pagrįstas sugestijas.

Apskritai tariant, lankininkų reikalavimai ne taip skyrėsi nuo penkiasdešimtųjų metų tradiciškojo sparno kritikos Amerikoje. Nors, kaip Valiukėnaitė, aptardama jau po *Lankų* sekusį laikotarpį, įrodė, gryno naujosios kritikos metodo pėdsakų pas mus ne daug. Užtat 1953 m. *Lankuose* išverčiamas to žanro pirmtakinis straipsnis, Elioto „Tradicija ir individualus talentas", kuris originale pasirodė dar 1917 m. ir pasisakė už meninio proceso *stiprumą* prieš idėjų *kilnumą* (*the sublime*). Toks požiūris dar daug kur buvo propaguojamas anglų literatūros katedrose ir *Lankų* metu (kad ir plačiai naudojamame Lionel Trilling vadovėlyje ir pan.). Atrodytų, kad aiškiausią rolę jis tebevaidino Nagio kritikoje, nes

Nagys pasisako ne tiek už žmogiškųjų idėjų vertę literatūroje, kiek už literatūriniai stipriai pateiktas idėjas skaitytojui. Dažnai atsišaukiama į vieningumo, nuoseklumo, organiškumo principą, kuris išieškomas paties kritiko išsilavinimo ir erudicijos dėka, ir primena Michel Riffaterre mintį, kad kritikas — tik savos rūšies superskaitytojas, geriau išauklėtas, negu paprasti skaitytojai. Apskritai, sunku lankininkus sąžiningai kaltinti jų kritikos šiandieniniu neadekvatiškumu, kai penkiasdešimtųjų metų laikotarpyje ir kitur Vakaruose dar nebuvo išsivystę nei lingvistiniai priėjimai, paremti pochomskine galvosena, nei struktūralistiniai klausimai, gnoseologiškai grindžiami rusų formalistų darbais bei Saussure ženklinamojo/ženklinančio priešpastatymu.

Lankų kritikams, su kai kuriomis svarbiomis išimtimis, nerūpėjo šiandien kritikos siekiamas mokslišKumas. Prozoje jie pasitenkino sutraukti veikalo fabulą pagal juos imponuojančius momentus, aptarti veiksmo įtikinamumą. Vadovaudamiesi E. M. Forster reikalavimais, jie spręsdavo, ar rašytojo veikėjai plokšti ar apvalūs, gyvi ar negyvi, ir vėl — ar jie poną kritiką įtikina, o jis, supraskite, kietas ir lengvai nepasiduoda. Poezijoje kriterijai gal dar mažiau apibrėžti. Visados galima bandyti nustatyti poeto nuoširdumą, išgyvenimo autentiškumą, jo intensyvumą — taip daro, pavyzdžiui, Mekas, rašydamas apie jo pramintą „intymųjį" Aistį. Kadangi apie įtikinamumą poezijoje lyg ir nepatogu kalbėti, bėda suverčiama kalbėjimui ar nesusikalbėjimui su skaitytoju. Geriausiais atvejais, matyt, naujosios kritikos įtakoje, Landsbergis suskaičiuoja Brazdžionio simbolių skaičių, aptaria, kokios rūšies daiktavardžius Brazdžionis mėgsta naudoti. Nors ir pristatydami publikai kokio poeto naujausią knygą, lankininkai mėgsta sugretinti ją su rašytojo ankstyvesniais veikalais. Labai dažnai naudojama sąvoka — senasis Radauskas/Kėkštas/Nagys/Bradūnas, priešpastatant naująjį Radauską/Kėkštą/Nagį/Bradūną — taigi parodoma poeto evoliucija, nauja tematika, naujas tonas. Visą tai ankstesnieji

lankininkų įvertintojai, ypač V. Kulbokas, P. Naujokaitis ir enciklopedistai, giriamąja prasme, vadina jų „reiklumu".

Nenoriu lankininkų kritikos visiškai nuvertinti ir jau pastebėjau, kad jie nesiskyrė nuo kai kurių savo amžininkų. Tačiau mano tikslas—žvelgti į juos per šiandieninę prizmę. Ne jų kaltė, kad per 20 metų atsakymai liko gal ir tie patys, bet kritikos keliami klausimai jau kiti. O kad lankininkai davė teisingus atsakymus į pačių iškeltus klausimus, tiksliai rikiavo rašytojus pagal jų kokybę ir vertę, nėra abejonės: mes šiandien vertinam tuos pačius rašytojus, kuriuos jie vertino. Tačiau pasikeitimai dabartinėje kritikoje išryškina kai kuriuos lankininkų ribotumus, ypač jų uždavinio supratimą, kuris, aišku, sąlygoja ir jų rezultatus. Niliūnas suvokė save vaisių/veikalų *kokybės* ekspertu, kai šiandien kritikas greičiau save mato, kaip vieno vaisiaus *sandaros* ekspertą ir taip bando nustatyti, kuo minimas vaisius skiriasi nuo anksčiau išvystytų rūšių, kokios jo ypatybės duoda naują skonį, kurios tik atkartoja jau išgyventus jausmus. Visą tai lankininkai kartkartėmis suprato. Mekas, pavyzdžiui, kalba apie Aisčio „ne tik temų, ne tik priėjimų, bet ir kalbos, poetinių priemonių, metaforų ir simbolių atnaujinimą — kūrimą" (Nr. 1, 28). Kaupas, sąryšy su Česlovu Grincevičium, mini „literatūrinio apipavidalinimo patenkinamumo kriterijaus" reikalingumą. Bradūnas Venancijui Ališui ir Alfonsui Griciui kelia ir naujos tematikos, ir naujos formos reikalavimus. Nagys visai nedviprasmiškai išsireiškia: „kūrinių tematika, jeigu nenagrinėjama sąryšyje su organišku jos įforminimu nėra dar jokia meninė vertybė savyje" (Nr. 1, 26). Beveik visados lankininkai pamini formą ir taip gal retkarčiais net save įtikina, kad jie formą ar kompoziciją tinkamai aptarė. Bet faktiškai jie skiria labai nedaug vietos formos aptarimui. Vienas ilgiausių, beveik studijos ilgio, straipsnių, tai Nagio apie Bradūno *Devynias balades*, kuriame iš 28 pastraipų formos aptarimui skiriama lygiai viena. Šituo visiškai nenoriu sumenkinti kitų Nagio straips-

nio argumentų, tik noriu parodyti reliatyviai mažą lankininkų esminį susidomėjimą forma. Iš tikrųjų, tuo metu buvo išvystyta tiktai naujosios kritikos terminologija, lankininkai jos nesekė, ir laikė, kad jie savo pareigą atliko, iš viso formą arba stilių paminėdami. Aišku, dauguma, patys būdami rašytojai, puikiai praktiškai žinojo, ką meninės priemonės ir apipavidalinimas reiškia.

Ranka rankon su formos neįvertinimu eina nepakankamas literatūrinių žanrų raidos supratimas. Šiandien turime aiškesnį vaizdą to, kas sudaro originalius veikalo elementus ir kas tik atkartojama, kartais net iš labai ankstyvų laikotarpių. Čia nekalbama apie tematiką, nes tematikos naujoviškumo atskyrimas jau seniai yra mūsų tradicijose, bet apie formalinių ir kompozicinių aspektų supratimą, netiesiogiai atneštą ir rusų formalistų ir iš dalies lingvistikos bei struktūralizmo (tiek J. Tynianovo, B. Eikenbaumo, V. Šklovskio, dabartinio Boris Uspenski, tiek Wayne Booth bei A. J. Greimo ir G. Genette, žiūrint, kokie mūsų šalutiniai interesai). Taigi, Niliūno minėtas „perėjimas iš inertiškos slinkties į sąmoningą" žanro evoliuciją, jeigu jis būtų paremtas preciziškesne informacija, būtų buvęs efektyvesnis įrankis auklėti rašytojus, ko lankininkai ir siekė, nes būtų buvę galima aiškiai rašytojams nurodyti, kur jų priėjimai prie charakterio sąmonės pasenę, kur jų kalbos samprata nebeatitinka moderniškų veikėjų ir ypatingai literatūrinių procesų.

Tai būtų išryškinę ir garsųjį Škėmos ginčą. Perskaičiau visus 8 *Lankų* numerius ir Škėmos *Šventosios Ingos* kritiką, kurioje Niliūnas gina Škėmos kontroversinę tematiką, bei, prieštaraudamas savo pareikštiems įsitikinimams, daržininkauja po *Ingos* sodus, nurodydamas rašytojo pertempimus ir trūkumus, šiandien jau neypatingai įdomius. Tačiau niekur neradau įrodymo savo susikurtai iliuzijai, kad *Lankuose* recenzuojama ir *Balta drobulė*. Kaip visi žinome, *Balta drobulė* baigta rašyti 1954 m., pagaliau išėjo Anglijoje 1958

m. ir, matyt, *Lankai*, nustoję eiti 1959 m., nespėjo jos paliesti. Taigi nutariau pasielgti kaip Jorge Borges ir sukurti trūkstamą medžiagą — pakalbėti apie tik mano vienos rastą *Drobulės* recenziją *Lankų* devintam numery, spausdintam kaip tik Borgeso mieste Buenos Aires. Joje slapyvarde pasirašęs kritikas gina Škėmos teisę drąsiai ir besąlygiškai liesti bet kokią tematiką — erotinę, „išvietinę", nemoralią — viską, kas natūraliai pasitaiko žmogaus gyvenime. Kas be ko, kritikas pamini Škėmos formalinius laimėjimus, naują mūsuose romano kompoziciją (turima omeny „sąmonės srautą", nors tas išsireiškimas, jeigu neklystu, pas mus atsirado vėliau). Matyti, jog kritikas suvokia, kad kažkas naujo įvyko mūsų prozoje, kad tai svarbus lūžis formoje, bet jis nemoka tiksliai nustatyti, kur tas Škėmos originalumas, nei nurodyti, kur rašytojas įtelpa į platesnį lietuvių bei pasaulinį kontekstą. Vadinasi, lankininkas neturi adekvataus formos ir žanro vystymosi supratimo. Su *Drobule* lietuvių proza įžengė į naują raidos etapą, ir tą reikėjo nurodyti. Be to, preciziškai analizuojant veikalą, būtų reikėję iškelti įtampą tarp *Drobulės* atskirų tekstų — išorinio ir vidinio. Išorinis trečiuoju asmeniu pasakoja, kaip Garšva eina gatve, kokie įspūdžiai jį supa: „Garšva išeina į peroną. . . . Garšva eina požeminiu koridoriumi." ir t.t.*(4)* Iš kitos pusės, *Drobulės* vidinis tekstas — Garšvos jausmų ir minčių nuotrupos arba tiesiog fragmentiškos asociacijos pirmuoju asmeniu: „Suknios kaina tik dvidešimt keturi doleriai. Tik tik tik tik. Širdis per greit plaka. Noriu, kad susiltų rankų ir kojų pirštai".*(5)* Tokiu metodu galima išanalizuoti visą tekstą (lankininkas Nagys sakytų, kad tai tik inventorizacija — ką dabartinis Nagys sakytų, nežinau). Tačiau vien kalbinės ir kompozicinės

4 Antanas Škema, *Raštai*, I t. (1967), p. 113.

5 Pirmo sakinio „tik" sugestionuoja ir asociatyviai pagimdo „tik tik tik tik" kaip širdies plakimą. Taip pat šioj ištraukoj matomas pirmojo asmens („noriu") naudojimas.

analizės irgi neužtektų, reikėtų išryškinti ir kokiu būdu toks diskurso sukonstruavimas (ir tik toks, o ne kitoks) geriausiai atitinka Škėmos herojaus Antano Garšvos koncepciją. Kaip žinome, Garšva serga XX-to amžiaus liga, neurastenija, ir Škėmos teksto sudalinimas puikiai tinka išreikšti neurotiškai asmenybei, kuri *bejausdama* (paties Garšvos vidinis tekstas pirmuoju asmeniu), kartu ligos verčiama save įkyriai *stebėti* (pasakotojo išorinis tekstas, pasireiškiąs kaip „Garšva", „jis"). Taigi *Baltos drobulės* meistriškumas paremtas tobulu turinio ir formos atitikimu. Vis dėlto pripažinkime, kad Škėma neišrado sąmonės srauto (tiksliau tariant, vienos galimos vidinio monologo variacijos). Užtat gaila (nors nereikėtų nieko blogo apie mirusius sakyti), kad jis bandė metodą *Lankų* puslapiuose pasisavinti, vietoj dar padrąsinęs Birutę Pūkelevičiūtę jį toliau plėtoti ir pritaikyti jį savo turiniui, nes rezultatai vis vien būtų buvę skirtingi. Eksperimentavimui stabdžių tikrai nereikia, jeigu suvokiama, kaip iš viso žanrai vystosi ir kiek nepasiteisinusių bandymų atkrenta pakeliui.

Kitas lankininkų teorinio ribotumo pavyzdys iškyla Kaupo recenzijoje apie Grincevičiaus *Vidurnakčio vargonus*. Čia Kaupas visai nekelia klausimo, ar Grincevičiui tuo metu tinka rašyti E. T. A. Hoffmanno žanro fantastiškas istorijas, o daro prielaidą, kad talentas ir individualaus stiliaus pasireiškimas savaime sukurs ką nors vertingo. Vadinasi, Kaupas lygina Grincevičių su jau prieš šimtmetį nusistovėjusia norma ir tik reikalauja, kad uždavinys būtų atliktas vienodai gerai, neieškodamas nei formos atnaujinimo, nei senų elementų naujo pergrupavimo, kas sudarytų originalumą. Kita citata iš *Lankų* panašiu klausimu, tik populiaria forma, būtų Bronio Railos apie Balio Sruogos *Milžino paunksmę*: „Tai yra meniškai stipriausias kūrinys lietuvių dramaturgijoje, [įsidėmėkime lankininkišką žargoną, kuris šiuo atveju nieko nepasako]. Jei autorius būtų gyvenęs trim šimtais metų anksčiau, jo kūrinys visais atžvilgiais prilygtų

Šekspyrą" (Nr. 8, 21). Taigi, *jeigu*, bet būtų buvę dar geriau, jeigu Sruoga būtų parašęs savo kūrinį dar prieš Shakespearą.*(6)*

Nors pas lietuvius ir praėjo nepastebėtai, be lingvistinių ir struktūralistinių srovių atsiradimo, paskutiniu metu kritikoje pasirodė ir feministinė kritika. (Girdėti, kad Lietuvoje jai yra besiruošiančių pasekėjų.) Kad feminizmas yra šis tas rimtesnio nei „liemenėlių deginimas" (*bra-burning*), lietuvišką publiką — tiek moterišką, tiek vyrišką, — turbūt būtų sunku įtikinti. Ir jeigu nebūtų *Lankuose* kelių akivaizdžių prasižengimų šiai srovei, visai jos neminėčiau. Viena esminė feministinės kritikos prielaida yra ta, kad moters gyvenimo patirtis nei kokybe, nei svarba nesiskiria nuo vyriškos patirties ir užtat gali būti tinkama tema rimtai literatūrai. Mūsų ankstyvoji proza šiuo atžvilgiu net stebėtinai pažangi. Paminėsiu tik kelis pavyzdžius: laisvai reiškėsi Žemaitė, Lazdynų Pelėda, Šatrijos Ragana, Ieva Simonaitytė ir kitos. Antanas Vienuolis, įsidėmėkite — vyras, užjaučiančiai aprašė paskenduolės vargus iš jos pačios perspektyvos. Žodžiu, yra precedentų, net ir visa tradicija, atsižvelgianti į moterišką *condition* kaip *humaine*. *Lankuose* Bradūnas taip galantiškai ir atsiliepia apie Pūkelevičiūtės daugiausia erotiškas poemas *Metūgėse*, tačiau jis tai daro atsiprašinėdamas už: 1) poetės nelietuviškumą: „Tik būtų dar didesnis autorės laimėjimas, jeigu ji tą egzotiką ištrauktų tiesiog iš lietuviškos žemės sulčių ir iš lietuviškosios savo prigimties" (Nr. 8, 31); 2) už jos nemotiniškumą: „Su žiburiu *Metūgėse* nerastume tos motinos, kuri Maironio [sic] raudomis užlingavo ir kuri Aisčiui šilainę škaplieruosna siuvo" ir 3) už jos atvirą seksualizmą: „Biologinis pradas ir nežabotas vitališkumas gožte užgožia ištisus eilėraščius". Tai tiek iš Bradūno, kuris

6 Čia, kaip ir visur šiame straipsnyje, laikausi medžiagos *Lankuose* ir jokių asmeniškų sprendimų apie Sruogos ar kieno kito kūrybą nedarau.

ką tik pasigedo naujos tematikos. Du žingsniai į priekį, vienas atgal.

Kitas atvejis, kuris šiandieniniam „išlaisvintam" žvilgsniui užkliūva, liečia Nagį. Nagys, atrodo, puikiai orientuojasi, kas yra vyriškumas. Jam, pavyzdžiui, Kėkštas „vyriškai žvelgia į save ir tikrovę, tiesiu, tvirtu ir atviru žvilgsniu ir kalba tokiu pat žodžiu". Tai reikštų, kad visa romantikų periodo vyrų rašliava iš esmės nevyriška. Nagio nuomone ir Bradūnas rašo „vyriškai", naudoja „kietą, rūpesčio ir atsakomybės moduliuojamą toną". Taigi potekstėje reikia suprasti, kad žvelgti į save ir tikrovę atviru žvilgsniu ir kalbėti rūpesčio ir atsakomybės moduliuojamu tonu nemoteriški ir moterims neįmanomi veiksmai. Užtat nebūdingai skamba, kai Nagys, paskaitęs Kotrynos Grigaitytės *Širdis pergamente* aplanką, veda ilgą diskusiją apie tai, kas iš viso yra moteriškumas, ir, kaip visi vyrai, prisipažįsta esąs mistifikuotas, moteriškumas jam nesuprantamas. Tačiau Nagio garbei reikia pasakyti, kad suvedus visus jo argumentus į krūvą, pasirodo, jog tai buvo tik poza atbaidyti Grigaitytę nuo sentimentalizmo. Nagys iš tikrųjų kelia jai tuos pačius reikalavimus kaip ir vyrams: išgyvenimo autentiškumo ir jo meninio įforminimo.

Mažiausiai įvertintas *Lankų* kritikas pasirodo esąs Greimas. Ir tai nenuostabu, nes ir šiandien baigia susiformuoti mitas, kad Greimas yra pirmarūšis semiotikas, bet kritikas jis — tai neduok Dieve. Šiam požiūriui paremti cituojamas jo „niekam tikęs" ekskursas *Metmenyse* apie Tomo Venclovos poeziją. Ogi ten Greimas darė paprasčiausią rusų formalistų įtakotą garsų ir turinio dermės analizę ir buvo publikos visiškai nesuprastas. Anais metais Valiukėnaitė vėl išvadino Greimo požiūrį „naiviu", naudodama jo posakį, „sakinys yra anomalus, bereikšmis. Tai signalas, kad jis jau priklauso poetinei kalbai". (*Metmenys*, Nr. 35, psl. 68). Iš semiotinio ir net lingvistinio taško, tai tik reiškia, kad poetinė kalba skiriasi nuo paprastos (*ordinary language*) kalbos, kad ji laužo normalias kalbos atrankos taisykles

(selection restrictions).(7) Išverčiant Greimą iš techniškos į paprastą kalbą, jis tik norėjo pasakyti, kad poetinės kalbos tekstūra yra nepaprastai metaforiška ir todėl ją galima iš karto atpažinti. Yra visa formalistinė – struktūralistinė mokykla, paremta panašių skirtybių suformulavimu. Sutinku, kad ją suprasti reikia specialaus pasiruošimo, bet nauja metakalba reikalinga išreikšti naujom arba ir senom sąvokom naujam kontekste, jeigu jų reikšmės kreivė ir minimaliai skiriasi.

O *Lankuose*, pasirodo, Greimas padarė savo naujo mokslo užuomazgas. Kada nors, netolimoj ateityj, kai prancūzams parūps atsekti visą Greimo galvosenos siūlą, reikės išsiversti Greimo „Jaunojo Kėkšto gyvenimas ir mirtis" (Nr. 6, 1955). Šitas darbas parašytas dešimtmečiu anksčiau, negu Greimo *Sémantique structurale* (1966), bet tai yra ankstyvas kai kurių teorijos dalių suformulavimas, dar be greimiškos terminologijos. Čia Greimas kalba ne apie binarines priešingybes, bet apie dualizmą Kėkšto *Etapose*: šviesos/tamsos, nakties/dienos, vakaro/ryto, skausmo/džiaugsmo, laimės/nelaimės, vergijos/laisvės. Jis dar nekalba apie izotopijas, bet žvelgia į Kėkšto dichotomijas vertikaliai ir horizontaliai, rasdamas semantiniai gimiringas grandines Kėkšto tematikoje: kramtymo, gniaužimo, akmenėjimo. Atsekdamas pas poetą ugnies temą, jis parodo, kaip ugnies temos variacijos čia liudija revoliucinio mito išblėsimo istoriją ir neišvengiamai sąlygoja „jaunojo Kėkšto" mirtį. Taigi, iš esmės, Greimas prisilaiko Kėkšto teksto ir kartu iškelia poeto rašysenos semantinį kitimą, siekdamas poeto evoliucijos psichologinės interpretacijos.

Buvo ir pas kitus lankininkus moderniškesnių kritinių priėjimų pėdsakų, tačiau tik pas vieną Greimą galime atsekti

7 Žr. Violeta Kelertienė, „A. J. Greimo semantikos įnašas į šiuolaikinį pasakojimo teorijos supratimą: kompiuteriu generuoti tekstai", *Metmenys*, Nr. 36, p. 132-34.

ateities reiškinių užuomazgas. Kiti lankininkai buvo savo amžiaus vaikai, to laikotarpio adekvatūs tradiciški kritikai. Jeigu jie nepadarė kokių staigių šuolių į priekį, jie bent jau pakėlė išeivijos lietuvių kritikos bendrą lygį ir privedė ją prie vakarietiškų standartų.*(8)* Tačiau jie nesukūrė išsamesnių rašytojų studijų (išskyrus Nagio apie Bradūną ir apie Radauską); jie neparašė apžvalgų, nurodančių išeivijos literatūros kryptį; stebėtina, jie beveik nelietė ankstyvesnės lietuvių literatūros laikotarpių figūrų. Susirūpinę tos dienos aktualijomis ir problemomis, jie neskyrė dėmesio praeities laimėjimams. Taigi, atrodytų, kad *Lankai* tarpinis žingsnis tarp lagerių ir tremties, reikalingas žingsnis, vedantis į išeivijos augantį akademiškumą, kuris pilnai sužydėjo *Metmenyse*. Sąmoningai sakau — augantį, o ne išaugusį akademiškumą, ir baigdama pacituosiu Greimą iš 1954 m., kai Radauskas dar buvo mūsų tarpe: „Radausko kūryba puikiai duodasi abiejų rūšių [t.y. struktūralistinės ir psichoanalitinės — tuometiniu Greimo supratimu moderniųjų rūšių] literatūros kritikos pratyboms. Ir jis būtų vertas, kad nauja literatūrinė kritika gimtų iš jo lavono akademijos" (Nr. 4, 20). Dabar turime ir patį lavoną, bet gimdymo skausmus dar tebeišgyvename.

---

8 Keistas reiškinys, kad lankininkai (ir apskritai išeivijos kritikai) nepasinaudojo savuoju plačiu kalbų mokėjimu. Jų kritikoje nerasi nei rusų formalistų skaitymo, nei vokiškos (pvz. Roman Ingarden), nei prancūziškos tradicijos užuominų. Sakytum, atvažiavę į angliškai kalbantį kraštą, apsiribojo tuo, kas parašyta ta kalba.

BEVARDIS TOLIS

LIDIJA ŠIMKUTĖ

Mėlyno dangaus fone
Didėjo sulaužyti šešėliai.

Pėdų sutrypta žolė
Išdavė sudrumstą ramybę,
O upė, nusinešanti laiką,
Priminė
Negyventą dieną.

Su hibisko žiedu
žiūriu
į nepaliečiamą erdvę.
Ilgesys liejasi
į bevardį tolį
tapdamas pažadu.

ALYVMEDŽIO ŠAKA

Mums išsiskyrus,
Išaugo balta alyva.

Apsvaigusi jos kvapu,
Ėjau siauromis gatvėmis,
terasdama tamsius namus
ir užrakintus vartus.

Mums išsiskyrus,
išaugo tavo rankos.
Ėjau siauromis gatvėmis,
pririšta prie tavęs.

Dabar

Alyvmedžio šaka
Rašau tau laišką,
Kad svaiginantis kvapas
Užmigdytų.

IŠTROŠKĘ AKMENYS

Nuogos medžio šakos
niūniuoja nedarnią gaidą.
Įgeltos surūdijusios žolės dejone
Primena lietų.

Nesulaukus lietaus,
Surinkau įkaitusius lašus,
Pašlaksčiau ištroškusius akmenis.

Apkabinusi tylintį medį,
stebiu,
kaip
debesys slenka
mėnulio veidu.

ŽINGSNIAI IR ŽODŽIAI

Atsakymai —
Ne klausimai — mane slegia.

Žodžiai ieško šakų,
Artėjant
Prie mirštančio,
Tik laikinai
Gyvybę suteikiančio medžio.

Žingsniai ir žodžiai
Nepasiekia savo tikslo.
Žodžius užnuodija prasmė,
Žingsniai — niekad neišplaukiantys laivai:
Tik Piero della Francesca akys
Įsmeigtos širdin.

NAKTIPIEČIAI SAVAITĖS GALE

Apsakymas

ICCHOKAS MERAS

Cechas — ilgas, kaip konvejerio lenta. Dešinioji pusė griuvo tamsoje — ten dirbo tik dvi pamainas. Kairioji spindėjo. Žibintų pagaliai spardė šviesą, mirksėdami nervišku tiku.

Į vieną pusę žiūrint, akys merkėsi nuo šviesos, į kitą — nuo tamsios ramybės.

Staklių barškesys gęso pagal eksponentę. Pradžioje užkimo daugelis iš karto, po to lėčiau, lėčiau, po tris, po dvi, po vieną. Paskutinioji niekaip negalėjo užspringti ir dar ilgai kikeno, kaip merga, bakstelta į šoną.

Trečioji pamaina.

Pietų pertrauka.

Naktipiečiai ar rytpiečiai, kaip sau norit — laikrodis užlipo ant trečios valandos.

Pamainos meistras Jakutis užsuko tuščią termosą. Taukuotus sumuštinio popierius suglamžė ir metė šiukšlių dėžėn, bet nepataikė.

— Mmm! — numykė, parodė pats sau dantis.

Paskui sugirgždėjo žandikauliai, traiškydami likusį galą marinuoto agurko. Atsiraugėjo nesivaržydamas, stalo atsišliejo.

Meistras sėdėjo sandėliuke, vienas už tinklinės sienos, tamsoje.

Naktinės pamainos atrodo ramios. Dirbk, kaip gali. Jei ko trūksta — vis tiek negausi, visur spynos, apspjaudytos plastelino plombos. Nėra botagų, nėra viršininkų. Tik naktinis direktorius Remyšius atitempia savo storas septyniasdešimtmetes kojas plačiose kalaišėse ir mėlyną nosį, išraizgytą sklerotinėmis gyslelėmis. Buvo laikas — revoliucijoj, buvo laikas — pilietiniam kare, pačiam žydėjime — ministeriavo. Po to prasidėjo laipteliai žemyn. Atitarnavo žmogus. Dabar — personalinė pensija ir išklypusi naktinio kėdė. Girgžda, girgžda, siūbuoja, bet negriūva. Nors ateis laikas, ir nieko nepadarysi.

Neramios tos naktinės pamainos. Aplink nors kokią šviesą žibink, širdy vis tiek juoda pekla.

Naktis juk.

Drybso kiti, bobas gniaužo, o tu varvink seilę, kol rytas išauš, ir tai dar. Sugrįši — pati į darbą jau išbėgusi. Vakare jinai — gulti, o tu — į darbą.

Kol bėgi šen, bėgi ten — užsimiršti, bet paskui — vėl iš naujo.

Neramios tos naktinės pamainos.

Aplink tylu, o paširdy ugninė košė verda.

O pačios neramiausios — savaitės gale.

Pusė keturių.

Remyšius jau šluoja kelnėmis cecho linoleumą.

Remyšius:

— Tai kaip?

Jakutis tingiai:

— Gerai, o ką.

— Nieko. Miegas nebeima, — pasiskundė Remyšius.

— Kaip suradai tamsoj? — paklausė Jakutis.

— Kur juoda skylė, ten ir pats tupi. Ne pirmas kartas.

— Ne pirmas, — atsakė Jakutis.

Jis visa jėga, lyg geležinį futbolo kamuolį, spyrė taukuotų popierių gniužulą, tą patį, kurio į krepšį nepataikė.

Remyšius:

— Ko čia dabar . . . Šiandien penktadienis. Dar naktelė, ir viskas. Paskui dvi savaitės iki trečios. Tau kas — gerai tau. Man kasnakt. Iki grabo, turbūt.

Jakutis:

— Tu savo atminkei. Naktį ar dieną, vis tiek tau.

Nudribę Remyšiaus žandukai paraudo, bet pajuto tą raudonį tik jis pats.

— Šneki. . . Irgi šneki. . . — sukosčiojo. — Kai kirpyklon einu skustis, vis tokia boba mane pasisodina. Kaip tyčia . . . Ir eiti nebenoriu tenais. Kai pradeda žandus čiupinėti, smakrą tapšnoti. Pirštai lygūs, ilgi, niekšiukai, nagiukai palakuoti. Kai ima glaistyti tais piršteliais, glamonėja sterva, ir tiek. Miustaisi, miustais kėdėj, lyg tau vinių už sprando būt pripylę. Nei stot, nei bėgt. Labai nepatogu . . .

— Neerzink, — nusisuko Jakutis. — Pradėsi čia savo pasakas.

Remyšius atsikėlė ir nučiuožė atgal.

Cecho vidury sustojo, atsigrįžo, Jakučiui ranka pamojavo, bet šis nudavė nepastebėjęs. Tada Remyšius vėl atšliaužė prie juodo sandėliuko ir, lyg taikindamasis, minkštu balsu:

— Mačiau direktoriaus įsakymą, tau padėka.

— Už ką jau čia, — metė Jakutis.

— Už gerą naktinį darbą, — nutęsė Remyšius. — Dar rublis, kitas.

— Tegu paspringsta, — nukirto Jakutis.

— Eik po velnių, — galutinai supyko Remyšius ir vėl patraukė savo keliu.

— Senuk! Senuk . . . — tyliai pašaukė meistras. — Juk šiaip sau . . . Ačiū.

Naktinis direktorius nebeatsisuko, tik eidamas numojo ranka — ką čia su pienburniais.

Jakutis nugara atsirėmė į stalą, plaukuota krūtinė, išriesta

puslankiu, dar labiau išsipūtė ir išnėrė iš kilputės apykaklės sagą.

Pro šalį ėjo Regina, išdidžiai nešdama stačias mergiškas krūtis. Šviesa drėbė jos siluetą, ilgakojį, su kietomis apvaliomis šlaunimis, vos vos linguojančiomis siaurose kelnėse į žingsnių taktą.

Siluetas juoda dėme mušė į akis, ir Jakutį, rodos, nudilgino kas.

Šalia jos tipeno elektrikas Jonas, plonas, ilganosis, išsprogusiomis akimis.

Jie pasuko dešinėn, į tamsiąją cecho pusę, ir susėdo prie juodo konvejerio.

Prieš pusę metų, kai Regina atėjo į Jakučio pamainą, ji nuolat žvilgčiodavo į meistrą pilkomis apdujusiomis akimis. Po kiek laiko, sužinojusi, kad vedęs, liovėsi. Ir dabar pažvelgdavo retkarčiais — piktai. Dabar jos draugas buvo Jonas, aukštas, ilganosis, išsprogusiomis akimis.

Jakučiui nuo to nepalengvėjo. Kas trečią savaitę, visada vienodai, kaip vaiduoklis vidurnaktį, Regina juoda dėme trenkdavo meistrui į akis. Jis išsaugojo atminty pilką apdujusį žvilgsnį, ir naktinių pamainų savaitės gale juoda dėmė užstodavo visą horizontą.

Jakutis įkvėpė pilnus plaučius, ir išniro antroji apykaklės saga.

Tiedu bučiavosi.

— Palauk, — pasakė pusbalsiu Regina. — Žiūri kažkas . . .

— Niekas nežiūri, — suirzo Jonas. — Kas čia tamsoj pamatys. Eikš . . .

— Nenoriu.

— Eikš!

— Nenoriu . . . ne . . . — stūmė ji vaikiną į šalį ir tęsė pavargusiu balsu: — Negaliu taip daugiau. Bendrabutyj po laiptais, ceche prie tamsaus konvejerio . . . Negaliu dau-

giau . . . Gauk butą, apsivesim pagaliau. Visi gauna, tik tu ne.

Jonas suurzgė ir nutvėrė jos ranką.

— Butą . . . Iš kur aš tą butą . . . Einam ant aukšto, ten niekas nematys.

Nuėjo.

Jis pirmas.

Jinai iš paskos.

Jakutis nurijo seilių akmenį įstrigusį gerklėj ir nuleido galvą.

Dar penkiolika minučių — galas pietų pertraukai. Vėl lakstyk . . . Dar tos penktosios staklės . . . Iš tiesų, juk penktąsias stakles reikia sutvarkyti, o tas šunsnukis su merga ant aukšto nusikorė.

Prakeikta ta trečia pamaina.

Ir tas savaitės galas.

Jakutis atsikėlė, žengė žingsnį ir stabtelėjo. Bet galinga jėga pastvėrė ir nutempė meistrą tolyn, tolyn, per visą cechą, dešinėj tamsų, lyg kapo duobė, kairėj švytintį nervišku mirksėjimu.

Jau ir ant aukšto.

Palėpėse degė lempos, blyškios, kaip pilvas pavasarį.

Motorai, ventiliatoriai. Jie kaukė kūdikiais ir stenėjo senatviškais atodūsiais. Vibravo grindys, virpėjo kojos, visą pasaulį virpino tie alyva pašvinkę mechanizmai.

Jakutis žengė atsargiai, tyliai, apeidamas ventiliacijos vamzdžius ir netinkuotas kolonas, nors čia šunų rujos nepajustum ir neišgirstum.

Pastūmė vienas palėpės duris. Užrakintos. Tada, apėjęs aplinkui, pastūmė antrąsias. Fanera ant lengvų rėmų sulingavo ir pasidavė.

Balta šviesa, tingiai įlindusi pro atvertas duris, sklido nenorom, kaip pirty, garą paleidus.

Regina gulėjo ant žemos nutrintos sofkutės, užsimerkusi,

galvą atmetusi į šoną. Jonas gi klūpojo šalia, įsikniaubęs į nuogą jos krūtinę.

— Jonai, — pašaukė Jakutis.

Bet tas neatsiliepė.

Jis užstūmė duris, kad išmestų iš kambario įkyriai lendantį motorų kauksmą, ventiliatorių staugimą ir išgirdo:

— Einam . . . Reikia eiti, pietūs baigias.

— Neisiu. Dabar aš nenoriu eiti . . . — atsiliepė, neatmerkdama akių, Regina. — Kam atitempei, jei pietūs baigiasi. Neisiu . . .

— Jonai! — suriko Jakutis.

Tas pasuko galvą, įsistebeilijo į meistrą išgąsdinto veršio akimis ir pašoko.

Meistras prislinko prie jo taip arti, jog nosys beveik rėmėsi.

— Penktąsias stakles liepiau sutvarkyti?! — šaukė Jakutis. — Dabar pusę pamainos stovės, a?

Jonas trypčiojo, išskėtęs rankas, norėdamas užstoti sofkutę, bet Jakutis rėkė toliau:

— Marš! Per pusę valandos nepadarysi — galvą nuimsiu! Dirbti čia ateini ar palėpėse voliotis?! Mmm!

— Padarysiu . . . — pasakė Jonas.

— Ir padaryk!

Meistras apsisuko ir trenkė durimis, išeidamas.

Faneros durys sucypė ir sulingavo.

Jonas iššoko iš kambariuko, šonu, šonu, tebeišksėstomis rankomis, nėrė pro šalį ir nubildėjo laiptais žemyn.

Faneros durys tebelingavo.

Ir Jakutis stabtelėjo staiga.

Jis pamatė pilką apdujusį mergišką žvilgsnį, ir juoda dėmė aptemdė viską aplinkui.

Jis lėtai atsigrįžo.

Paskui priėjęs atidarė duris.

Peržengęs slenkstį, tvirtai užstūmė svyruojančią fanerą.

Tada pažiūrėjo į Reginą.

Ji sėdėjo, sukryžiavusi ant krūtinės rankas.

Jis atplėšė tas rankas, pasilenkė, suveržė ploną liemenį glėbyje, ir jam atrodė, kad tuoj sutraiškys kažką.

— Paleisk . . . — tyliai šnibždėjo mergiškas balsas.

Jis nesiklausė.

— Paleisk . . . — švelniai stūmė plonapirštės rankos.

Bet Jakutis nepaleido.

Tada plonos rankos, bestumdamos, užsliuogė ant meistro sprando, stataus ir kieto, pajuto raumenis, įtemptus, virpančius kaip styga, ir nutilo.

— Viešpatie, kodėl taip gera . . . — sudejavo jinai.

Paskui, vėliau, jie abu pakilo ir pamatė blyškią šviesą, tingiai lendančią pro mažą langiuką, šviesą, blyškią, kaip tas pilvas po žiemos.

Jakutis sėdėjo ant sofkutės, rankomis suėmęs galvą.

Ir atrodė jam, kad juodas maišas kietai užsitraukė virš galvos, ir tu nors kokią šviesą žibink, vis tiek aplink juoda pekla.

— Ko čia atėjai?! Išeik! — staiga išgirdo Jakutis plieninį mergos balsą ir krūptelėjo. — Gyvulys! Gyvulys, gyvulys!

Ir tada prašviesėjo staiga.

Atsirišo juodas maišas, ir nušvito viskas aplinkui.

Jis atsikėlė, nuėjęs atsirėmė silpnų, svyruojančių faneros durų.

Regina, kaip ir anksčiau, sėdėjo ant žemos nutrintos sofkutės, sukryžiavusi ant krūtinės rankas.

— Aš? — paklausė jis ir šyptelėjo. — Kodėl aš? Ar aš?

Jis neskubėdamas užsegė apykalės sagas ir išėjo.

Naktipiečiai, mat, jau buvo pasibaigę.

LIETUVIŲ TEATRO JAV PIRMASIS DEŠIMTMETIS 1889-1899

BRONIUS VAŠKELIS

Spektaklis „Amerika pirtyje", įvykęs Palangoje 1899 rugpjūčio 20 d., laikomas lietuvių teatro pradžia. Tačiau išeivijoje lietuvių teatras pradėtas visu dešimtmečiu anksčiau. 1889 gruodžio 31 d. Plymouthe, Pa. suvaidinta A. Turskio pjesė „Be sumnenes arba kajp taj ejnasy ant swieto".

Šio dešimtmečio teatrinės veiklos pradmenys iki šiol nuodugniau nenagrinėti. Jau iš dalies peržiūrėtų šaltinių matyti, kad tada veikė bent 24 trumpiau ar ilgiau egzistavusios vadinamos teatrališkos draugystės,*(1)* viena „skrajojančio teatro" trupė ir keletas pašalpinių bei tautinių organizacijų, rengusių vaidinimus. Buvo pastatyta 35 įvairūs scenos veikalai, 62 pastatymuose, kurie rodyti publikai 78 spektakliuose. JAV atskirais leidiniais arba periodikoje išspausdinta 15 pjesių, dar dvi Amerikos lietuvių lėšomis Tilžėje.

Prisimenant, kad to meto išeivijoje buvo tik keliolika inteligentų ir tie be teatrinio patyrimo, tokia pradžia gana įspūdinga. Išeivių daugumą sudarė mažaraščiai, beraščiai kaimiečiai, Amerikoje tapusieji kasyklų, liejyklų, skerdyklų, siuvyklų darbininkais. Bandysime peržvelgti jų teatrinę veiklą, aplinkybes, kuriose kūrėsi pirmieji teatro mėgėjų būreliai, jų organizatorius bei režisierius ir spektaklių pobūdį.

I

Laisvalaikiais bei šventadieniais išeiviai surengdavo įvairias pramogas. Jose pasireikšdavo buvę kaimo muzikantai, dainininkai, pasakoriai bei kiti atlikusieji užgavėnių, joninių, vestuvių, pabaigtuvių progomis įvairius vaidmenis. Pradėjus organizuoti lietuvišką teatrą, jiems buvo gera proga plačiau pasireikšti. Jie tapo pirmaisiais teatro būrelių nariais ir vaidintojais. Pirmosios lietuviško teatro mėgėjų grupelės ėmė rengti vaidinimus New Yorke, Plymouthe, Pa., Mahanoy City, Pa. ir Chicagoje.

Jonas Šliūpas, matydamas lenkų, vokiečių ir žydų sėkmingą teatro veikimą New Yorke, jau 1885 m. pradžioje pradeda organizuoti lietuvišką vaidinimą. Tačiau užtrunka beveik pusantrų metų, kol jis paruošia K. Gutzkovo politinės tragedijos „Patkulis" vertimą ir sutelkia daugiau kaip 30 asmenų jai atlikti. Repeticijos, matyt, vyko sunkiai. Numatytą 1887 m. pradžioje spektaklio premjerą pora kartų atideda, bet spektaklis vis tiek neįvyksta. Pats „Patkulis" daugiau tinka skaityti, negu vaidinti. Neužtenka pasakyti, kad režisierius ir „aktoriai" buvo be jokio sceninio patyrimo; kai kurie iš jų nemokėjo net skaityti.

Plymouthe, Pa. 1889 m. rudenį lietuviai, atsiskyrę nuo lenkų, kun. Antano Burbos vadovaujami kuria lietuvišką bažnyčią. Tada Pensylvanijos kasyklų rajone veikė keli lenkų teatro mėgėjų būreliai ir, matyt, Burbai kilo mintis panaudoti teatrą kovai prieš lenkus. Jis su Antanu Turskiu ir Juozu Paukščiu suorganizuoja 26 asmenų „teatro draugystę", daugiausia iš dirbusiųjų J. Paukščio spaustuvėje ir prie savaitraščio *Vienybė lietuvninkų*. Jo redaktorius A. Turskis parašo pjesę „Be sumnenės", siužetą paimdamas iš tikro atsitikimo išeivijos gyvenime.

1889 lapkričio 27 d. *Vienybė lietuvninkų* paskelbia: ruošiamas Plymouthe Naujų metų išvakarėse balius ir „pirmutinis lietuviškas teatras Amerikoje". „Puiki muzika ir linksma zabova, ateikite! nepatingėkite!".

Susirenka apie 400 žiūrovų, daugiausia kasyklose dirbusiųjų pasižiūrėti „kas ten bus". J. Šliūpas, tada jau medicinos studentas, atskuba iš Baltimorės. Vaidinimu patenkintas rašo *Varpui*: „Perstatymas pasisekė geriaus ne kaip aš buvau įsitikinęs".*(2)* Džiaugiasi ir kun. A. Burba: „Šis perstatymas Lietuviško teatro ilgai lyks mūsų atmintyje ir kaip svarbus dalykas taps užrašytas Lietuvos istorijoje".*(3)*

Iš vakaro pelno teatro draugija paskiria 39.60 dolerius lietuviškai bažnyčiai, o likutį — 30 dolerių ir 21 centą palieka savo kasoje jau numatytam sausio mėnesį suruošti antram vaidinimui. Deja, A. Turskis, atleistas iš *Vienybės* su Nr. 11 (1890 m. kovo), išvyksta į New Yorką, ir pirmoji teatro draugija pakrinka.

Pirmoji lietuviško spektaklio pasėta sėkla įleidžia šaknis Mahanoy City, Pa. *Saulės* laikraščio leidėjas ir redaktorius Domininkas T. Bačkauskas, prieš A. Turskį dirbęs *Vienybės lietuvninkų* redaktoriumi ir taip pat J. Paukščio, *Vienybės* leidėjo, atleistas, nenori pasiduoti: „Ką tie plymouthiečiai plikgužiai — mano, tik juos vienus dramos dievaitė gali uždegti".*(4)* Bačkauskas suorganizuoja 18 asmenų „pirmą lietuvišką dramos trupę", kuri 1890 vasario 12 d. Kaier's Opera House salėje atlieka trijų dalių programą: 1) magiški pokštai, 2) kaimo krominiukas ir 3) žydų „majofės" ir opera.*(5)* Spektaklis, matyt, nenusisekė, nes trupė, žadėjusi gastroliuoti „po Pensylvanijos valstybės miestus ir miestelius", daugiau scenoje nepasirodė.

J. Paukštys *Vienybėje lietuvninkų* iškoneveikė Bačkauską ir patį spektaklį. Tai buvęs ne „lietuviškas teatras, pasemtas iš papročių ir apsėjimų Lietuvninkų", kaip buvo skelbta, o „lietuvių išdarkymas". Iš J. Paukščio recenzijos susidaro vaizdas, kad, ko gero, tai buvo pirmas lietuviškas striptyzas: „Antai, vienas iš perstatymų buvo teip begėdiškas, kad net akis turėjome pridengti ir šaltis su drebulais ėjo per kaulus iš koktumo ir sarmatos. Tai tokį teatrą mes lietuviai galime padaryti? Argi nebutu buve geriau, kad p. Bačkauskas butu

padaręs vieną pastatymą, ant kurio butu galeję perstatytojai pasirodyti visi pliki? (. . .) Vyrai! o koktu! o sarmata! klausyti tokio žmogaus, kursai mus išjuokia ir apgarsina visam svetui, kad mes esame begedžiais ir laukiniais."*(6)*

Trečias lietuvių vaidinimas, Jono Griniaus 5 veiksmų istorinė pjesė „Kova po Grunvaldu" įvyksta Vorwaerts Turner salėje Chicagoje 1892 birželio 4 d. Oficialus vakaro rengėjas buvo „Lietuviškos Mokslo Draugystės" kuopa, susidėjusi iš keliolikos asmenų, bet režisavo ir viską organizavo J. Grinius. Jis sutelkė daugiau kaip 100 asmenų būrį, iš kurių 71 dalyvavo scenoje. Daugiau kaip mėnesį siuvo drabužius, gamino šarvus ir dekoracijas. Išlaidos viršijo 300 dolerių. Grinius parodė impozantišką ir grandiozišką mūšio lauką, kur ugnies, šūvių, dūmų, žvangesio pripildytoje scenoje kovėsi „suvirš 30 vyrų, nuo galvos iki žemei apkaustyti į geležį, meškuoti kareiviai, ausuotinės senoviškos, rudinės, taip gi aptempti į marškonę vyrai su ilgais smaigiais, akmeniniai kujai, ragotines, senoves kalavijai ir saidokai".*(7)*

Į spektaklį susirinko lenkai, vokiečiai, žydai, o lietuvių vos kelios dešimtys; galimas dalykas, kad turėjo įtakos klebonas J. Kolesinskis, per pamokslą iškoneveikęs ruošėjus ir griežtai uždraudęs lietuviams eiti į tą teatrą. Daugiau negu pusę spektaklio išlaidų turėjo padengti pats Grinius su keliais draugais.

1892 liepos 4 d. įkuriama „Teatrališka Draugystė", kurios režisieriumi išrenkamas J. Grinius. Nustatomas 25 centų *įstojimo, 15 centų vyrams ir 10 centų moterims mėnesinis* mokesčiai; norėta, kad draugija sukauptų pinigų kitiems spektakliams ruošti. Ateinančiam teatro sezonui numatoma pastatyti „Margeris Pilėnuose", „Pasikėlimas katalikystės" ir „Gediminas". Nežinia, ar pradėjo bent vieną iš jų repetuoti, nes tarp Griniaus ir draugijos narių kilo nesutarimai. 1893 m. pavasarį Grinius tiek įpykęs, kad ketino persikelti į kitą miestą ir perduoti naujai įsteigtai teatro draugijai 101 asmeniui teatrinius kostiumus, laikomus dviejuose jo buto kambariuose.

Po kurio laiko Grinius susitaiko su draugija ir 1894 balandžio 22 d. pastato jo paties iš lenkų kalbos išverstą „Genovaitę". Pasisekusio spektaklio pelnas paskiriamas nukentėjusiems Kražiuose ir bažnyčiai. Tulas Petras G. *Vienybėje lietuvninkų* džiaugiasi, kad klebonas M. Kraučiūnas nedraudė į spektaklį eiti ir net pats dalyvavo. Kitataučiai pripažinę „lietuviams pirmenybę už lenkus ir vokiečius, kurie kelis sykius žaislę ‚Genovaitę' atgraijo".*(8)* Tačiau daug lietuvių nėję į vaidinimą ir alaus „priputę kaip paršai, ožių balsais užbliovė", kad kitataučiai šaukę „gaddem polanders".

Po sekančio vaidinimo „Nihilistai", pastatyto 1894.IX.30, prieš kurį protestavo kun. Kraučiūnas ir dauguma Chicagos lietuvių, Grinius iš teatro draugijos išstojo. Likusieji nariai pakriko. Taip baigėsi trečioji lietuvių teatro grupė. Tiesa, kai kurie nariai persiorganizavo į „Aušros" draugiją, bet neteko rasti žinių, ar ji pastatė bent vieną vaidinimą.

II

Griniaus „grunvaldiškos mūšos" aidas nubangavo per visas lietuviškas kolonijas. Šviesesnieji lietuviai pradėjo suvokti, kad teatras gali būti efektinga priemonė sutraukti lietuvius iš smuklių-saliūnų į sales, save ir kitus lavinti ir šviesti. Per sekančius 1893 metus bent aštuoniose kolonijose susiorganizuoja teatro būreliai, rašomos bei verčiamos iš kitų kalbų pjesės, repetuojama. Viso to rezultate per 1894-95 teatro sezoną*(9)* pastatoma 15 pjesių, kurios parodytos 18 spektaklių.*(10)*

Susivienijimo Lietuvių Amerikoje (SLA)*(11)* seimo metu Scrantone 1894.IX.25 vietinis teatro būrelis, vadovaujamas Pijaus Pasecko, suvaidina jo paties iš ukrainiečių kalbos išverstą komediją „Susimaskolinęs Jurgis". Norėdamas spektaklį pagyvinti, Paseckas įvedęs keletą dainų. Vaidintojai, kaip rašė recenzentas, „pirmą kartą užėję ant teatrališkos platformos pasirodė turinti aktoriškų gabumų".*(12)* Spektaklis pakartotas Scrantone ir Forest City, Pa.

Nepaprasto pasisekimo sulaukė Mykolo J. Stupnickio pjesė „Kankinimas katalikų Kražiuose" arba „Kražių skerdynės", suvaidinta pačiam autoriui režisuojant, Plymouthe, Pa. 1894.XI.26. Prigužėjusi pilna People's Theatre salė: lietuviai, lenkai, airiai, vokiečiai, rusai, žydai ir „net 5 lietuviški klebonai". Pagal recenzentą, „verkė moterys, liejo ašaras jauni ir seni, jau su žilais plaukais vyrai. Verkė ir dusavo netikt lietuviai, Amerikos ukėsai, iš kurių nevienas jau prieš 20 m. atsisveikino su tėvyne Lietuva, bet verkė ir svetimtaučiai, kurie nors lietuviškos kalbos nesuprato".*(13)*

Po to šią pjesę statė beveik kiekvienas teatro būrelis. Sėkmingai suvaidina „Kražių skerdynes" 1895.II.7 Shenandoah, Pa. teatro mėgėjai, vadovaujami vargonininko Jono Žemaičio. Tuoj po to gastroliuoja Mahanoy City, Pa. Spektaklis pasiseka, nors kun. S. Pautienius per pamokslą uždraudžia parapijiečiams eiti į teatrą ir net suorganizuoja demonstrantų grupę. Su nemažesniu pasisekimu „Kražių skerdynes" suvaidina kun. Jono Sutkaičio vadovaujamas būrelis 1895.II.22 Pittsburghe ir Pasecko būrelis, pasivadinęs „Žvaigžde", 1895.II.13 Scrantone. 1895.II.25 Pittstone, Pa. „Kražių skerdynes" surežisuoja M. Stupnickis. Prieš spektaklį jis pats ir kun. Juozas Zlotožinskas paaiškina teatro vertę ir rusų žiaurumus Kražiuose. Apie 300 žiūrovų su širdgėla seka vaidinimą, o ypač jie susijaudina, kada lietuviai „rišami pančiais ir varomi į kalėjimą, atsisveikino su savo tėvyne, liudnai dainuodami: ‚Sudiev Lietuva' ".*(14)* „Kražių skerdynes" vaidinant „Palangos Juzės" būreliui, vadovaujamam Motiejaus Ambrozevičiaus, 1895.V.25 Newarke, žiūrovai pirmą veiksmą „klausė ausis išpūtę", o antrame pradėjo „net balsu verkti: taip visiems graudu pasidarė ant širdies, kad broliai taip yra kankinami nuo barbarų maskolių".*(15)*

Pittsburghe Sutkaičio būrelis suvaidina 1894.XII.26 L. Tolstojaus pjesę „Pirmutinis degtinės varytojas" ir Fromo-Gužučio dramą „Ponas ir mužikai" 1895.V.6. Į „Ponas ir mužikai" spektaklį atėję labai mažai publikos. Lietuviai sakę,

kad „būtų angliškas, tai eitumėme pažiūrėti, o dabarties tie patys lietuviai grajys, tai ką ten gal parodyt".*(16)* Vaidintojai per 5 mėnesius paruošę net tris pjeses, matyt, silpnu spektaklių pastatymu nesugebėjo patraukti Pittsburgho lietuvių.

Philadelphijos teatro mėgėjai, vadovaujami Broniaus Nagurnaucko, 1895.II.8 suruošia spektaklį iš dviejų vienaveiksmių pjesių: „Būdas seno kavalieriaus" ir Dobžanskio „Aukso veršis".*(17)* Spektaklis, o ypač balius, vykęs po jo, sutraukė tokią gausią ir dosnią minią, kad gauta apie 1500 dolerių pelno.

Pasisekimo paskatinti mėgėjai įsteigia 1895 vasario 12 Philadelphijoje 26 asmenų „Amatorišką Draugystę L.D.Kun. Vytauto" su tikslu lavinti jaunuomenę, ruošti teatrus, „kelti liet.(uvišką) patrijotišką dvasią". Tuojau lietuviškos dvasios kėlėjai susiginčija: kuria kalba, lenkų ar lietuvių, ją kelti. Nutaria „vest visus draug[ijos] reikalus lenkiškoje kalboje" ir pirmas susirinkimo protokolas surašomas lenkiškai. Antrame susirinkime dauguma nubalsuoja vartoti lietuvių kalbą, bet tie, kurie save vadino „Litewska szlachta", jų tarpe draugijos pirmininkas Monkevičius ir režisierius Nagurnauckas, lieka nepatenkinti. Kai kurie net iš draugijos išstoja.

„Sulietuvinta" draugija 1895.V.30 pastato pjesę „Ponas ir mužikai". Iš tikrųjų tai buvo ne šiaip sau vaidinimas, bet, pasakytum, spektaklis spektaklyje. Pirmiausia, būrelio „bajorai" norėjo bilietus ir programas spausdinti lenkų ir lietuvių kalbomis. Viršų paėmė „mužikai" — viskas turi būti tik lietuviškai. Vaidinimą reklamavę „lenkberniai", atseit būrelio vadovybė, tik lenkų laikraščiuose, užmokėdama už skelbimus iš būrelio kasos. Vėliau, „prispirti rašyti ir į lietuviškus" laikraščius, norėjo, kad lietuviška spauda skelbimus talpintų veltui. Spektaklio metu keli lenkuojantys siuvėjai „rėkavo, šūkavo, juokus darė". Būrelio komitetui kelis kartus prašant nutilti, „vienas ožys dar garsiau pradėjo bliauti". Iškvietė policininką, kad šį „ožį" išmestų iš salės. Aktoriai, scenoje negalėdami konkuruotis su prasidėjusiu salėje spektakliu,

vaidinimą nutraukė. Pasirodė, kad „ožys" nebuvo iš kelmo spirtas: „pagriebęs polycmoną už gerklės į žemę pradėjo kojomis spardyti".*(18)* Galų gale policininkas jį išmetė iš salės. Tačiau po tokio „spektaklio" salėje „Ponas ir mužikai" atrodė taip blankiai, kad dauguma žiūrovų išėjo namo. Netrukus Nagurnauckui iš Philadelphijos išvykus, šis teatro būrelis daugiau scenoje nebepasirodė. Taip baigėsi Lietuvos „bajorų" ir „mužikų" bendra teatrinė veikla.

Nepasakytum, kad būtų buvusi nuobodi, be jokių kibirkščiavimų Shenandoah teatralų veikla. M.J. Stupnickis atvyksta 1895 sausio mėnesį į Shenandoah redaguoti *Garso Amerikos lietuvių* ir tuojau suorganizuoja savo teatro būrelį. Vaisvinterio tvarte repetuoja jo paties parašytą pjesę „Baldagūrinas ir jo draugai". Kyla nesutarimai. Nepatenkinantieji Stupnickio vadovybe išstoja, išstoja ir visos merginos. Laisvamaniška *Nauja gadynė* iškoneveikia likusiuosius, o ypač patį Stupnickį. Stupnickis nepasiduoda, ir, atsivežęs reikiamą skaičių vaidinimui merginų iš Pittstono, apie 40 mylių nuo Shenandoah, vėl tęsia repeticijas. Prieš pat įvykstant spektakliui, „gaujos tamsunų drauge ir ju vadas lakstė po saliunus, atkalbinėdami žmonis, idant neitu ant teatro. Verk kiekvienas lietuvy girdėdamas tokius žodžius, jog šioje gadyneje randasi toki gamtos kudikiai, toki tarnai tamsybės".*(19)* Ėjo po lietuviškas smukles (kurių tada jau buvo arti 20), reklamuodami spektaklį patys aktoriai ir Stupnickis. Vienoje smuklėje priešininkai susitiko ir kilo muštynės.

Spektaklis įvyko birželio 7 d. Jo įvertinimai spaudoje nepaprastai prieštaringi. Keliolikos dolerių pelnas paskiriamas sekančiai Stupnickio jau paruoštai pjesei pastatyti. Liepos mėnesį Stupnickiui išvykus iš Shenandoah, teatro būrelis beveik du metus tylėjo.

1895-96 teatro sezonas

Suvaidinta 12 pjesių 15-je spektaklių. „Draugystė Simano Daukanto" Chicagoje 1895.IX.15 pastato „Kražių skerdynes",

surežisuotas M. Stupnickio. Prieš spektaklį Stupnickis paaiškina gausiai publikai lietuviškai ir lenkiškai apie lietuvių kančias Kražiuose, Lietuvoje ir Sibire. Vaidinimą, kaip šios draugijos pirmąjį, recenzentas giria, nes, palyginus su kai kuriais lenkų teatrais, lietuviai, esą, „dešimts kartų puikiau perstatė".*(20)* Jis matęs spektaklių, kur publika nušvilpusi aktorius ir nuo pusės vaidinimo išėjusi iš salės, o šiame visi žiūrėję „su didžiausia atida iki galui".

1896.IV.12 ši draugija pastato Stupnickio farsą „Trys šiaulėniškiai filozofai", kuris, atrodo, praėjo su mažesniu pasisekimu. Recenzentas giria vaidintojus už suteiktą „atsakantesnį ir doresnį pasilinksminimą mūsų tautiečiams",*(21)* bet priekaištauja autoriui, kad jis išjuokia besimokančius jaunuolius.

Keturakio pjesė „Amerika pirtyje" Amerikoje pastatyta 4 metais anksčiau, negu Lietuvoje. Tai įvyko Mahanoy City, Pa. 1895.X.28. Vaidino parapijos teatro mėgėjai, vadovaujami vargonininko Vlado Sorevičiaus. Bažnytinės salės teatrui nepritaikytoje scenoje aktoriai atlikę vaidmenis gerai, o ypač siuvėjo Vinco ir Faibčiko. Tik recenzentas priekaištauja, kad spektaklio metu buvo pardavinėjamas alus. Programoje buvo ir dvi dainos: „Kur bėguoja Nemunėlis" ir „Lai gyvuoja mus tauta".

„Jaunų vyrų teatrališka kuopa" Pittstone, Pa. suvaidina parapijos salėje du vaidinimus: 1895.IX.30 „Baldagūrinas ir jo draugai" ir 1896.IV.20 V. Sorevičiaus „Siberiokai". Abi pjesės spaudoje kritikuotos kaip netinkamos ir mažavertės. Pirmuoju vaidinimu publika buvusi patenkinta, nes aktoriai „atliko roles kuogeriausiai". Antrasis spektaklis, matyt, nenusiseka. Recenzentas rašo: „Pittstoniečiai turi geras mintis ir netingi dirbti, bet apgailėtina, kad neturi atsakančių mokintojų; turėdami gerus mokintojus atliktų pagirtiną darbą, imdami parodymui geresnius veikalus; iš ko būtų nauda klausytojams ir garbė darbininkams teatro".*(22)*

Waterburyje Klemenso J. Senkaus sutelkti teatro mėgėjai, vėliau pasivadinę „Simano Daukanto Teatrališka Draugyste", pastato dvi pjeses: 1895.XII.31 „Amerika pirtyje" ir 1896.II.15 „Ponas ir mužikai". Pirmoji suvaidinta su nepaprastu pasisekimu. Pertraukų metu buvo rodomi gyvi paveikslai ir deklamuojama. Vaidyba pasižymėjusios trys merginos ir pats Senkus, atlikdamas siuvėjo Vinco vaidmenį. Tik J. Tamašauskas, vaidinęs Faibčiką, buvo „šauniai išsitraukęs degtinės". Pjesės „Ponas ir mužikai" pastatymas buvęs puikus. Rodyta taip pat du gyvi paveikslai: Lietuva Vytauto laikais ir Lietuva lenkų įtakoje. M.D. [M. Domijonaitis] skundžiasi, kad susirinko mažai lietuvių. Lietuviai, esą, nesidomi lietuviška veikla ir tuo pačiu teatru, nes dauguma jų „ ‚guli tamsybės kambary' ir bijo, kad spinduliai šviesos neapšviestų ir nepribudintų iš taip sunkaus miego".*(23)*

Pittsburghe 1895.XI.25 su dideliu pasisekimu antrą kartą suvaidina „Pirmutinis degtinės varytojas". Union City, Conn. 1895. XI.8-9 rengta „komedijos ir šokiai" ir 1896.V.20 „komedija ir balius". Chicagoje 1896.IV.12 lietuviška-lenkiška Karlausko kapela vaidinusi „Žydas klapatuose".

Spring Valley, Ill. J. Grinius suorganizuoja teatro trupę, kuri 1896.II.18 Opera House salėje pastato „Genovaitę". Pasisekimas nepaprastas ir „gyventojai Spring Valley pripažysta, jog ta tokio teatro neregėjo jųjų miestas."*(24)* Trys artistai turėję sceninį patyrimą: Marcelė Griniuvienė atlikusi Genovaitės vaidmenį jau šeštą kartą, 6 metų Vytautas Grinius irgi Bonuko rolėje buvęs nebe pirmą kartą, o Karolius Rees jau pora metų dirbęs JAV karių teatro trupėje. Balandžio 6 d. ten pat Grinius pastato pjesę „Jonvaikiai", parašytą J. Griniaus ir Aleksandro Vienbiskio, tuometinio Spring Valley miesto tarybos nario.

1896-97 teatro sezonas

Šiuo laikotarpiu pastatyta *10* pjesių *11*-je spektaklių. Newarko „Palangos Juzės" būrelis 1896.IX.19 New Yorke, talkininkaujant Brooklyno SLA kuopai ir „Mildos" chorui, suvaidi-

na „Amerika pirtyje". Žiūrovų buvę tiek mažai, kad vietoj planuoto 1000 dolerių pelno, numatyto paskirti lietuvių emigrantų namo įsigijimui, gauta 24.65 doleriai nuostolio.

SLA seimo metu 1896.X.14 Brooklyne, J. Giegžno ir Moliušio suorganizuoti, teatro mėgėjai suvaidina Dobžanskio „Aukso veršį" (A. Burbos vertimas). Po vaidinimo „Mildos" choras, vadovaujamas L. Eremino, sudainuoja keletą lietuviškų dainų.

Pittstone 1896.II.22 vietinis būrelis suvaidina „Ponas ir mužikai". Spektaklis laikomas pasisekusiu, nes susirinkę daug publikos, nors „tamsūnai" atkalbėję: „ką tu ten eisi, ką ten gausi; geriau eisime į karčiamą ir už tuos pinigus išsigersime".*(25)* Taip pat žiūrovų gausumu pasižymėjo 1897.V.17 Shenandoah teatro mėgėjų suvaidinta pjesė „Pagirėnų gaubtuvės". Tolygiai sėkmingi ir Waterbury mėgėjai, nes pjesę „Kražių skerdynes" vaidino du kartus 1897 gegužės 6 d. ir 12 d., taip pat dainavo lietuviškas dainas ir parodė du gyvus paveikslus.

Apie penkias šiame sezone pastatytas pjeses nepavyko užtikti detalesnių duomenų. Per 1897 užgavėnes Mt. Carmel, Pa. suvaidinta „Amerika pirtyje", ir 1897.IV.31 vietinis būrelis pastatė „Ponas ir mužikai". Chicagoje 1896.X.25 Dovydo karaliaus draugija suvaidino „Pardavimas Juozapo Egipto pirkėjams". „Draugystė Simano Daukanto" 1897.II.14 pastatė, Stupnickiui režisuojant, jo paties pjesę „Pinigai galvasukiai" ir liberališka Gedimino draugija suvaidino 1897.IV.24 pjesę „Jonvaikiai".

Šv. Cecilijos choras Shenandoah ruošęs Fromo-Gužučio pjesę „Eglė žalčių karalienė", bet nežinia ar pastatė. Po 1897 m. Velykų Pittsburghe ir Pittstone buvo rengiami nauji vaidinimai, bet ar jie pasiekė sceną, nepavyko rasti žinių.

1897-98 teatro sezonas

Šiame sezone suvaidinta 7 pjesės 10-je spektaklių. SLA seimo metu 1897.X.20 Philadelphijoje Šv. Juozapo draugija

suvaidina pjesę „Patėmyta ypata". Atgijęs laikraščio *Garsas Amerikos lietuvių* darbininkų ir bičiulių teatro būrelis 1898 m. pavasarį Shenandoah mieste sėkmingai suvaidina „Amerika pirtyje" ir gastroliuoja 1898.V.9 Minersvillėje, Pa. Shenandoah parapijos mėgėjai pastato 1897.XII.27 kun. A. Kaupo išverstą Pšibilskio komediją „Nesipriešink". Su ja gastroliuoja 1898.I.13 Mahanoy City ir 1898.II.14 Mahanoy Plane, Pa.

Chicagoje šv. Jurgio parapijos mėgėjai labai blogai suvaidina pusiau lenkų, pusiau lietuvių kalba paruoštą pjesę „Potępieniec w puszczy". Netrukus kun. Kraučiūnas juos suorganizuoja į šv. Martyno teatro būrelį, kuris, Stupnickiui režisuojant, 1898.V.1 pastato „Genovaitę". Publikos susirinkę daug, o spektaklis buvęs „netikusiai" paruoštas. Šiek tiek geriau pavyksta Draugystei Panų suvaidinti pjesę „Giminė Bumbulių", kurią paruošė M. Stupnickis.

J. Grinius, atvykęs į Clevelandą iš Chicagos, su dideliu pasisekimu pastato 1898.I.30 „Genovaitę". Vaidino jo žmona ir 7 m. sūnus, o kiti artistai buvo iš Clevelando. Prieš spektaklį Grinius kalbėjo lietuviškai, lenkiškai ir vokiškai, nes atsilankė daug kitataučių. Grinius, pagal N. Olšinską, tiktai „teatrais užsiminėja" ir turįs tikslą „apvažinėti visus miestus, kur tiktai didesni pulkeliai lietuvių apsigyvenę, idant pabudinti lietuvius prie darbo per teatrus ir tautiškas kalbas".*(26)* Vietiniai teatro entuziastai tiek sužavėti, kad pavasariop jie patys ketino pastatyti Asnyko „Kęstutį". (Žinių apie jo pastatymą nerasta.).

1898-99 teatro sezonas

Šiame teatro sezone ir 1899 m. rudenį pastatyta 13 pjesių 20-tyje spektaklių. Aktyviausia buvo J. Griniaus, pasakyčiau, skrajojanti trupė, suvaidinusi 1898.X.28 Mahanoy City „Genovaitę", 1899.IV.17 Edwardsville, Pa. „Genovaitę" ir „Žydą ir žydbernį", IV.24 Plymouthe, Pa. „Genovaitę", IV.29 Pittstone „Žydą ir žydbernį", V.18 Forest City, Pa. „Genovaitę" (lenkiškai) ir „Žydą ir žydbernį", IX.22 Brooklyne „Genovaitę".

Paprastai Grinius naudodavosi bažnyčių salėmis ir pusę pelno paskirdavo bažnyčiai; spektakliai praeidavo be didesnių trukdymų. Tik Mahanoy City kun. S. Pautienius uždraudė vargonininkui dalyvauti spektaklio programoje ir Grinius turėjo atsikviesti J. Žemaitį iš Shenandoah. Kai kuriuose spektakliuose būdavo tiek mažai publikos, kad net nepadengdavo vakaro išlaidų. Plymouthe daug lietuvių dalyvavo lenkų baliuje, o spektaklyje—kelios dešimtys. Pasitaikydavo ir kitokių sunkumų. Forest City, Pa. vakaro programai nusitęsus, publika reikalavo vaidinimą nutraukti, nes buvo jau laikas pradėti balių. Taip „Žydo ir žydbernio" ir neužbaigė iki galo. J. Juozupaitis samprotauja, kad „mūsų broliai teatro vertumo dar nesupranta ir delto skaitingai nesirenka. Lenkai ir slavokai, kurie buvo ant teatro ‚Genovaitės' išsitarė, kad negailu būtų mokėti ir pusė dolerio už tokį gražų perstatymą".*(27)* Brooklyne berniuką (Griniaus sūnų?), dalinantį skelbimus apie įvykstantį spektaklį, vieno lietuvio pasamdytas pusbernis apmušė ir skelbimus pažėrė gatvėje. Prieš „Genovaitės" vaidinimą rodė keletą „magiškų štukų" ir skambino pianinu. Programos metu dalis publikos taip elgėsi, kad „jie tinka tikt su veršiais stumdytis".*(28)* Paprašius ramiau užsilaikyti, atkirtę: „čia ne bažnyčia", „freekontrė".

Mt. Carmel, Pa. 1898 m. Atvelykyje suvaidinta pjesė „Meilė už pinigus", Forest City, Pa. — „Ponas ir mužikai", 1899.I.23 Pittstone — „Nihilistai", o V.4. gastroliuota su „Nihilistais" Plymouthe. Į Pittstoną suvažiavę lietuviai iš Wilkes-Barre, Scrantono ir kt., nes daugumą intrigavo nesuprantamas nihilisto vardas. Pamačiusieji vaidinimą kalbėję, kad tokioms pjesėms „nevieta po bažnyčia ant šventos vietos" (vaidinta bažnyčios salėje), bet, jei pelnas bažnyčiai, „tai dar nieko". Į „Nihilistus" Plymouthe susirinko nedaug žiūrovų, bet balius ir šokiai visvien tęsėsi, kaip paprastai, iki 4 valandos ryto. Po spektaklio *Svetys* rašė: „mūsų žmonės dar iki

šiolei karčiamą laiko už geriausį teatrą ir pasilinksminimo vietą".*(29)*

Persikėlus *Garsui Amerikos lietuvių* 1898 m. į Minersville, Pa., atvyksta ir dalis spaustuvės darbininkų — teatro mėgėjų. Jie tuoj suorganizuoja naują teatro būrelį, kuris, po trijų metų pasivadinęs „A. Gužučio teatrališka kuopa", tapo kasyklų rajone pajėgiausia teatro grupe. 1899 metais pastato, kun. A. Kaupo verstą Blizinskio komediją „Žentas dėl parodos", ir su ja gastroliuoja Mahanoy City.

Pittsburgho teatro būrelis, suvaidinęs SLA seimo metu 1898.X.12 J. Stepolionytės pjesę „Išgama", pakriko. Newarko „Palangos Juzės" nariai nubalsavo šią teatro draugiją, kurios tikslas buvęs „lošti teatrus, kelti pasilinksminimus, pakeisti į pašalpinę ir įvesti nariams privalomą velykinę išpažintį." Po to neužtinkama žinių apie jos teatrinę veiklą.

Elizabethe, N.J. tik ką įsikūręs teatro būrelis 1899.II.11 suvaidina „Amerika pirtyje" ir Brooklyne nauja teatro kuopa, vėliau pasivadinusi „Birutė", pastato 1899.IV.26 „Ponas ir mužikai". Mahanoy City teatro būrelis suvaidina 1899.II.13 pjesę „Jonvaikiai". Scrantone, vietoj nutilusios „Žvaigždės", įsisteigia D.D.K. Vytauto dramatiška kuopa ir pastato 1899.II.11 Fromo-Gužučio dramą „Išgriovimas Kauno pilies 1362 m." Suvaidinta buvę taip blogai, kad be „gero noro ir triuso lošikų arba kuopos" nieko teigiamo negalima pasakyti. „Gana ir daug yra to", — pasidžiaugia recenzentas, — „kad lietuviškai".*(30)*

Waterburyje kun. Petras Saurusaitis įsteigia parapijos teatro būrelį „Aidas". Po kelių šventųjų gyvenimo vaidinimėlių pastato 1898.VIII.5 ir X.8 pjesę „Nesutikimas šv. Stanislovo Krokuvos vyskupo ir lenkų karaliaus Boleslovo II". Nei vaidyba, nei pats vaidinimas žiūrovams „jokio įspūdžio nepadarė".

Waterburio „Simano Daukanto" būrelio teatralai puikiai suvaidina 1898.XI.14 Juozo Giegžno „sulietuvintą" Gogolio pjesę „Vaito piršlystė". Bėda tik, kad 7 lietuviškos smuklės

„buvo kaip kuju primuštos, o teatro salė tuščia".*(31)* Daug sėkmingesnis buvo Asnyko tragedijos „Kęstutis" spektaklis, įvykęs 1899.X.4, nes į jį gausiai atsilankė ten įvykusio SLA seimo dalyviai. Recenzentas tiesiog sužavėtas aktorių vaidyba, kad jie, „neturėdami teatrališko pripratimo, mokslo ir nematę kunigaikštiško apsėjimo"*(32)*, taip gražiai viską atliko.

III

Teatro draugijų bei būrelių veikla priklausė nuo kelių individų entuziazmo, pasišventimo ir ištvermės. Daugelyje atvejų vienas išmoningas asmuo, sutelkęs keliolika bendraminčių, ruošė vaidinimą po vaidinimo. Teatrinė lietuvių veikla žiebėsi ir geso išeivių kolonijose su tokių individų atvykimu ir išvykimu.

Vieni iš jų, kaip Ambrozevičius, Bačkauskas, Burba, Giegžnas, Nagurnauckas, Paseckas, Turskis, teatro srityje reiškėsi tik kurį laiką. Kitiems, kaip Senkui, Sorevičiui-Soriui, Sutkaičiui, Žemaičiui, teatras buvo mėgstamas laisvalaikių užsiėmimas, užsitęsęs per visą aptariamą laikotarpį. Tačiau Griniui ir Stupnickiui teatras buvo jų gyvenimo tikslas. Visi kiti jų užsiėmimai buvo pašaliniai, gyvenimo sąlygų padiktuoti. Šių dviejų išeivijos lietuvių teatro pradininkų veikla aptariamuoju laikotarpiu yra įvairi, sudėtinga ir verta didesnio dėmesio.*(32a)*

Jonas Grinius apsigyveno Chicagoje 1883 m. Kurį laiką dirbo parduotuvės pardavėju. Vėliau su gyd. M. Kasakausku leido žurnalą *Želmuo*. Išėjo tik 4 numeriai, nes lietuviai, mokantieji skaityti, daugiausia šliejosi prie lenkų. Tada Grinius lietuvių tautinį sąmoningumą ėmė kelti per lietuviškas draugijas. Jis steigė jas vieną po kitos, bet nei vienoje ilgiau nepabūdavo. Iš 7 lietuviškų draugijų, veikusių 1892 m. Chicagoje, 5 buvo Griniaus suorganizuotos (dar kitos dvi jo įsteigtos draugijos jau nebeegzistavo).

Galimas dalykas, kad J. Grinius šiek tiek susipažino su teatru gyvendamas Krokuvoje, Vienoje ir Paryžiuje. Chicagoje

jis bendravo su lenkais ir vokiečiais, kurių teatrinė veikla buvo gyva ir gausi. Vienaip ar kitaip, pradėdamas darbą lietuvių scenoje, Grinius nebebuvo žalias teatro užsidegėlis. Tokių spektaklių, kaip jo „Kova po Grunvaldu", pastatymui vien entuziazmo, drąsos, lakios vaizduotės ir triūso nebūtų užtekę.

Su nemažesne energija ir pasiryžimu, kaip ir draugijų organizavime, jis metėsi į teatro darbą. Parašęs dramą „Kova po Grunvaldu", kelis mėnesius „dieną ir naktį lakstė", kol surinko didelį vaidintojų ir pagelbininkų būrį, pagamino artistams aprangą, scenai dekoracijas ir surepetavo vaidinimą. Tuo metu gimė jo didžioji svajonė: sukurti teatro trupę ir „važinėti jo miestus, kur apsigyvenęs pusėtinas skaitlius lietuvių ir grajinti lietuviškus teatrus, įdant pabudinti dvasią mūsų brolių ir kartu duotis pažinti Amerikiečiams ir kitoms tautoms".*(33)*

Neatgrasė nuo teatrinio darbo nei spektaklio finansinis nuostolis, nei kun. Kolesinskio boikotas ir jo grasinimas „pragaru". Ateinančiam sezonui paruošė tekstus net trims vaidinimams. Deja, viską suardė jo paties sunkus būdas. Būdamas, pagal Vytautą Poderį, „labai skabrus žmogus, drąsus be galo, karštas kaip ugnis, tvirtas savo užmanymuose, kaip akmuo, greitas kaip žaibas",*(34)* susikivirčijo su bendradarbiais. Vėl metėsi į spaudos darbą: nuo 1892 m. rudens iki 1893 m. pavasario redagavo savaitraštį *Lietuva*. Susikirvirčijęs su leidėju Rakošu, Grinius neteko darbo ir vėl grįžo prie teatro.

Pagaliau pergalė: po „Genovaitės" spektaklio Griniaus pusėje buvo aktoriai, publika ir Chicagos lietuvių vadas kun. Kraučiūnas. Vėl atgijo mintis sukurti nuolatinę trupę ir gastroliuoti po kolonijas. Paskubomis išvertė A. Chrostowskio pjesę „Nihilistai — arba užmušimas Maskolijos ciecoriaus Aleksando II". Su užsidegimu ją repetavo per vasaros karščius. Tik kaip perkūnas iš giedro dangaus buvo kun. Kraučiūno paskelbimas, kad veikalas, aktoriai ir pats Grinius propaguoja revoliucionierius ir jų kruvinus darbus. *Lietuva* net atsisakė paskelbti apie ruošiamą spektaklį.

Grinius nebuvo kairiųjų pažiūrų žmogus, bet pritarė revoliucionierių kovai prieš carą, Lietuvos pavergėją ir tironą. Pjesė „Nihilistai", kaip suprato Grinius, „labai naudinga dėl mūsų lietuvių. Supras iš jos, kas tie nichilistai, ko jie trokšta, koki jųjų darbai. Parodys mūsų broliams po kokiu jungu vaitoja mūsų tėvynė. Apart to, ši žaislė išliuosuos daugelį nuo klaidingo supratimo apie carą ir jojo nužudimą".*(35)*

Po spektaklio, nepadengusio nei parengimo išlaidų, pabiro teatro draugija ir tuo baigėsi ir Griniaus teatrinė veikla Chicagoje.

Nežinia kokiu būdu Grinius tuo metu užsidirbo pragyvenimą, bet laisvalaikiais važinėjo po kitas lietuvių kolonijas. 1895 metais vis dažniau apsilankydavo Spring Valley, Ill., kur gyveno apie 200 lietuvių. Darė jiems pranešimus įvairiomis temomis: apie mokslą, politiką, žmonių sveikatą, darbininkų stovį, kapitalo žalą, lietuvių vienybę ir t.t. Griniaus kalbų pažadinti lietuviai įsteigė kelias organizacijas, smuklę, maisto parduotuvę ir rengėsi statyti lietuvių bažnyčią. 1895 m. pabaigoje Grinius su šeima pagaliau apsigyveno Spring Valley.

Čia tuojau sutelkė nemažą būrelį teatro entuziastų. Du mėnesius „vakaras į vakarą" repetavęs, pastato „Genovaitę", o dar po dviejų mėnesių — „Jonvaikius". Štai kaip vienas Griniaus gerbėjų rašė: „Aš pats stebėjausi kantrybe J. Griniaus ir jojo prisirišimu prie teatrų. Jis neatboja nė ant vargo arba laimės, kaip kareivis su kardu rankoj ant lauko karės eina į pryšakį, pramindamas taką lietuvystei. Tankei da tie takai dėl jojo erškėčiais apaugę, daug reike darbo ir kantrybės, koleik tuos erškėčius išraus".*(36)*

Išspausdino tris straipsnius, matyt, paskaitų skaitytų lietuvių kolonijose, 5 veiksmų istorinę dramą „Susivienijimas Lietuvos su Lenkija" ir parašė Lietuvos istoriją. Tačiau sėslus ir ramus Spring Valley gyvenimas įgriso; jis negalėjo pakęsti rutinos, palaikyti ilgesnius ryšius su asmenimis ar pamėgti kurią nors vietovę. Todėl vėl su šeima Grinius persikėlė į

Chicagą. Čia su J. Laukiu 1897 m. įsteigė laikraštį *Amerikos lietuvis*, bet, išleidus tris numerius, laikraštis sustojo. Vėl sugrįžo prie teatro. 1898 m., atvykęs su šeima į Clevelandą, pastatė „Genovaitę", su kuria per sekančius pusantrų metų apvažinėjo 6 lietuvių kolonijas.

Pagrindinį jo trupės sąstatą sudarė pats Grinius, jo žmona Marcelė ir 8 metų sūnus Vytautas. „Genovaitėje" jie vaidino pagrindinius vaidmenis, o likusiųjų 8-9 pašalines roles atlikdavo vietiniai „aktoriai". Vaidinant kasyklų Pensylvanijos rajone šie vietiniai aktoriai irgi su trupe gastroliavo iš vienos kolonijos į kitą. Tokiu būdu susidarė tarsi „skrajojantis teatras".

1900 m. Grinius jau gyveno Waterburyje ir, globojamas kun. P. Saurusaičio, keletą kartų Waterburyje ir jo apylinkėse pastatė „Genovaitę". Bendradarbiavimas buvo abipusis: Saurusaitis 1903 m. išleido Griniaus paruoštą „Genovaitę", o Grinius rėmė Saurusaitį SLA skilimo 1901 metais.

1902-03 metais Grinius pergyveno dvasinę krizę, nes prarado viltis įsteigti nuolatinį lietuvių teatrą. Žmogus, nepakęsdamas bet kokios rutinos, bandė su panašia rutina — sušablonėjusiais „Genovaitės" spektakliais pratęsti beviltišką egzistenciją. Apsivylęs teatru, lietuviais ir lietuviška veikla 1903 m. rudenį, po „Genovaitės" spektaklio Brooklyne, neapmokėjęs 40 dolerių už svetainę ir alų, išvyko į St. Louis, Mo. Nuo to laiko Jonas Grinius lietuvių teatro veikloje, atrodo, nebedalyvavo.

Mykolas J. Stupnickis (1857-1945), atrodo, turėjo šiokį tokį ankstyvesnį teatrinį patyrimą ir, be abejo, buvo didelių organizacinių gabumų ir sugyvenamo būdo žmogus. Ruošiant vaidinimus, jam nebūdavo nei žemo, nei neįveikiamo darbo. Jis steigė teatro būrelius, rašė pjeses, režisavo, pats vaidino, grimavo artistus, kalė dekoracijas, ieškojo artistams kostiumų ir pats kviesdavo lietuvius iš smuklių į spektaklius.

M. Stupnickis atvyko į JAV apie 1888 metus jau su gydytojo diplomu. Po kurio laiko sugrįžo į Lietuvą, bet 1893 m.

jis vėl Amerikoje, Plymouthe, Pa. Jau 1894 m. pradžioje skelbėsi, kad „garsus daktaras iš senosios tėvynės" „greitai išgydo su kuogeriausia pasekme". Liepos mėnesį jis gavo gydytojo teises Pensylvanijoje, o po mėnesio jau reklamavosi, kaip „lietuviškas daktaras", kuris „savo populiarumu ir pasekmingu gydymu įgijo ne tik tarp vietinių, bet ir aplinkinių miestelių lietuvių nemažą simpatiją ir užsitikėjimą".*(37)*

1894 m. pradžioje M. Stupnickis su kun. J. Žilinsku ir kun. M. Šedvydžiu sudarė centrinį komitetą, kuris organizavo lėšas nukentėjusiems Kražių skerdynėse šelpti. SLA seime, įvykusiame 1894.IX. 25 ir 26 d.d. Scrantone jis buvo išrinktas į komitetą paruošti kreipimąsi į popiežių dėl rusų žiaurumų Kražiuose ir į komitetą, kuris išgarsintų seimo nutarimus kitataučių tarpe.

1894 m. vasarą M. Stupnickis parašė „Kražių skerdynes" ir sutelkęs vaidintojų būrelį, repetavo. Po sėkmingos „Kražių skerdynių" premjeros jis tuoj įsteigė teatro būrelį Pittstone, už keliolikos mylių nuo Plymoutho. Priimdamas pacientus 9-3 val. dieną ir 6-9 val. vakare, jis dar suspėjo važinėti į „Kražių skerdynių" repeticijas į Pittstoną. 1895 m. sausį persikėlęs į Shenandoah, redaguoti *Garso Amerikos lietuvių*, repeticijų nepertraukė ir vasario 25 d. Pittstone įvyko pjesės premjera.

Gyvendamas Shenandoah gydytojo praktika neužsiėmė. Visą atliekamą nuo redagavimo laiką pašvęsdavo teatrui. Tuojau subūrė nemažą būrį entuziastų, kurių tarpe buvo ir vadinamųjų „valnamanių", kurie dėl vienų ar kitų sumetimų nedalyvavo parapijos teatro būrelyje, vadovaujamame vargonininko J. Žemaičio. Ruošiant „Baldagūrinas ir jo draugai" spektaklį, M. Stupnickis pasiūlė sudėti nariams po 5 dolerius, kad turėtų lėšų spektaklio būtiniems reikalams. „Valnamaniai" sumokėjo tik po 50 centų. Daugumai narių palaikius Stupnickio pusę, „valnamaniai" išstojo, bet kivirčai tęsėsi per spaudą. M. Stupnickis *Garse* išvadino savo priešininkus „bedieviais". Šie *Naujoje gadynėje* atsikirto, kad tas „šundaktaris", „tamsus grinorius" nori mus prigaudinėti,

už nosies vedžioti".*(38)* Ne jie, o Stupnickis nelankąs bažnyčios.

Po spektaklio priešininkai rašė, kad Stupnickis, atlikęs Baldagūrino vaidmenį, „neparodė nei tiek, kiek ant cirkaus išvestas slonius".*(39)* Stupnickio šalininkas džiaugėsi, kad turį „sau už vadą toky garbų vyrą" (t.y. Stupnickį) ir ragino bendraminčius dirbti ir toliau „Vardan Viešpaties", „Vardan apšvietimo".*(40)*

Stupnickis jau buvo parašęs naują pjesę „Trys šiaulėniškiai filozofai" ir ruošėsi naujam spektakliui, bet staiga sustreikavo *Garso Amerikos lietuvių* raidžių rinkėjai ir agentai. Leidėjai perėmė visą laikraščio paruošimo darbą ir Stupnickis liepos mėnesį išvyko iš Shenandoah.

1895 m. vasarą, matyt, Stupnickis praleido Chicagoje ir Pittstone, nes tuo pačiu metu režisavo dvi pjeses: „Kražių skerdynes" Chicagoje ir „Baldagūrinas ir jo draugai" Pittstone. Rudenį, apsigyvenęs Chicagoje, vėl užsiėmė gydytojo praktika.

1895-1899 m. laikotarpiu M. Stupnickis nebeorganizavo, kaip kad anksčiau, teatro būrelių, o reiškėsi kaip režisierius ir pjesių paruošėjas bei autorius. Buvo „Draugystės Simano Daukanto" pirmininkas ir jos statomų veikalų režisierius. Nuo 1898 m. jis režisavo šv. Martyno draugijos statytas pjeses, taip pat redagavo pirmuosius *Kataliko* numerius, tvarkė šio laikraščio finansinius reikalus ir vedė Šv. Jurgio parapijos sąskaitybą. Be to, kviečiamas kitų organizacijų, neatsisakydavo surežisuoti jų ruošiamus vaidinimus.

IV

Teatras įėjo į išeivijos lietuvių gyvenimą pačioje jos organizavimosi ir tautinio sąmonėjimo pradžioje; steigėsi pirmosios draugijos, bažnyčios, laikraščiai ir, žinoma, lietuviškos smuklės. 1889 m. visose JAV-se buvo tik 4 grynai lietuviškos parapijos, du laikraščiai, keliasdešimt, daugiausia

pašalpos, draugijų ir, gal būt, keliolika smuklių. Kitos 4 parapijos ir keliolika draugijų buvo mišrios su lenkais.

Tuo metu bažnyčiose ir draugijose kaip tik ėjo kovos su lenkais. Teatro būreliai, išskyrus Philadelphijos, tokių kovų nepergyveno. Lietuvių kalba ir gimtojo krašto reikalai sudarė jų veiklos pagrindą. Tie, kuriems rūpėjo lietuviškieji ir apšvietos dalykai, teatrines apraiškas sutiko išskėstomis rankomis ir atviromis širdimis. Tie išeiviai, kuriems nerūpėjo nei lietuvybė, nei savišvieta, rinkosi į pirmuosius vaidinimus iš smalsumo ir nuostabos. Teatrinei veiklai stiprėjant išsivystė nesutarimai su kai kuriais klebonais dėl veikimo laisvės ir varžybos su smuklėmis dėl publikos.

Lietuvių kolonijos centru tuo metu buvo lietuvių bažnyčia, o klebonas ne tik bažnyčios, bet dažniausia ir kolonijos vadovas. Teatro būrelis, paprastai, susirinkdavo, repetuodavo ir vaidindavo bažnyčios salėje. Būrelio veikla, o kartais jo egzistencija priklausydavo nuo klebono požiūrio į būrelį ir taip pat nuo pačių teatro mėgėjų, o ypač jų vadovo, sugebėjimo ir noro su klebonu santykiauti bei surasti modus vivendi. Iškilus nesutarimams, teatro mėgėjai rinkdavosi privačiuose butuose, smuklių svetainėse, samdytose salėse. Taip dirbant kartais tarp klebono ir mėgėjų išaugdavo neapykanta, kuri išsivystydavo net į atvirą kovą.

Pirmas teatro mėgėjų ir klebono susikirtimas įvyko Chicagoje. Kun. J. Kolesinskiui, neseniai įsteigtos Šv. Jurgio parapijos klebonui, nepatiko teatrą ruošusi Lietuviška Mokslo Draugystė, kuri nereikalavo, kad jos nariai eitų išpažinties. Kun. Kolesinskio supratimu, tai buvo bedieviška draugija. Teatro mėgėjai, nepriimti į bažnyčios salę, repetavo „Kovą po Grunvaldu" Šimkevičiaus smuklės svetainėje.

Kun. M. Kraučiūnas, sekantis tos pačios parapijos klebonas, stengėsi tokias „bedieviškas" draugijas pakeisti. Įstojęs į „Draugystę Simano Daukanto", jis pakeitė jos konstituciją, įrašydamas: „Simanas Daukantas po apieka Simano Judo Apaštalo", kad nariai turi atlikti velykinę

išpažintį*(41)* ir „nesipriešinti kuningui, pripažinti kuningą už vyriausią galvą".*(42)* Atsikvietęs M. Stupnickį iš Shenandoah, paskyrė draugijos statomų pjesių režisieriumi. 1898 m. kun. Kraučiūnas, supykęs ant draugijos, neleido jai daugiau rinktis parapijos salėje, o jos biblioteką, turėjusią apie 500 knygų, ir teatrališkus drabužius konfiskavo. Teismas priteisė kun. Kraučiūnui užmokėti už konfiskuotą turtą 181.75 dolerius. Kun. Kraučiūnas apeliavo į aukštesnį teismą.*(43)* Draugija toliau veikė, susirinkdama K. Liaudanskio salėje.

Kartais klebonai su savo reikalavimais išardydavo teatro mėgėjų veiklą. Baltimorėje teatro būrelis 1894 m. repetavo „Kainą". Kun. J. Lietuvninkas pareikalavo, kad visi vaidintojai eitų išpažinties. Dalis būrelio paklausė, kita pasipriešino ir „Kaino" nepastatė. 1895 m. naujai įsisteigusi „Audros" teatro draugija repetavo „Išgriovimas Kauno pilies". Vėl ta pati istorija. Klebonas pabrėžęs, kad jei jie neisią išpažinties, „tai jis visuomet stengsis ardyti draugystę teatro".*(44)* Spektaklis neįvyko ir pati draugija iširo.

Scrantono teatro būrelis, kurį laiką vadovaujamas „valnamanio" P. Pasecko, daugiausia veikė už parapijos ribų, nes nesugyveno su kun. M. Pėža. 1894 m. kun. Pėža įstojo į būrelį, sumokėdamas 25 dolerius garbės nario mokestį. Pirmo vaidinimo pelną būrelis paskyrė steigiamai lietuvių bažnyčiai, o netrukus įvykusio sėkmingo baliaus pelną pasiliko sau. Kun. Pėža ėmė per pamokslus kritikuoti kai kuriuos būrelio narius. Būreliui pasirinkus „Žvaigždės" vardą, kun. Pėža priekaištavo, kad „jis tik turįs valę draugystėms vardus duot dangiškus".*(45)* „Fabrikiečiu" pasivadinęs korespondentas išvadino būrelio narius ir jo vadovą ištvirkėliais, bedieviais ir girtuokliais.*(46)* P. Paseckas paaiškino, kad tai „yra pašvinkęs melas". Būrelis susidedąs „iš dorų vyrų, kurių užduote yra apsišvietimas, o ne vaidai kelti po karčiamas".*(47)* Nesutarimai tarp teatro mėgėjų ir klebono baigėsi 1897 m. kun. A. Kaupui tapus Scrantono klebonu.

Mahanoy City teatro mėgėjai, vadovaujami vargonininko V. Sorevičiaus, veikė santaikoje su kun. S. Pautieniumi. Nesusipratimai bei skandalai kildavo su kitų kolonijų būreliais, atvykusiais gastrolėms. Shenandoah parapijos mėgėjai nutarė 1895 m. suvaidinti „Kražių skerdynes" Mahanoy City. Kun. Pautienius, pamatęs laikraščiuose skelbimus, supyko, kad grupė nori statyti vaidinimą jo neatsiklaususi. Per pamokslą išvadino atvykstančius „šliuptarniais ir jonvaikiais", o parapijiečiams, norintiems eiti į spektaklį, pagrasino neduosiąs nuodėmių išrišimo. Prieš pat spektaklį miestelio gatvėmis paraduojančius vaidintojus kun. Pautieniaus šalininkai palydėjo keiksmais, purvais ir ledais.

1898 m. rudenį J. Griniui atvykus į Mahanoy City su „Genovaite", kun. Pautienius dėl kažko užsirūstino ir uždraudė savo parapijiečiams spektaklyje dalyvauti. *Vienybei lietuvninkų* aprašius šį klebono pasielgimą, kun. Pautienius reikalavo aprašymą atšaukti, nors *Vienybės* suminėtų faktų nenuneigė. Redakcijai jis grasino „kalėjimu ir teismu, nes jis turįs daugiau pinigų bylinėtis".*(48) Nauja gadynė* rašė, kad kun. Pautienius kaip kunigas esąs geras, bet „jis labai nori būti vadovu visokiuose dalykuose, ir jeigu, dieve mylėk, kas nors ką norint padarytų be jo žinios, tai stoja piestu ir eina ant prakeikimo".*(49)*

Čia pateikti teatro grupių nesutarimai su klebonais, suprantama, nušviečia tik vieną medalio pusę. Viena, tokius dalykus iškeldavo tik „valnamanių" spauda, kuri, kaip *Nauja gadynė*, ne tik rašė Dievą mažąja raide, bet kunigus iškoneveikdavo bet kokiu pretekstu. Antra, to meto spaudoje kivirčai, išsišokimai, kurie galėdavo sukelti sensaciją, sudarė spaudos žinias, o teigiamieji faktai, šiuo atveju — sklandžioji teatro grupių veikla, tesusilaukdavo spaudoje trumpų žinučių apie „suloštą vaidinimą".

Visa eilė kunigų, kaip P. Abromaitis, Shenandoah lietuvių parapijos klebonas, A. Kaupas — Scrantono, J. Zlotožinskas — Pittstono, J. Žilinskas-Žilius — Mt. Carmel, J. Žebrys —

Waterburio, teatro mėgėjų darbą globojo, skatino ir rėmė. Kiti klebonai net jų veikloje dalyvaudavo. Kun. J. Sutkaitis Pittsburghe suorganizavo mėgėjų būrelį, pats režisavo ir pastatė kelias pjeses. Kun. P. Saurusaitis įsteigė Waterburyje antrą teatro būrelį, bet, atrodo, norėjo labiau sustiprinti parapiečių veiklą, o ne griauti K. Senkaus vadovaujamą liberališką teatro trupę.

Didelės teatro konkurentės buvo lietuviškos smuklės, kurių būdavo po keletą kiekvienoje kolonijoje, o didžiosiose net po keliasdešimt. Į pirmą, antrą kolonijoje suruoštą vaidinimą ateidavo ir net uoliausi smuklių lankytojai, nes norėdavo pamatyti kas per sutvėrimas tas „tijatras". Po to nuolatiniai smuklių klientai mieliau eidavo į smuklę, negu į vaidinimą. Be to, kai kurie smuklių savininkai, kovodami dėl klientūros, spektaklio vakarą nupigindavo alų.

To meto benamiui, vienišam svetimame krašte, anglų kalbos nemokančiam išeiviui smuklė buvo svarbiausia užeiga. Čia nors kelioms valandoms užslėptos svajonės ir troškimai tapdavo realesni. Čia, smuklinių draugų būrelyje, klusnus, tylus, užguitas darbininkas staiga pasijusdavo savarankiu ir išdidžiu individu. Čia irgi „lošdavo tijatrus", bet savaip ir savus. Skirtumas tas, kad čia *panaudodavo tikrus akmenis*, peilius ir pistoletus. Neveltui kursavo posakis: „Karčiama lietuviui geriausias teatras".

Teatro mėgėjų spektaklyje išeivis turėjo būti pasyviu, visokių taisyklių suvaržytu stebėtoju: jam įsakydavo nusiimti kepurę, nekalbėti, nereplikuoti aktoriams ir, gink Dieve, neįsijungti į taip pažįstamų, dažnai toje pačioje kasykloje bei siuvykloje dirbančių, artistų vaidybą. Todėl iš 1000 ar daugiau lietuvių kolonijos į kai kuriuos spektaklius susirinkdavo tik 50-60 žiūrovų, o lietuviškos smuklės buvo sausakimšos ir ūždavo kaip bičių aviliai pavasarį.

Norėdami sutraukti lietuvius iš smuklių į vaidinimą, rengdavo ir balių su šokiais. Pertraukų metu dainuodavo, deklamuodavo, rodydavo gyvus paveikslus, komiškus bei

magiškus triukus, nes be to dalis publikos gali išeiti. Taip pat pertraukų, o kartais ir vaidinimų metu, pardavinėdavo alų. Po vaidinimo valgio ir gėrimų iki valios, o muzika — iki pusnakčio arba „per visą naktį". Didžiąją pelno dalį gaudavo iš valgių ir gėralų, nes bilietai į spektaklį paprastai būdavo nuo 15 iki 50 centų.

Vaidinimo reklamos, atrodo, pasiekdavo didžiumą išeivijos. Skelbdavo, dažnai pakartotinai, lietuvių ir net kitataučių spaudoje, bažnyčiose, organizacijose ir, žinoma, smuklėse. Reklamuodavo, kaip nepaprastą įvykį, kaip įdomų pasilinksminimą, pabrėžiant, kad nedalyvavusieji vėliau turės gailėtis. Dažniausia akcentuodavo, ką žiūrovai galės pamatyti ir išgirsti. „Kražių skerdynėse" pamatysią „gyvą paveikslą kankinimo lietuvių už šv. tikėjimą ir už savo tėvynę.*(50)* „Kas ateis, tas nesigailės, nes pamatys savo akimis, kaip barbarai maskoliai persekioja ir žudo mūsų brolius ir seseris, Lietuvoje esančius. Pamatys ant teatro visą žvėriškumą ir bjaurumą maskoliškų urėdnikų ir maskoliškų kareivių — kazokų. Velytina būtų, kad lietuviai svetimtaučius prikalbėtų eiti pažiūrėti, tegul ir tie pamatys maskoliaus šunybes".*(51)* Kviesdami į dramą „Ponas ir mužikai", skelbė parodysią, „kaip ponai turėjo valdžią ant žmonių, kaip ponai imdavo į dvarą per prievartą gražiausias vargdienių mergaites, kurias, palaikę prie savęs, pavarydavo. (. . .) Už tad broliai ir sesers, kuriems brangi liosybė ir niekinate despotišką valdžią, privalote ateiti ant to puikaus perstatymo".*(52)* „Išgriovimas Kauno pilies" spektaklyje „broliai pamatysite, kaip mūsų bočiai kovojo žiloje senovėje už savo tėvynę, pamatysite koke drapana vilkėjo, koki buvo kareiviai, kaip veseles kėlė ir šliubus davinėjo, koki to laiko buvo kunigaikščiai, kuningai ir t.t., matysite kruviną kovą (vainą), degantį Kauną ir jame lietuviškus ir vokiškus kareivius. Pirmos klasos muzika, 30 žmonių bus ant scenos".*(53)* „Genovaitė" garsinta skelbimu: „Kad ir žinote visi šventą gyvenimą Genovaitės, bet, kada pamatysite ant scenos gyvą abrozą jos stebuklingo gyvenimo

ant puščios, nevienam širdį sugraudįs ir gailingą ašarą išspaus. Golaus to bedievio atsivertimas, nevienam užkietėjusiam griešnįkui akmeninę širdį sugraudįs ir ant teisybės kelio atves. Vienu žodžiu, žaislė ‚Genovaitė' yra labai naudinga dėl mųs lietuvių".*(54)*

Shenandoah ir Mahanoy City prieš pat spektaklių pradžią suruošdavo paradus — vadinamas parodas. Prieš „Pagirėnų gaubtuvių" spektaklį paradavo vaidintojai Shenandoah miesto gatvėmis. Pryšakyje eisenos ėjo „lietuviška kapelija, potam jojo krakusai ir viršininkai, potam karietose važevo pasiredę mergaitės, potam pesti ėjo katoržininkai, žydas ir senelis, o šale ju jojo kazokas. Svieto užsikimšo visos gatvės. Visi lietuviai, lenkai, slavokai, ir anglikai spaudėsi"*(55)* į Ferguson Opera House salę.

Prieš pakeliant uždangą, paprastai spektaklio vadovas paaiškindavo apie teatrą ir apie pjesės turinį bei jos eigą, nes dažnai, ar dėl prastos vaidybos, ar menkos akustikos, ar dėl pačių žiūrovų neišprūsimo, susirinkusieji nepajėgdavo sekti vaidinimo eigos. Prieš „Kražių skerdynių" spektaklį Waterburyje nebuvo įvadino žodžio. Pamatę „tris mužekelius Petrą, Baltrų ir Joną šnekant apie savo reikalus žmonės juokėsi". „Kazokų mušimas ir šaudimas žmonių varomų iš bažnyčios vėl sukėlė didelį juoką". Recenzentas mano, kad to būtų išvengta, „jei butu pirmiaus paaiškinta"*(56)* Publika be vargo sekusi spektaklį „Amerika pirtyje" Minersvillėje, nes įžangoje aiškiai pasakė, kad „tas kriaučius, valkata svieto, pasileidėlis, pijokas, lupikas apgavikas, pasigriebė jauną mergelą, pinigus pavogė, pirtyje uždarė, ir ją palikęs uždarytą, į Ameriką tabalai, tabalai ir nutabalavo; tas biaurybė dabar ana Baltimorėj".*(57)* Tiktai recenzentas apgailestauja, kad kalbėtojas „per siaurai klausytojams galėjo išgvildenti šakneles lietuviškųjų aplinkybių ir teatrų" ir „neparodyta, kaip toji mergina, būdama gana diktoka, lindo per langą, norėdama išsprukti iš molinės pirties, bet neišlindo".

V

Prieš pastatant tašką šiai išeivijos teatro apžvalgai, būtina nors keliais žodžiais aptarti spektaklių pobūdį. Objektyvesnis meninio lygio įvertinimas beveik neįmanomas, nes nėra užtenkamai duomenų, o esantieji dažnai paviršutiniški; daugiau atskleidžia bendras teatro veiklos sąlygas ir žiūrovų ir vaidintojų nuotaikas, negu spektaklių lygį.

Tuometiniuose laikraščiuose gana apsčiai spektaklių recenzijų ar, tiksliau, spektaklius stebėjusių bei pačių narių samprotavimų. Paprastai atsiliepimai apie aktorius ir režisierius labai teigiami. Iš tikrųjų spektaklių nevertina, o tik džiaugiasi kaip įvykiu, kartais net su vaikišku užsidegimu sveikina išdrįsusius pasirodyti scenoje ir atleidžia bei pateisina, anot jų, vieną kitą suklydimą bei nesklandumą. Visi, išskyrus turbūt tik *Saulės* redaktorių D. Bačkauską, ragina ir toliau dirbti lietuvystės ugdymo darbą ir skleisti lietuvių vardą amerikiečių tarpe.

Atrodo, kad ir kitataučiai teigiamai atsiliepdavo apie lietuvių spektaklius. Mačiusieji „Kova po Grunvaldu" kitataučių „teatro žinūnai negalėjo atsigėrėti lietuvišku teatru, visi plojo delnais; nevienas iš lenkų ir vokiečių (. . .) negalėjo atsidyvinti, kaip tai mes, taip neskaitlingi įstengėme viską taip įrengti, t.y. taip puikias dekoracijas, tokius puikius kryžiokų parėdus ir senovės lietuvių rūbus".*(58)* Kitataučiai, pamatę „Genovaitės" spektaklį, „nors nesuprasdami lietuviškos kalbos, sakė, kad labai gražiai nusidavė ir nesitikėjo, kad tai būtų daromas dar tik pirmą sykį".*(59)* Lenkų teatro mėgėjų trupės nariai, atsilankę į „Genovaitę", surengtą per 8 dienas pirmą kartą Clevelande, buvo sužavėti. Lenkų trupės režisierius „atsiliepė su dideliu pagyrimu, keletoje ypatų patėmijo aktorišką talentą. Redaktorius lenkiško laikraščio ‚Polionija w Americe' ir atsišaukė labai pagirtinai".*(60)* Šie ir panašūs kitataučių teigimai atsiliepimai greičiau byloja ne apie lietuvių

teatro aukštą sceninį lygį, bet galbūt apie kitų etninių grupių teatro meno supratimą to meto Amerikoje.

Kai kurių pjesių pasisekimas taip pat kelia abejones. Dauguma jų, ar tai „sulietuvintos", ar originalios, sceniniu ir literatūriniu atžvilgiu yra menkos, ir reikia stebėtis, kaip publika galėdavo išlaukti spektaklio pabaigos. Stupnickio „Kražių skerdynės", jei tikėti recenzentams, virkdžiusi žiūrovus, pasižymi ilgais, nuobodžiais, sentimentaliais dialogais ir banaliomis deklamacijomis. Abejotina, ar net profesionali teatro trupė galėtų iš jos ką nors sceniškai įdomaus išgauti. Neprityrę mėgėjai ją statė su dideliu pasisekimu, o ypač Stupnickis. Pastebėtina, kad niekas vėliau net nebandė statyti Stupnickio pjesių, Griniaus „Kovos po Grunvaldu", ir dar 8-9 to meto sėkmingųjų pjesių.

Neužtikta duomenų apie didesnį vaidintojų patyrimą. Režisieriai, išskyrus galbūt Grinių, Pasecką ir Stupnickį, neatrodo, kad būtų susipažinę su teatro menu. Dauguma būrelių narių anksčiau niekur nevaidino, o kai kurie gal ir teatro buvo nematę. Per aptariamąjį laikotarpį galimybės įsigyti gilesnį teatrinį patyrimą bei išvystyti talentą buvo gana ribotos, nes patys veikliausi būreliai suspėjo suvaidinti tik 3-4 pjeses. Spektaklį suruošdavo paprastai per keletą savaičių, repetuodami vakarais sugrįžę iš sunkaus fizinio darbo. Visų pirma buvo rūpinamasi ne vaidyba, o dažnai minimaliu teksto perdavimu, t.y. laiku ir vietoje aiškiai išsakyti rolės žodžius.

Viso to nepaisant, teatro būreliai gyvavo, augo ir daugėjo. Mėgėjams pavykdavo išvystyti kad ir minimalų dialogą su publika, o kartais net tokią sąveiką, kad žiūrovas imdavo gyventi aktorių jausmų ir veiksmų sceniniu išgyvenimu: juokėsi, pyko, verkė. Be abejo, tokią emocinę įtaigą galėjo sukurti asmenys su artistiniais duomenimis. Kun. J. Žilinskas 1899 m. stebėjosi: „kokiu talentu paprasti žmonės darbinįkai kartais atlieka savo roles".*(61)*

Publiką taip pat sudarė tokie pat juodadarbiai žmonės, kaip ir atlikėjai. Dar nepripratę prie svetimo krašto aplinkos,

jie gyveno paliktos gimtinės prisiminimais ir ilgesiu. Tokios pjesės, kaip „Ponas ir mužikai", „Kražių skerdynės" bei „Amerika pirtyje", primindavo gyvenimą Lietuvoje, sukeldavo užuojautą, nostalgiją, sužadindavo religinius ir patriotinius jausmus. Todėl išeiviui lietuviui laisvalaikio aktorių surengti kad ir prastučiai vaidinimėliai žingsnis po žingsnio pasidarė mielesni ir suprantamesni, negu kaip kad būtų profesionalaus teatro pastatytas „Hamletas". Tai ir buvo viena išeivijos teatro pasisekimų ir tolimesnio vystymosi priežasčių.

Rengėjai nemažą dėmesį kreipė į vaizdinę spektaklio pusę. Daug triūso ir lėšų sudėdavo įsigyjant tinkamus teatrinius kostiumus. Kai kuriems spektakliams juos specialiai siūdavo, ar nuomuodavo, todėl kai kurių spektaklių paruošimas kainuodavo šimtus dolerių. Rengiant statyti Waterburyje „Kęstutį", buvo net surengtas specialus balius su loterija, panaudojant pelną aktorių aprangai įsigyti. Lengviau būdavo su spektakliais, kurių veiksmas vykdavo Lietuvos kaime, nes kaimiškų drabužių buvo apstu naujai atvykstančių emigrantų šeimose. Ne kartą recenzentai pasidžiaugdavo, kad spektaklyje buvę viskas „kaip Lietuvoje".

Mažai žinių apie spektaklių scenovaizdį ir sceninius efektus. Spėtina, kad į tai kreipta mažiau dėmesio. Tačiau būta ir išimčių. Griniaus „Kovoje po Grunvaldu" įspūdingos dekoracijos ir visa kita įmantri scenos atributika buvo viena efektinga sceninių išraiškos priemonių. Į „Genovaitės" spektaklius viliojo publiką, skelbdami, kad bus „urvas, kuriame Genovaitė gyveno 7 metus, Elnienė, kuri Genovaitę su jos sūnumi maitino. Taip gi bus parodyta žaibas, griausmas ir uždegimas medžio per perkūną".*62)*

VI

Išeivijos teatro veikla, pirmą kartą pasireiškusi 1885 m. New Yorke, 1899 metų pabaigoje jau išaugusi į 14 teatro būrelių (apie kita tiek, atrodo, jau nebeegzistavo), be abejo, buvo

reikšmingu visuomeniniu ir kultūriniu veiksniu. Būrelių veikla išsiplėtė: neapsiribodami vien vaidinimų ruošimu, jie aktyviai dalyvaudavo to meto išeivijos svarbesnių reikalų rėmimo, ugdymo bei propagavimo darbe. Kiekvienas teatro būrelis vienu ar kitu metu skyrė spektaklių pelną besikuriančioms lietuviškoms bažnyčioms. Būreliai taip pat rėmė pinigais rengiamą lietuvių parodą Paryžiuje. J. Grinius prieš spektaklius aiškindavo parodos naudą ir reikšmę ir rinkdavo jai aukas. „Kražių skerdynių" spektakliai, kaip nei viena organizacija, plačiai išpropagavo lietuvių kovas ir kančias Kražiuose. Tos draugijos, kurios iki to laiko nepasižymėjo didesne kultūrine veikla, sekdamos teatro būrelių pavyzdžiu, ėmė rengti vaidinimus.

Teatras, kaip sceninė-emocinė, vaizdinė ir akustinė-komunikacijos priemonė, neišsilavinusiam, vos paskaitančiam žmogui buvo suprantamesnis, efektingesnis ir mažiau pastangų reikalaujantis, kaip laikraštis ar knyga. Patiems saviveiklininkams teatras suteikė galimybes puoselėti polinkį bei įgimtą talentą sceninėje išraiškoje. Jie čia ne tik lavino dikciją, sklandesnį teksto perteikimą, bet ir pačią lietuvių kalbą.

Viso to nepaisant, lietuvių teatro veikloje apie 1897-98 metus pasirodė kritiškesnių atsiliepimų. Spektaklių įvertinimuose vis dažniau užtinkami posakiai „blogai sulošė", „netikęs perstatymas", „mažos vertės dalykas". Vis rečiau pasitaiko tokių spalvingų, sąmoningų ir entuziastingų spektaklių aprašymų, kaip kad būdavo 1892-95 m. laikotarpiu. Recenzijos, pranešimai dažnai lakoniški, dalykiškai pateikė elementariausias įvykusių spektaklių žinias: kur, kada ir ką vaidino. Šis padidėjęs reiklumas kaip tik rodytų teatro veiklos brendimą. Teatro recenzentai bei kritikai jau buvo matę keletą lietuviškų vaidinimų ir galbūt šį tą iš kitataučių pastatymų ir todėl vertino su šiokiu tokiu teatro meno supratimu. Be to, vaidinimai buvo tapę lyg ir įprastu lietuvių kolonijos gyvenimo įvykiu, tad silpnesni ar naujai įsisteigusio teatro būrelio pirmi

vaidinimai nebesukeldavo ypatingesnio nei publikos, nei kritikų entuziazmo.

Tiek teatro mėgėjai, tiek jo vertintojai, tiek pati publika pirmu teatro dešimtmečiu užbaigė, pasakytume, savo teatrinės kūdikystės etapą. Antruoju teatro dešimtmečiu teatras neabejotinai žengė žingsnį pirmyn, ypač Baltimorėje, Chicagoje, Brooklyne, Bostone. Pasirodė su dramine kūryba du verti dėmesio išeivijos dramaturgai: Bronius Laucevičius-Vargšas ir Vincas Nagornoskis. Į sceną atėjo operetė, kuri buvo naujovė išeivių gyvenime, sutraukusi į savo spektaklius gausius žiūrovus. Teatrinė veikla augo ir plėtėsi, taip pat neišvengdama srovinio susiskaldymo, pasidalindama į tris šakas: parapijų, socialistų ir, sakytume, apolitinę, kuri išskirtinai rūpinosi teatrinio meno interesais.

---

1 Teatro draugijos, egzistavusios, bet nepastačiusios vaidinimų, neįeina į čia minimą 24 skaičių. Pjesių pastatymų ir spektaklių taip pat buvo daugiau, nes vaidinimai, apie kuriuos stokoja žinių — pjesės pavadinimo, pastatymo datos bei vietovės — , nėra įtraukti.

2 *Varpas*, 1890, Nr. 2.

3 Kun. A. Burba, „Pirmasis lietuviškas teatras", *Vienybė lietuvninkų*, Plymouth, Pa., 1890, Nr. 2.

4 Vyt. Širvydas, „Krinta dramos lapai", *Lietuva*, Brooklyn, N.Y., 1941, Nr. 3.

5 Spektaklis vadinamas keliais skirtingais vardais. Lietuvių spaudoje rasti du: „Žydas pirtyje" ir „Žydas piršliu". Mahanoy City laikraštyje *The Tri-Weekly Record* (1890.II.11) buvo skelbta: „Lithuanian performance in three acts". Žodis „majofės", angliškai „maiofes", spėtina, reiškia „šeštadienio himnai".

6 Juozas Paukštys, „Lietuvių išdarkymas", *Vienybė lietuvninkų*, 1890, Nr. 8.

7 *Vien. liet.*, 1892, Nr. 25.

8 *Vien. liet.*, 1894, Nr. 19.

9 Pjesės paprastai būdavo statomos nuo rugsėjo pabaigos iki birželio pradžios. Tai ir laikysime aptariamojo laikotarpio teatro sezonu, kuris nepretenduoja į profesionalaus teatro „teatro sezono" terminą.

10 Informacija apie aptariamojo laikotarpio spektaklius daugiausia paimta iš to meto spaudos. Nepaisant tuometinės spaudos vienokių ar kitokių tendencijų, dažnai, ypač perryškintus, įspūdžius ar šališkai nušviestas nuotaikas, vis dėlto, nesant kitų liudijančių šaltinių, tenka ta spauda naudotis ir ją cituoti. Be abejonės, sunku tikėtis, kad visos pastangos atsispindėjo spaudos puslapiuose. Dalis jų, to meto liudininkų neužfiksuotų, užmirštos ir visai nežinomos. Kadangi net ir menki teatriniai pasireiškimai yra svarbūs pirmajame veiklos laikotarpyje, čia jie pateikiami visi, apie kuriuos pavyko rasti bent šiek tiek duomenų.

11 SLA — Susivienijimas Lietuvių Amerikoje. Nors iki 1897 m. ši organizacija vadinosi SLKA — Susivienymas Lietuvninkų Katalikų Amerike, straipsnyje naudojamas — SLA.

12 *Vien. liet.*, 1894, Nr. 40.

13 *Vien. Liet.*, 1894, Nr. 49.

14 *Vien. liet.*, 1895, Nr. 11.

15 *Vien. liet.*, 1895, Nr. 23.

16 *Vien. liet.*, 1895, Nr. 21.

17 B. Nagurnauckas (Nagornowsky) pakalbyje su Nadu Rasteniu Baltimorėje (1953.IV.10) pasakė, kad jis išvertęs pjesę „Aukso veršis".

18 *Vien. liet.*, 1895, Nr. 24.

19 *Lietuva*, Chicago, Ill., 1895, Nr. 24.

20 *Lietuva*, 1895, Nr. 38.

21 *Lietuva*, 1896, Nr. 16.

22 *Vien. liet.*, 1896, Nr. 18.

23 *Vien. liet.*, 1896, Nr. 9.

24 *Vien. liet.*, Nr. 10.

25 *Vien. liet.*, 1897, Nr. 9.

26 *Vien. liet.*, 1898, Nr. 7.

27 *Vien. liet.*, 1899, Nr. 22.

28 *Vien. liet.*, 1899, Nr. 45.

29 *Vien. liet.*, 1899, Nr. 15.

30 *Vien. liet.*, 1899, Nr. 7.

31 *Vien. liet.*, 1898, Nr. 45.

32 *Bažnyčios tarnas*, Waterbury, Conn., 1899, Nr. 10.

32a Apgailestautina, kad tokie lietuvių išeivijos veikėjai kaip J. Grinius ir M.J. Stupnickis nepateko į jokią lietuvišką enciklopediją. Daugelio reikalingų duomenų iš jų biografijų ir veiklos nepavyko rasti.
33 *Vien. liet.*, 1892, Nr. 31.
34 *Ibid.*
35 *Vien. liet.*, 1894, Nr. 39.
36 *Vien. liet.*, 1896, Nr. 10.
37 *Vien. liet.*, 1894, Nr. 35.
38 *Nauja gadynė*, Shenandoah, Pa., 1895, Nr. 10.
39 *Nauja gadynė*, Shenandoah, Pal. 1895, Nr. 13.
40 *Lietuva*, 1895, Nr. 24.
41 Mokestis už išpažintį nebuvo vienodas. Shenandoah, Pa. parapijoje 1894 m. buvę nustatyta 3 doleriai. Hazeltono, Pa. parapijos klebonas J. Mašiotas buvo nustatęs už velykinę išpažintį „mokėti dešimts dol. ant bažnyčios". (*Vien. liet.*, 1896, Nr. 13).
42 *Vien. liet.*, 1898, psl. 380.
43 Neužtikta žinių apie to teismo sprendimą.
44 *Nauja gadynė*, Scranton, Pa., 1896, Nr. 1.
45 *Nauja gadynė*, Shenandoah, 1894, Nr. 31.
46 *Valtis*, Plymouth, Pa., 1894, Nr. 35.
47 *Nauja gadynė*, Shenandoah, Pa., 1894, Nr. 35.
48 *Vien. liet.*, 1898, Nr. 46.
49 *Nauja gadynė*, Scranton, Pa., 1895, Nr. 27.
50 *Vien. liet.*, 1895, Nr. 8.
51 *Vien. liet., 1895, Nr. 19.*
52 Vien. liet., 1896, Nr. 7.
53 *Vien. liet.*, 1899, Nr. 6.
54 *Vien. liet.*, 1894, Nr. 16.
55 *Rytas*, Waterbury, Conn., 1897, Nr. 19.
56 *Rytas*, 1897, Nr. 17.
57 *Vien. liet.*, 1898, Nr. 20.
58 *Vien. liet.*, 1892, Nr. 25.
59 *Vien. liet.*, 1894, Nr. 18.
60 *Vien. liet.*, 1898, Nr. 7.
61 Jr. Jonas (J. Žilinskas), *Lietuviai Amerikoj* (Plymouth, Pa.: 1899), p. 164.
62 *Vien. liet.*, 1899, Nr. 15.

APŽVALGOS IR KRITIKA

GYVENIMO MĮSLĖ IR POEZIJOS LAISVĖ

Henrikas Nagys, *Prisijaukinsiu sakalą* (Čikaga: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1978), 69 p.

Rusų poetas Osipas Mandelštamas kartą rašė: „Dievo vardas, kaip didžiulis paukštis, / Pasikėlė iš manos krūtinės". Pas Nagį reginys visai kitoks: matome, kaip sakalas, tartum poeto vardas, nusileidžia ant žmogaus peties. Matome taip pat, kad tai sunki našta, galbūt sunkesnė, negu poetas privalėtų nešti, nes simbolinė to sakalo funkcija išeina už poetinio įvaizdžio ribų. Kalbėt apie sakalą Nagiui reiškia daugiau, negu rašyti eilėraštį, kurį suprastume kaip žodį tik apie patį tą eilėraštį. Nagiui tai yra žodis apie emocinį, egzistencinį vidinio poeto pasaulio centrą, ir sakalas jam yra kartu ir įvaizdis ir vizija, ir mįslė ir prasmė. Kaip paukštis-dvasios polėkis ir paukštis-svajonė, jis dominuoja visą rinkinį, nes nuo jo priklauso visų kitų poetinių vaizdų funkcija, arba, tiksliau pasakius, jų emocinė jėga. Tuo būdu sakalas yra daugiau eilėraščio turinys arba tema, negu viena iš jo poetinių priemonių. Simbolizuodamas išskirtinu, nepakartojamu būdu paties poeto dvasinį stovį, jis nėra tarpininkas, kurio pagalba poetas ieškotų intymaus kontakto su skaitytoju, bet egzistuoja pats sau ir pačiam kūrėjui. Ta specialia prasme Nagio poezija priklauso romantiškai „vienišo poeto" tradicijai ir yra uždara, „hermetiška", nors patys jo eilėraščių tekstai ir nesudaro neišskaitomo komplikuotų perkeltinių prasmių „slaptaraščio".

Sakalo figūra: vieniša, išdidi, neprienama tokiai poezijai yra labai tinkamas simbolis. Štai kaip ji atrodo eilėraštyje „Vienu du" (p. 31):

. . .Pavadinau tave savo sakalu.
Pilką vienišą paukštį. Atsiskyrėlio brolį.
Vienintelę išsipildžiusią savo svajonę.

Žiūrėjai bejausmėm akim į mano ištiestą ranką.
Nelietei maisto. Buvai svetimšalis. Savo vienatvę
gyvenai išdidus. Nenorėjai vergauti niekam. Nei man.
Kentei savo badą ir laukei savo mirties.
Ant penkių baltų beržų užaugino vėjai tave.
Tau dainavo skaidrūs šiaurės vandenys.

Tą simbolį supantys pagalbiniai įvaizdžiai taip pat savotiškai uždari, „minimalūs", be lengvai vaizduotę uždegančio pietietiško vešlumo, be šiltų, turtingų formų ir spalvų. Vyrauja šiaurės peizažas: sniegas, vėjas, tuščio dangaus „ledinė erdvė" su vienišais paukščiais, ir platūs šalti horizontai, kuriuose emocinė įtampa kyla iš santykio tarp izoliuotų figūrų ir tuštumos:

Vien tiktai sniegą,
sniegą ir sniegą ir sniegą matau.
Ligi akiračio akinančio
begalybė balta. Tiktai kartais prabėga
tolumoj, kur ledinis dangus liečia sniegą,
briedžių bandos ledu
ir nusineša ant šakotų, aštrių ragų
didžiulę, paliegusią,
Arktikos saulę.

Ir vėl liekame vienu du:
aš ir jos —
neužmatomos platumos mano sniego pasaulio.

(„Arktika", p. 16)

Sakyti „arktikos saulė", „briedžiai", „ledinis dangus", iš tiesų reiškia eventualiai ne tik sakyti „šiaurė", bet ir „sakalas". Tuo jisai tampa ne tik poeto dvasios stovio, bet ir jo žodžio centriniu simboliu. Sakalas ir žodis yra ne tik lygiagretės, bet ir viena kitą pamainančios arba implikuojančios sąvokos — mes tai pajuntame tada, kada vienišas žodis arba vienišas paukštis išsivysto iš visos juos supančios, jiems subordinuotos poetiškai pergyventos aplinkos. Pavyzdžiui, jau minėtame eilėraštyje „Vienu du", sakalas materiali-

zuojasi, tampa įvaizdžiu, plačiai simboliškam, bet pačiam poetui dar ir labai intymią privačią prasmę turinčiam* gamtos reginy:

Tarp penkių baltų beržų,
(jie auga, kaip broliai, iš vieno kamieno)
plačioj karūnoj, kur šiaurės vėjai ūžia,
tave užaugino lengvi ir permatomi debesys.
Sūpavo šiltos vasarų vėjo rankos.
Dainavo lopšinę ežero vandenys.
Geltono smėlio spalva nudažė saulė akis.
(p. 31)

Panašiu principu ir kūrybinis žodis išauga apsuptas vidinio poeto pasaulio:

. . . . . .
Apglėbk ir priglausk
išnešiotą
žodį
ir lauk.

Leisk žodžiams augt.
Tegul sotina
ir juos, kaip medį ir želmenį,
neišmatuojami gelmenys. . .
Leisk žodžiui nokti.
Tylėk —
ir lauk. (p. 45)

Šitaip pas Nagį žodžiui-sakalui tampa pašvęstas gyvenimas. Troškimas gyventi iš tiesų yra troškimas prisijaukinti sakalą-žodį, kad jis savo ruožtu, save poetui duodamas kaip dovaną, pavirstų visu jo gyvenimu, gamta ir pasauliu. Žodžiui poetas sako: „Gyvenau / tiktai tau. / Nieko kito netroškau. . ." kaip tik kad „tekėtum ir šniokštum / kaip kovo upokšniai atokaitoj, / po sniego danga"; „kad mane užplūstumei kaip lietus" (p. 54). Sakalui gi: „visą gyvenimą / ieškojau tavęs — / savo paukščio" (p. 65).

* Privačią prasmę čia įžiūrime remdamiesi kitose Nagio knygose išvystytą brolių ir draugystės simbolika, kartais nurodančią į jam išskirtinai artimą draugų—kūrėjų „šeimą", kaip, pavyzdžiui, rinkiny *Broliai balti aitvarai* eilėraščiai dedikuoti „draugams, kurie niekad namo nebegrįš", p. 29-50.

Šis intensyvus susikaupimas prie centrinių įvaizdžių-simbolių, jais apsprendžiant ir visų kitų poetinių priemonių funkcijas, galų gale veda prie minties, kad pati Nagio poezija save pateisina, įprasmina tiktai tada, kada ji tampa savotišku kelrodžiu ieškančiam atsakymų į sunkius egzistencinius klausimus: ko aš trokštu, kad įsiprasmintų mano gyvenimas, ką jisai reiškia nepermaldaujamo mirties fakto akivaizdoj, kur aš priklausau tarp gyvųjų ir mirusiųjų savos ir svetimos žemės vaikų, kaip surasti slaptažodį, atveriantį duris į giliai širdy jaučiamą prasmingą žemės, gamtos buvimą ir panašiai. Tokie klausimai iš tiesų yra už pačios poezijos ribų — jie reikalauja sprendimų, savo esme nepriklausančių nuo to, ar žmogus rašo eilėraščius, ar ne. Kada Nagys kreipiasi į sakalą žodžiais „Nenorėjai vergauti niekam. Nei man" (p. 31), juos galima skaityti kaip poezijos žodžio išdidų atsisakymą tarnauti paties poeto asmeniui, taigi būti „prijaukintu". Iš to konflikto tarp gyvenimo mįslės ir poezijos laisvės, tarp minties ir žodžio, Nagio knygoje išsivysto tartum du priešingi poliai, kurių įtampoje ir glūdi jo eilėraščio visumos emocinė jėga.

Viename poliuje, poetinių vaizdų ir kitų priemonių sistema įsiprasmina ir išsipildo „mintyje" — pagrindiniame jausme arba idėjoje. Toks, pavyzdžiui, yra eilėraštis „Išmaldos neprašiau. . ." (p. 21). Mintis jame ta, kad gimtąjį kraštą užvaldę svetimieji, ar svetimaisiais virtę saviškiai, negali poetui siūlyti jokių malonių gimtosios žemės vardu, kad „mylinčio tėvo" ir „sūnaus palaidūno" palyginimas čia visai ne vietoj. Eilėraštį sudarantys įvaizdžiai: „Valgiau duoną juodą, / pūslėtom protėvių rankom pasėtą", „Kojom basom išvaikščiojau tėviškės smėlį", „Mano senolių medžiuose tebemiega jų baltos vėlės", ir net poeto nuosava mirtis, „kuri kalasi, / kartu su žaliais želmenim už gimtojo sodo", pagrindinę jo mintį netransformuoja, o tik išryškina, taigi jų funkcija yra daugiau retorinė, negu poetinė. Kitu pavyzdžiu galėtų būti eilėraštis „Šiaurė" (p. 15). Jo dominuojantys simboliai: mirtis-sniegas, pavasaris-prisikėlimas, tyla-kūrybos žodis susikaupia apie centrinę Šiaurės sąvoką, jau nuo seno užimančią vieną iš svarbiausių vietų Nagio poezijoje, šalia tokių sąvokų, kaip Sakalas, Aitvaras, Brolis. Mintis yra ta, kad mirties akivaizdoj žmogaus gelmėse sukyla gaivališkas ir nenustelbiamas gyvybės troškimas, pasireiškiantis kaip

svajonė, vizija, kaip kūrybos žodis. Paties gi eilėraščio penki posmeliai yra tartum penki šią mintį iliustruojantys paveikslai. Kiekvienas iš jų prasideda žodžiu „Šiaurėje", ir kiekvienas išvysto skirtingą įvaizdį, atitinkantį pasirinktam posmelio „pagrindiniam veikėjui":

Šiaurėje miega mano miškų medkirčiai
po pusnynų puriais patalais.
Pūgos ūbauja jiems lopšinę nakčia.

Šiaurėje miega mano marių žvejai
po skaidria, kaip stiklas, ledo pluta.
Plazda jiems akinanti burių drobė danguje.

Šiaurėje miega mano žemės artojai
po kietu, kaip suomių titnagas, gruodu.
Šnara kruša kaip grūdai pilami į aruodą.

Šiaurėj su savo svajonėm, žvaigždėm ir vėjais
miega mano seserys, broliai poetai.
Miega ir klausosi amžino žemės kraujo tekėjimo.

Šiaurėje miega visų eilėraščių žodžiai
ir pirmo pavasario potvynio laukia,
kad galėtų pabust ir pakilti kartu su paukščiais.

Nuo tų įvaizdžių esminė mintis nepasikeičia, o tik „apsirengia poezijos rūbais", taigi verčia eilėraštį sau tarnauti kaip akivaizdžią išraiškos priemonę. Tačiau šiuo atveju minties jausmo primato konstatavimas dar toli gražu nereiškia, kad jau viskas apie eilėraštį pasakyta. Dar lieka kai kas labai esminio, sudarančio kaip tik to „antrojo poliaus" užuomazgą — savitą, ir tik sau tarnaujančią, poetinių funkcijų sistemą. Pastebėkime: „Šiaurėje miega mano miškų medkirčiai / po pusnynų puriais patalais. Pūgos ūbauja jiems lopšinę nakčia". Grandimis perpinti garsų pasikartojimai, arba greičiau garsų pasikartojimų niuansai, sudaro savitą potekstę, semantinį klodą, kuriame eilėraščio mintis egzistuoja tik kaip viena iš jo dalių, nebeturinčių dominuojančios funkcijos. Visame eilėraštyje ta garsinė potekstė nėra išlaikyta kaip tampri sistema — ji tik išplaukia paviršiun atskirais atvejais, arba kaip aliteracija: „Šnara

kruša", arba kaip užuomina į rimą: „gruodu-aruodą", „vėjais-tekėjimo" ir panašiai. Iš tiesų, čia beveik galima sakyti, kad tas garsinės semantikos klodas jau nebėra mirčiai priešpastatomo kūrybinio impulso iliustracija, bet pats yra tas impulsas, savitai egzistuojantis, kokia bebūtų viso eilėraščio mintis.

Panašių aliteracijų sistemų rasime visame rinkiny. Štai dar tik pora pavyzdžių: „Nei žuvų šešėliai žali, / nei jauna liauna lelija" („Metamorfozė", p. 55) ir „Nepažinau žvejų, kurie paliko tinklus, / valtis, vaikus, viinis ir vėją. . . Dievo duona dera dienom, naktim" („Stebuklas", p. 56). Eilėraštyje „Gintaras" (p. 22) garsinė potekstė yra taip dominuojanti, kad ji iš tiesų sudaro esminį tekstą, kuriam pati mintis (jau pažįstama: kad vertybė — gintaras — yra reikalinga nugrimzdimo, panašios į mirtį būsenos, kad prisikeltų) jau tik tarnauja kaip impulsas, atpalaiduojantis savitą, nepriklausomą eilėraščio dinamiką:

Debesys dengia dangų.
Vėtra artėja.
Į baltą Baltiją brenda,
per smėlį ir vėją,
tūkstantmečiai pušynai.
Priėję
pakrantę, krenta
šniokšdami į devintąją bangą —
ir giliai gelmėn paskandina,
šakų ir šaknų raizgyne,
smėlį, žaibus ir vėją
ir gintarą
nesukrekėjusį.

Garsinė potekstė yra tačiau savotiškai „nebyli" — ji prakalba skaitytojui tik pačių žodžių, įvaizdžių semantikos kontekste. Nagio eilėraščiuose yra ir kitų daugiau estetines negu prasmines funkcijas atliekančių potekščių, kurios, taip sakant, pačios turi savo žodį. Viena iš jų — tai liaudies dainų atskambiai, ypač tų, kurių tematikoj centrinę vietą užima sakalo figūra (kuo netenka stebėtis). Čia Nagys kartais operuoja taip subtiliai ir komplikuotai, kad eilėraščio mintis, arba prasminis pradas ne tik kad nepajungia sau jo visumos, bet ir pats savotiškai transformuojasi, tampa „forminiu" pradu. Štai

eilėraštis, kuriame keletos atskirų klodų kontrapunktinis santykiavimas paverčia mintį į juos rišantį struktūrinį siūlą, ir kuriame iš to santykiavimo kylančios asociacijos yra turtingesnės, negu pati mintis:

Atskrenda sakalėlis
per žalią, žalią girelę. . .
Atsimušė sparnus mano paukštis
į eglę, sausą eglelę.

Už jūrų, už marių sūnūs
ir dukterys. Lūžta keteros.
Vandenys gailūs ir sūrūs
plauna eglę kaip ašaros.

Nebežaliuos giria: aštrios šakos — ašakos.
Duona kieta ir gori.
Pasiimsim tiktai su savim karčią pasaką
apie našlaitę, kuri
laukė, pralaukė jauniausiojo brolio
(brolį pakorė miške), kai namolio
pasikelsime grįžt.

Nebežaliuosi, eglele:
sukrekę moliai
ir kaulai brolio
kiekvieną šaknį užgoš. . .
Nebežaliuosi, eglele, ne.
Tiktai pačioj viršūnėlėj, kasnakt,
vėlai
sakalai
linguos.
(p. 20)

Visų pirma: liaudiškoji potekstė. Pirmam posmely dainos žodžiai „deformuojasi", nustodami savo melodijos ir vieton jos įgydami asmenišką poeto emocijos įtampą, kurioje „mano paukštis" tiesiogiai nurodo į didįjį Sakalo simbolį. Toliau, „Už jūrų, už marių sūnūs / ir dukterys" („Ar už jūrų marių, ar už vandenėlio. . .") dainoje glūdintį išsiskyrimo sielvartą išplečia iki viso lietuvių tautos

išskyrimo. Tada sakalas, kaip centrinė ilgesio ir skausmo figūra, savyje sukaupia paties poeto, liaudies-tautos ir tautos istorijos simboliką. Dainoje minima „sausoji eglelė" čia išauga į visą eilėraštį dominuojantį įvaizdį (santykyje, kaip ir dainoj: sakalas-eglė), susijungdama su kitais semantiniais klodais: Eglė žalčių karalienė („vandenys . . . plauna eglę kaip ašaros"), sprangi, skausminga baudžiavos duona („aštrios šakos — ašakos"), partizanų kovų agonija („Nebežaliuos giria. . . ," „brolį pakorė miške. . .").

Taigi, antras svarbus eilėraščio klodas yra kaip tik liaudies pasaka. Tarp dainos ir pasakos, šiandieninis tautos likimas, apgaubtas karčia ironija, visvien išauga į legendą. Ir galų gale: garsinė potekstė. Jinai čia egzistuoja ne vien tik „sau", bet ir kaip priemonė eilėraštin įtraukti naujus prasminius klodus. Jau matėme: „aštrios šakos — ašakos", bet šį kartą ir rimavimas išplinta į sistemą ir intensyviai semantizuojasi: ašakos — pasaka. Savo eilučių galų sąskambiu rimas atkartoja skaudžią dainos-pasakos ironiją, tuo labiau, kad rimas yra ir dalis tą ironiją nusakančio eilutės vidaus aliteracinio motyvo. Panašus ironiškas efektas susidaro ir kituose rimuose: (už marių) sūnūs — (vandenys) sūrūs; brolio-namolio-moliai brolio.

Ó eilėraščio mintis: vertybė (poezija) iškyla („Sakalai linguos") iš tragiškos, ironiškos, mirtiškos (beveik kaip pas Mackų) būsenos, eilėraštyje figūruoja kaip savotiškas jo estetinių struktūrų komentaras, arba kaip tematinis siūlas, rišantis atskiras jo dalis.

Tų dviejų, minties ir meno, polių įtampoj prieš mus stovi Nagys kaip poetas, kuris skaudžiai nori būti žmogum ir giliai jausti savo gyvenimo prasmę. Tuo jis, žinoma, nėra unikalus, nes ir kiti poetai, ir nepoetai, panašiai savo būseną pergyvena — tai neišvengiama dalis to, ką prancūzai vadina *La condition humaine*. Unikalus, originalus jisai yra tuo specialiu, nepakartojamu savo kūrybiniu profiliu, tuo ypatingu būdu transformuoti simbolį į dvasios polėkį, paukščio skrydį į žodžių muziką, garsų skambesį ir šlamesį į pasaką ir dainą, dainą į dabartį, ir per visa tai, net per savo nuovargį ir neviltį, galop vis dėlto transformuoti mirtį į gyvenimą.

R. Šilbajoris

LYRINĖ IR SATYRINĖ GAIDA EPINIAM PASAKOJIME

Liudo Dovydėno brandi proza

Vienoj savo novelėj A. Landsbergis šitaip ironizuoja savo veikėjo, jau praplikusio prozos rašytojo kūrybinį išsekimą, o galbūt ir visos išeivijos prozos linkme:

> *Pačiame įkvėpimo įkarštyje, jis buvo įsitikinęs, kad lėktuvo scenoje jo buvo pasiektas tobulas savęs paties gailesio ir ironijos derinys. Dabar jisai juto gailesį persveriantį, o ironiją blėstančią.*
> (Muzika įžengiant į neregėtus miestus)

Galime tik pasidžiaugti, kad paskutinio dešimtmečio pabaigos išeivijos prozos derlius tos liūdnos diagnozės nepatvirtina. Nors joje prasikala lietuviškoj kūryboj būdingas lyrinis pasaulio išgyvenimas, su švelnia gailesio ar ilgesio gaida, pačiuose geriausiuose apsakymų rinkiniuose jį atsveria blaivus ironijos šypsnys ar šmaikšti satyra.

Paties Landsbergio novelių rinkiny *Muzika įžengiant į neregėtus miestus* (1979) ir Liudo Dovydėno apsakymų rinkiny *Vasaros vidudienis* (1979) skamba darniai suderintos ir lyrinė ir satyrinė gaida. Kazimiero Barėno novelių rinkiny *Kilogramas cukraus* (1978) ta pusiausvyra kiek pakrypus gailesio ir lyrizmo pusėn.

Liudas Dovydėnas — brandus rašytojas, išleidęs visą eilę prozos veikalų, jau nepriklausomoj Lietuvoje nusipelnęs valstybinę premiją už romaną *Broliai Domeikos*, kuris dabar išverstas ir į anglų kalbą. *Vasaros vidudienis*, įkopęs į savo gyvenimo ir kūrybos viršūnę, jis lyg nuo aukšto kalno stebi ir apmąsto žmogaus gyvenimą, įsižiūrėdamas ir tolyn, „už jūrų marių", į tai, kas vaikystėj ir jaunystėj išgyventa, ir į tai, kas čia, šioj didelėj šaly rasta, įsisavinta.

Tas jo susimąstymas dažnai palydimas ironiškos šypsenos, kuri atlaidi žmogaus silpnybėms, nepakankamumui, bet kandi socialinėms ydoms ir žmoniškumo stokai. O užuojauta žmogui (dažnai jaučiama vien potekstėj) iškelia jo pasakojimą iš buitinės plotmės į kažkokią kitą, pakilesnę erdvę — transponuoja veikėjų asmeninius išgyvenimus į žmogiško visuotinumo sferą.

* * *

Dovydėno prozoj visur stipriai dominuoja epinis pradas. Pasakojimo tonas ramus, nuosaikus. Jis viską pasako lakoniškai,

paprastai. Ir autorine kalba ir veikėjų dialogai ir jų vidiniai monologai parašyti trumpasake kalba.

Monika klausėsi vyrų kalbų, viena ausimi, vasaros nakties atvėstančiame ramume. Prie pat pamato be poilsio negudria giesme čiužėjo žiogas sausos žolės garsu ir traukė į snūdą. Jai buvo jauku klausytis vyrų šnekos apie velnius ir gaidžius.

Tokia taupiai paprasta kalba jis išreiškia autentišką atmosferą ir randa nepamainomą, tikrą intonaciją, kuri yra jo pasakojimo stiprybė.

Lyriniai momentai neegzaltuoti, o intymiai betarpiški, šilti, atsišlieję į gamtovaizdžio jaukias prozopopėjas (lentos *alsuoja* dienos šiluma, kalnas — su dviguba *kupra*, miestelis *uždaro* duris ir *nutyla* nakties poilsiui)

Moniką apėmė toks jai seniai žinomas graudus gerumas. Ji norėtų sėdėti ant suoliuko, nugarą atrėmusi į dienos šiluma alsuojančias lentas, žiūrėti viršum kalno dvigubos kupros, kur rausvumas juodėja, ir Marvinas, pamažu uždarydamas duris, nutyla nakties poilsiui. Tuo pačiu ji nutuokia, kad po tokio graudaus gerumo ateina kažkas negero.

Net ir giliai jaudinančius gyvenimo momentus Dovydėnas aprašo visai paprastai. Apie mirtį, tragiškus išgyvenimus jis kalba ramiai, šaltai, nedemonstruodamas emocijų (kaip Žemaitė ar Lazdynų Pelėda). Štai kaip prisimena Paul Shakalys dviejų metų dukrytės mirtį:

Grabą pats sukaliau. Mykolas tada ėjo jau nebeatsimenu kelintus ir padavinėjo vinis. Atsimenu kaip šiandien, laiko Mykoliukas vinį burnoj, tai ir man lengviau įkalti seilėtą. Kartais jau ir nematau, drėgmei akis apvilkus, o Mykoliukas parodo, kur kalti vinį, ir kartą pamokė: „Stipriai sukalk, Alvinutė kad neiškristų".

Tas ramus, „paprasto konstatavimo" tonas sąmoningai kontrastuoja su aprašomu tragišku įvykiu ar pergyvenimu ir „užaštrina situaciją", sukelia gailesį, užuojautą.

Čia parafrazavau apsakymo tyrinėtoją Lietuvoje, Albertą Zalatorių (*Lietuvių apsakymo raida ir poetika*, Vilnius 1971). Kitoj knygos vietoj, kalbėdamas apie motyvų sistemą, Zalatorius sako,

kad ji apsakyme trejopai naudojama: 1. charakteriui ryškinti, 2. veikėjo likimui argumentuoti, 3. situacijai užaštrinti. Nors tie trys momentai geram apsakyme glaudžiai suaugę, bet dominantę esą galima užčiupti. Pagal ją, Zalatorius tipologiškai skirsto apsakymus į tris rūšis: tuos, kur pabrėžiamas charakteris, veikėjo likimas, pati situacija.

Liudo Dovydėno rinkiny dominantė dažniausiai būtų žmogaus likimas, nors stipriai išryškinami ir charakteriai. Paul Shakalys, Charly Brown, ar lietuviško kaimo klajūnas Karalius ryškiai įsibrėžia skaitytojo atminty.

Situacija kaikur itin aštri. Nors autorius ją stebi lyg ir bešališkai, išlaikydamas *epiniam pasakojimui būdingą distanciją*, pačioj situacijoj glūdi labai skaudžių emocijų šaltinis.

1. Sūnus iš Vietnamo karo grįžta nupjautom kojom.
2. Mielas pakeleivingas žmogus nudobiamas ir įmetamas į upę.
3. Nenaudėlis vienintelis sūnus apiplėšia seną tėvą, paleidžia ubagais.

Žmogus dažniausiai vaizduojamas kaip gyvenimo prieštaringumų, beatodairinio likimo auka. Ši perspektyva turi ir visuotinumo aspektą, ji išreiškia esminį žmogaus gyvenimo tragizmą. Dažnai šiuose apsakymuose iškyla fatalizmo, lemties motyvas („Admirolas gieda") prasmės, vilties, rezignacijos motyvai („Kardinolo pati", „Karalius ir vieversys").

Dovydėno veikėjai, iš paviršiaus ramūs santūrūs, savy nešioja užslėptą „gėlą". Jie visada kalba paprasta, kasdienine kalba, bet:

nutuokiau, kad ne tai *jis nori pasakyti, kad kardinolo pati miršta palaužtais sparnais. Jis kalba paviršiuje, kaip tos žvaigždės upokšnio bangoj, kažin kur gilumoje jo širdies slypi neišsakoma gėla, sielvartas.*

Tai ne garsi rauda, o nutylėtas skundas, tylus liūdesys, kuris skaitytojuj žadina gailesį. Pasakojime jis suskamba lyrine gaida.

Bet žvalia akim stebėdamas gyvenimą, autorius mato, kad žmogus yra ir savo paties silpnybių, klaidų auka. Todėl tragiški gyvenimo prieštaravimai turi ir komiškumo aspektą. Autorius gali pasirinkti sužadint skaitytojo užuojautą ar juoką. Ironija ir gimsta, kai laikinai suspenduojama užuojauta. Anot Bergsono, ironija tai širdies „anestezija". Liudas Dovydėnas dažnai taip ir naudoja

komizmą — laikinai suspenduodamas užuojautą, švelniai pajuokdamas žmogaus silpnybes.

* * *

Apsakymo „Telefonas" tematika liečia seno žmogaus vienatvę ir žmogiškos komunikacijos problemą. Senukas, buvęs angliakasys, didžiuojasi esąs „American citizen", bet nepritapęs prie krašto, senatvėj likęs vienas, tik sėdi ir laukia, ar kas jam paskambins. Pats bijo, nemoka numerių sukti.

Dovydėnas čia ryškina seno lietuvio imigranto charakterį, švelniai pajuokdamas jo ignorantiškumą, naivumą, perdėtą taupumą, nušviesdamas jo liūdną, bet kartu ir komišką situaciją.

Sėdžiu rudens vakare. Taip vakaras po vakaro, naktis po nakties. Girdžiu — po krosnim sucirpia svirplys, kaimyno garažą uždaro — sūnus grįžo nuo mergų. Uždaro duris, koja spiria — kaltos, matai, garažo durys.

Ir vėl sėdžiu. Mėnuo landžioja už debesų, capsi virtuvėje neprisuktas kranelis. Prisuku. Capsi. Tik rečiau. Regis, capt — ir penas. Vėl suku. Perdaug negali veržti — gali nusukti rankutę, tai jau ne penai kaštuos.

Tylu. Net ausyse spengia, tokia tyla. Gultum, bet miegas gal už debesų su mėnuliu atsidūrė.

Kad kas paimtų ir pašauktų . . . Aš bijau iš tolo: sumaišysiu numerius, tai ir atbildės greitoji, kaip sakyt, amardžiansi, arba ugnies gesinti. Mokėsi gyvu pinigu.

Čia pat ir lakoniška amerikinio gyvenimo satyra: kartą atsiliepia „angelo balsu ponia" iš šermeninės — graborius jau jo lyg ir laukia.

Nesiseka man, pasakysiu. Prieš pusmetį šaukiau Valiulį. Kelis kartus rinkau numerius. Ir surinkau: „Širmansky Funeral Home", atsiliepė angelo balsu ponia ir tuoj klausia, koks, kur gyvenu. Padėjau samtį kaip degantį.

Pats senukas pasakoja su sveiko humoro doze, o kartu ir su juokingu naivumu, beveik per visą apsakymą.

Jau pačioj ekspozicijoj išryškėja ironiškas konfliktas tarp nenaudėlio sūnaus ir seno tėvo pažiūros į pinigą. Tėvas visą gyvenimą spaudžia centukus, o sūnus mano, kad pinigas „turi judėti". Centriniam epizode jis tėvo pinigus ir „pajudina" (ir ne vien

tik tėvo), o apsakymo pabaigoj ir pats žuva judėjimo nelaimėj, per dideliu greičiu besprukdamas nuo policijos. Telefonas nutraukta viela „sėdi ant kelionių kuparo kaip katinas be uodegos". Tai netik komiška detalė, bet ir metafora.

Telefonas be vielos tai pasakojimo leitmotyvas, kuriame sukaupti prasminiai ir lyriniai akcentai. Apsakymo atomazga beveik „biliūniškai" lyriška. Benamis senukas, netekęs ryšio su realybe, sėdi parke su bevieliu telefonu. Niekas jo lietuviškos kalbos nesupranta, jo pasakojimo nesiklauso. Tik grubioj buvusio mulų varovo Charly Brown širdy subruzda žmoniškumo jausmas. Jis sutrina kišenėj popieriuką, laikraščio atkarpą, kurioj aprašomos sūnaus suktybės ir jo žuvimas (senukui neparodo).

Štai regi, kaip koks telefonas mane sujungė su Paul Shakaliu ir tai gal didesnės, žmogui nežinomos galybės ryšys. Taigi, ir nesuprantant kalbos turbūt yra ir turi būti koks nors ryšys, koks telefonas rišantis žmogų su žmogum, net ir su mulu?

Šis „lyrinis nukrypimas" paryškina autoriaus idėjas, nors jos jau išreikštos ir pačiam siužete. Apsakymo didžioji dalis parašyta pirmuoju asmeniu, iš pagrindinio veikėjo taško. Pasakojantis senukas dažnai kreipiasi į skaitytoją ar klausytoją („Kam gi man telefonas?"). Jo vidinis monologas perteiktas sakytine kalba, lyg jis balsu kalbėtų kam nors arti sėdinčiam, gal parke. Pasakojimas perpintas daugialypiais atsiminimais iš praeities, su dažna vietos ir laiko planų kaita. Paskutinė dalis parašyta trečiuoju asmeniu, iš Charly Brown taško, ir susumuoja pagrindinio veikėjo likimą.

* * *

Kitas geras „amerikinės" tematikos apsakymas, kuriame išeities taškas kaitaliojamas tarp trijų pagrindinių veikėjų — tai „Admirolas gieda". Savo ilgiu, šakota fabula su šalutiniais epizodais jis priartėja prie apysakos formato. Čia centrinė metafora, kurioje sukaupti lyriniai akcentai yra išdidus gaidys Admirolas. Jo giesmė simbolizuoja dvasinį veržlumą, vidinės laisvės siekimą. Nepaisant slogios depresijos atmosferos, kuri čia reljefingai atkurta, Marvino miestelio lietuviškam kieme gieda gaidys. O „kur gaidžiai gieda, ten dar gyvenimas". Tai ryškiai atsikartojantis apsakymo leitmotyvas.

Dėdė iš Virdžinijos eina sau pėsčias per Ameriką į Connecticut valstybę. Randa tiltą, pernakvoja ir eina sau toliau. Bet laisvė tai rizika. Dideliam Amerikos krašte žmogui graso ne tik ekonominis netikrumas, bet ir smurto baimė — siaučia plėšikai.

Graži šalis Amerika. Didelė šalis Amerika. Ir laisvės čia gana, o baimė kaip kupra — nei numest, nei išsitiest, nors tu miegi po išsirinktu tiltu.

Tiltas čia simbolizuoja užuovėją nuo likimo smūgių, o taip pat žmogišką ryšį su kitu žmogum. Su kitu žmogum slaptai susižvalgius (dėdė ir Veronika), užsimezga subtilus dvasinis ryšys, sąmokslas prieš likimą. Bet likimo tragikos nenugalėsi. Pavydus kaimynas pagrobia ir papjauna išdidų gaidį giesmininką, o dėdę iš Virdžinijos nužudo kažkoks pakelės plėšikas, įmeta į upę. Laimi smurtas ir gobšumas.

Gaidžio simbolika susieta su tautosaka ir primityviu tikėjimu. Jo giesmė velnius ir šmėklas nubaido ir perspėja net šv. Petrą evangelijoj. Su gaidžio giesme siejasi ir lyriniai momentai — prisiminimai iš seniai paliktos tėvynės. Ir ten, paskutinę dieną išvažiuojant užgiedojo gaidys. (Ten gi visada giedojo gaidžiai.)

Bet lyriniai momentai beveik visur perpinti švelnia ironija.

Jis prisiminimų sparnais nuplasnojo tėvų namuosna. Ten molinis pečius, ten ant sienos musių nutupėta Marija švenčiausia, su septyniais ilgais peiliais pačion širdin įsmeigtais. Pečiaus kakta žvilgančiai juodai aprūkusi, ir lentynėlė su mediniais šaukštais. Tiek metų, o stovi akyse vakarykščiu šviežumu.

Kasdieniškos konkrečios detalės kaip lentynėlė su mediniais šaukštais ir „musių nutupėta Marija švenčiausia" lyrizmą išbalansuoja.

* * *

Apsakymas „Kardinolo pati miršta" savo glausta forma, vientisumu ir gaubiamąja struktūra (su tarpininku-pasakotoju) priartėja prie tradicinės novelės formato.

Čia pagrindinis veikėjas yra naujas imigrantas. Jis darbščiai kuria sau naują aplinką, prisisodinęs obelaičių, spaudžia naminį vyną. Namuose tvarka, harmonija, kaip ir gamtoj. Bet ir žmogaus gyvenime, ir gamtoj „visaip būna". Katės pagrobta paukštė ištrūksta

palaužtu sparnu ir dabar „kardinolo pati miršta". O šeimininko sūnus grįžta iš Vietnamo nupjautom kojom. Lėktuvo sparnas lūžo oro kare, ir jis ištrūko sužalotas. Ir žmogus ir paukštė — likimo aukos. O žvaigždės, šaltos, abejingos „šokinėjo srovėje, vis toj pačioj vietoj ir joms buvo gera, gal ir linksma".

Ši pagrindinė situacija buvo praeityje. Dabarty konfliktas. Tėvo praktiškas protas diktuoja priimti situaciją, daryti ką nors (sulygint slenksčius, kad sūnus grįžęs ratukais galėtų važinėt). Motina nepriima skaudžios realybės, beprasmės aukos. (Kodėl Vietname, o ne virš Lietuvos miško?) Motina mezga kojines. Mezga ir mezga, žalias ir mėlynas, kaip miškas ir dangus. Neklauso vyro kalbos.

Šitam tragiškam apsakyme, kaip ir kitur, autorius vengia patoso, o gailesį atsveria lengva ironija, slypinti kasdieniškose konkrečiose detalėse.

Metalinis dūmtraukis susikuprojęs bedasi sienon, lyg nebetęsi vietos. Kitoj kertėj stiklinėmis durimis žvilga spinta. Visokio dydžio stiklai susirinkę apie Four Roses butelį. Buteliui grūmoja gintaru išmarginta Vytis. Grūmoja dideliu kalaviju, bet butelis stovi ramus. Netoli spintelės, likusį sienos plotą dengia gobelenas su lėktuvu viršuj ir stirna apačioj.

Detalės čia komiškos ir kartu simboliškos (stirna — auka). Dovydėnas daug ką pasako daiktiniais motyvais. Balandžiai, upelis, obelys, vynas — tai ramus gyvenimas taikoj. Saksofono dejonės naktį ir būgno dūžiai tai karas ir skausmas. (Motina jų nenori girdėt.) Jis naudoja net ir skaičių simboliką — 7 laiptai, 7 skrido, 173 skridimai. Šie magiški skaičiai gal išreiškia fatalizmą. (Ir Paul Shakalys „Telefone" buvo 77 metų.) Jei anksčiau minėtuose apsakymuose pagrindiniai simboliai buvo gaidys, telefonas, tai čia centrinė metafora — palaužtas sparnas, lėktuvo ir paukščio.

Imlios detalės svarbą Liudas Dovydėnas pabrėžė rašydamas apie K. Barėno prozą (*Mintis* Nr. 2, Londonas 1972 m.):

. . . rašytojas turi atkurti, įrėminti smulkmeną, atspindinčią esmę, toli prašokančią pačią smulkmeną . . . kad net griaudu atpažinus didelį krūvį ant keliolikos žodžių pečių. Tai ir tinka rašytojo idealui — žodžiui ankšta, minčiai platu.

Detalė labai svarbus apsakymo elementas. Joje sukaupti ir lyriniai, ir satyriniai akcentai.

* * *

Lygsvara tarp lyrinių ir satyrinių elementų geriausiai išlaikyta apsakymuose, supintuose iš jaunystės ir vaikystės prisiminimų. Tuose apsakymuose daug stiliaus grakštumo ir lengvo žaismingumo. Susipina nostalgiška minorinė gaida ir švelni ironija.

Velnias šnabžda jaunam bernui, gundydamas jį mėnesienos naktį pas Emiliutę joti („Mano velnias"), o širmis Bulonėlis parbėga nuo klėtelės su nukirpta uodega ir be karčių. Dvynukės Vincutė ir Verutė, kaštaniniais plaukais, mėlynom suknytėm su baltom gėlytėm, abi vienodos „kaip strazdo kiaušiniai", kelia jaunam berniukui pasirinkimo dilemą, kuri sapne apsipina žaismingos fantazijos ir lengvos groteskos elementais. Pasimaišo ir ponas su žalsvu kepeliušu nuo cigarečių pakelio. O išdykėlis šuniukas sudrumsčia rimties valandą, vaikams belaukiant vyskupo prieš „dirmavonę", ir ištaško išpūstas zakristijono pretenzijas. („Pasirinkimas vidudienį").

Būdamas ir vaikų literatūros rašytoju, Liudas Dovydėnas parodo didelį sugebėjimą užfiksuoti vaiko psichiką, jo susidūrimus su dar svetimu suaugusių pasauliu. Ypač subtiliai jis sugretina vaiko rūpesčius ir svajones su jau gyvenimą bebaigiančio seno žmogaus susimąstymu. Visas ciklas tituliniu pavadinimu „Vasaros vidudienis" paskirtas tokiom novelėm. Jos parašytos pirmu asmeniu, iš vaiko išeities taško, bet ir su atgal žvelgiančiu, gyvenimą susumuojančiu žvilgsniu, dėdės Julijono ir klajūno Karaliaus pasakojimuose ir apmąstymuose.

Visur veiksmo laikas vasaros vidudienis, o vieta — Lietuvos kaimas, nors veikėjų atpasakoti ar vidiniam monologe prisiminti praeities išgyvenimai veiksmą nukelia ir kitur. Gamtovaizdy daug lyrizmo, mėlyno dangaus vaiskumo, „garbanoto debesėlio" lengvumo. Bet centriniai tematikos motyvai — didžiosios gyvenimo mįslės ir prieštaravimai: gimdymo skausmas ir džiaugsmas, sunki gyvenimo našta ir išgyvenimų pilnatvė, mirties rezignacija ir ramybė.

Ši tematika išreikšta poetizuotu stilium. Nuo epinės intonacijos Dovydėnas čia dažnai pereina į lyrinę intonaciją. Pasakojime rezonuoja skambi Krėvės, Putino ir Sruogos lyriško sakinio muzika ir ritmas:

jei dangaus mėlynė už sidabrą skaistesnė, jei saulėgrąžų laukai neužmatomi banguoja už auksą auksesni.

Bet ir pats esminis pasaulio išgyvenimas čia tradiciškai lyriškas, pagrįstas panteistiniu žmogaus artumu su gamta, dar nenutrūkusiu magišku ryšiu su ja.

Atėjo Karalius. Atsisėdęs ant plataus ąžuolo kelmo, dar sultimis prakaituoto arčiau rauplėtos žievės, pro ūsus atsiduso. Kaip ąžuolo žievė atrodė Karaliaus veidas.

O dėdė Julijonas — pilnas pagarbos jausmo visiems gamtos gyviams — skruzdėles švelniai nubraukia nuo kojų, net nerūko prie jų: „Mano daktarės nemėgsta dūmų".

Stoiška rezignacija mirties akivaizdoje apgaubta pagoniška mistika:

Aš ne vienas . . . ir tu ne vienas. Ir eik namo. Ir aš eisiu. Eisiu (. . . .) Ir akmuo su manim (. . . .) Rugiai su manim. Aš ne vienas. Matai pievą už rugių, ir ten du beržai. Aš ne . . . Vieversys tenai. Debesys broliai mani. Saulė dieną, žvaigždės naktį (. . . .) Eik namo. Eik! Ir aš pareisiu. Taigi, namo . . .

Dovydėno gamtos įvaizdžiai atsiduria binarinėj opozicijoj. Iš vienos pusės „aukštas dangus", „dangaus mėlynė", „mėlyna toluma" ir jai priklausą objektai: saulės spindulys, baltas debesiūkštis, vieversys. Šie dangaus elementai išreiškia ilgesį, dvasinį nerimą. Iš kitos pusės — žemė ir jai priklausanti augmenija, gyvūnija: vabzdžiai, kurie „čiuža pakelės žolėj pabaidyti, spraksi kaip kepami žirniai", skruzdėlės ir jų miestai, ir bitės, kurios „rankoves pasiraičiusios kiekvieną žiedą kopinėjo". Šie žemės elementai — tai žmogaus ryšys su visata. Atsišliejus į klevą, atsisėdus ant akmens, ar jį paglosčius, žmogui ramiau. Jis jaučia mistinį kontaktą su gamta. Kai genys kaukši, „sausa pušies šaka skamba kaip varpas".

Šiam dialektiniam pasaulio modely binarinė opozicija išspręsta sinteze. Ir dangus ir patvorių varnalėšos nusiplauna tuo pačiu lietum:

Dangus toks aukštas, išsiprausęs. Ir patvorių varnalėšos dulkes nusiplovę puikavosi. Bijūnai po seklyčios langais linksmai dairėsi. Regėjo ir girdėjo.

Taip lengva, aukšta ir graudu. (. . . .)

Toli, labai toli, sklido daina nulytais laukais, pievom. Bangavo už mėlyno pušyno ligi paties skaistaus dangaus pakraščio.

Daina sujungia mėlyną pušyną ir skaistų dangų. Nostalgiškam atminimų pasaulėvaizdy viešpatauja darna, primityvi pasaulio harmonija. Lyrinė gaida čia idiliška.

* * *

Pažvelgus į Dovydėno pasakojimo stilių, matyti, kad jo pasaulėvaizdis nėra statiškas. Dovydėno detalėse, tiek lyrinėse, tiek ir satyrinėse, daug dinamiškumo. Jose pilna ne vien optinių, akustinių, bet ir kinetinių įspūdžių. Mėgiamiausia poetinė priemonė — prozopopėja: „Jo žilus plaukus pasiekia saulės spindulys, *smailu durklu* prasiveržęs pro pušų šiltai tylias šakas"; „Mėnuo ant daržinės stogo *šoktelėjo.*"

Dinamiškumo jo stiliui suteikia spalvingi veiksmažodžiai ir sakinio ritmas. Širmis Bulonėlis „peša sodo atolą ir mėnesienoj šilkine uodega *šmigiuoja*". „Tu *dyrei* į sodą gatavas prasmegti rasotoj sodo žolėj". Šios stiliaus priemonės naudojamos ir komiškumo efektui.

Kita Dovydėno mėgiama poetinė priemonė, kuri suteikia komiškumo jo stiliui, tai hiperbolė. Varnėnų vaikai „dideliais permatomais pilvais, kur galėjai suskaityti dar nesuvirškintus vabalus". Komiškumą sukelia ir nelaukti palyginimai: „Katė praveria akį, žalią kaip nenunokusi slyva".

Kartais netikėtas komiškas efektas išgaunamas sugretinus gamtoj pastebėtus reiškinius su žmonių įpročiais. Štai geniai —

be kirvio, be kalto kalėsi nuosavais snapais nuosavus namus. Beveik tuo pačiu metu nuogose šakose, kaip neišgrotos gaidos, tupėjo varnėnai. Vos ponia genienė spėjo įlįsti į iškaltus namus ir jai vienai žinomu būdu apsisukti ir iškišti snapą, tuojau ją puolė varnėnai.

Žaismingа ironija — Dovydėno stiliaus stiprybė. Tos ironijos intensyvumo laipsnis įvairuoja: nuo lengvos pašaipos iki kandžios satyros. Jos skalė plati.

* * *

Satyros daugiausia amerikinės tematikos apsakymuose. Ką ji pliekia? Dovydėnas pradeda nuo suamerikonintų ar šiaip komiškai skambančių pavardžių: Leonas Pipčius, Paul Shakalys, ponai Ašakos, Skill-Skilandžiūnas ir kt.

Rašytojui taip pat užkliūva pretenzingas žmonių apsirengimas ir laikysena:

Nei perdaug, nei permažai iškišta balta nosinėlė, raudonom gėlytėm išbarstyta, ir mostim sugluotinti plaukai visaip tiko prie neišsijungiančios Harold Tisher šypsenos. Tik? kaip tą šypseną priderinti prie grabe gulinčios?

Žmonių kalboj Dovydėnas irgi randa daug komiškų elementų. Jis pajuokia ne vien senųjų lietuvių išeivių, bet ir naujųjų išeivių sudarkytą lietuvių kalbą, pilną amerikonizmų. Ponų Ašakų duktė Birutė „antrus metus *ant honor listo*", „kelią *servis* jau buvo išvalius", „*realesteitininkui*" medis vertas 1000 dolerių.

Socialiniam gyvenimui ir papročiams Amerikoj tenka gera dozė kandžios satyros.

Dabar turim naudotus automobilius turim naudotus politikierius, turim naudotas — divorsuotas ponias ir ponus. Tai mes turėsim naudotą grabą.

Čia ironija remiasi perkelta prasme vartojamu vienu žodžiu „naudotas". Aštri satyra daugiausiai taikoma „tikriems" amerikonams. „Admirole" kaimynė Belła Lee užsipuola „poreinerę" Moniką, kam ši bara jos vaiką, draskantį serbentų krūmo šakas:

Kaip tau, poreinere, negėda vaiką gąsdinti? (. . . .) jūs ateiviai, mūsų vaikus gąsdinate. Jūs prisodinat visokių uogų, kokių galite store nusipirkti, vaikus viliojate. Kaip gali vaikas atsispirti?

Čia su paslėpta ironija pašiepiamas amerikoniškas vaikų auklėjimas.

Aštriausiai pajuokiamos stambių biznierių machinacijos ir pretenzijos.

Reikia suprasti, kokias dideles pareigas ir pasitikėjimą uždeda ant mano pečių kramtomos gumos kompanija. Jei man pasiseks, sakysim, gal visa Rusija, daugiau nei du šimtai milijonų žandų *kramtys mūsų gumą.*

Čia ironija remiasi metonimija „du šimtai milijonų žandų".

Dovydėnas mėgsta pašiepti ir prasimušusius įvairių luomų senuosius ir naujuosius ateivius — graborius, bankininkus ir kitus, o taip pat ir suamerikonėjusius bukagalvius žurnalistus. Jis pamėgdžioja jų tuščiavidurę gražbylystę, banalių aforizmų žarstymą.

Aš kaip mokėdamas atsiprašiau, iškilaus bankininko laidotuvėse nepastebėjęs jaguaro. Bet, gerbiamieji, ant stalo palietas vynas jau nebe vynas.

Tokių aforizmų pribarstymas visas apsakymas „Varnėnų kondominijumas".

Apsakymuose, kuriuose specifiškai pliekiamos amerikoniško gyvenimo ydos („Paskutinis mazgas", „Varnėnų kondominijumas", „Mes visi jo vaikai") — tonas daug kur sarkastiškas. Čia rašytojas dažnai naudoja feljetoninį stilių, nuo epinės intonacijos pereina į publicistinę. Pasakojime dingsta epinis santūrumas ir atsiranda manieringo dirbtinumo. Čia suyra trapi lygsvara tarp ironijos ir gailesio, o lyrizmui vietos visai nėra.

Parafrazuojant Landsbergio įvadinę citatą, būtų galima pasakyti, kad čia, atvirkščiai, juntam ironiją persveriančią, o gailesį blėstantį. Bet gal to gailesio mūsų prozoj jau gana? Geriausiuose Dovydėno apsakymuose, kaip matėm, ta trapi lygsvara subtiliai išlaikyta.

Alina Staknienė

NORBERTO VĖLIAUS IR ALGIRDO J. GREIMO KNYGOS APIE LIETUVIŲ TAUTOSAKĄ/MITOLOGIJĄ

Knygų pasaulyje neseniai pasirodė pora lietuvių mitologiją liečiančių darbų — Norberto Vėliaus *Mitinės lietuvių sakmių būtybės* (Vilnius: Vaga, 1977) ir Algirdo J. Greimo *Apie dievus ir žmones* (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1979). Nors abu autoriai rašo panašia tema, jų siekiai, duomenys, požiūriai ir kartais net išvados smarkiai skiriasi.

Pirmoji knyga pasižymi šaltu analitiniu moksliškumu. Beveik kiekviename puslapyje Vėlius išnašose mini šių dienų daugiausiai vertinamus tarptautinio masto mitologų ir tautosakininkų darbus. Įvade autorius išdėsto mitologinių sakmių svarbiausius bruožus (sakmių vietą pasakojamojoje tautosakoje, klasifikavimą, visuomeninę paskirtį, menines ypatybes ir sakmių kilmės problemą); išsamiai aprašomos knygos paantraštėje minėtos būtybės — laimės, laumės, aitvarai, kaukai, raganos, burtininkai ir vilkatai. Knygoje

Vėlius kiekvienai būtybei skiria po skyrių; visi skyriai seka panašią sistemą — aprašymų istorija senuosiuose šaltiniuose ir tyrinėjimų apžiūra, įvairūs būtybės vardai, išvaizda, funkcijos ir vaizdinio kilmė ir raida. Visur duodami tarptautiniai motyvų numeriai, pasakų tipų numeriai (Aarne-Thompson tale type) ir dabartinės Lietuvos archyvinės (kartotekų ir rankraštynų) medžiagos indeksiniai numeriai. Santraukos rusų ir anglų kalbomis pateikia *Minties lietuvių sakmių būtybes* plačiai svetimtaučių mokslininkų publikai, o išsami bibliografija išvardina didelį skaičių veikalų apie lietuvių folklorą, parašytų ne tik lietuvių kalba, bet ir latvių, rusų, lenkų, vokiečių, prancūzų ir lotynų kalbomis.

Šiuo ypatybių sąrašu nėra norima išgąsdinti nespecialistus folkloro mėgėjus. Vėlius pateikia visas prieinamas žinias apie septynis mitinių būtybių tipus. Jis dažnai atpasakoja mitologinių sakmių siužetus savais žodžiais, kas turi būti ir įdomu ir suprantama net tokiai publikai, kuri turi mažai kantrybės ir nori tik permesti akį. Daug kur autorius panaudoja istorinius šaltinius (pvz. Mažvydo „Dewa priSakimu bila aSch nekada negirdeiau / Nei StraipScziu weras krikSczianiu Skaicziau") ir fonetines transkripcijas (Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos ir Literatūros Instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno „. . . vo laume ka audonti, ka brozdonti; galva kap kers lakstos, vo pati po stakles it mesle jodanti, plostonti"). Žinoma, tokia medžiaga yra intriguojanti rašybos istorijos, tarmės, dialektų ir apskritai kalbos studentams. O kitiems tekstai, kuriuose naudojama gyvoji kalba — ar tai būtų šešiolikto ar dvidešimto amžiaus kalba — žavingesni negu suliteratūrinti, apšlifuoti tautosakos „skaitymų" rinkiniai.

Greimo darbo savitumas išryškėja, kai pirmoji knyga priešpastatoma pastarajai. Kur Vėlius laikosi griežčiausių folkloristinės medžiagos tyrinėjimo taisyklių, Greimas ikonoklastiškai maišo kalbotyros, lyginamosios mitologijos, struktūralizmo ir teksto analizės metodus. Kur Vėlius visų būtybių analizei naudoja tą pačią nagrinėjimo sistemą, Greimas keičia savo metodologiją kiekviename knygos skyriuje. Vėliaus knygos skaitytojai tikisi knygoje rasti visą prieinamą medžiagą apie septynias būtybes, su statistikom kur, kada ir kokiais skaičiais kurie sakmių variantai buvo užrekorduoti; Vėlius savo publikos neapvilia ir kaip tik tą medžiagą metodiškai išdėlioja, nevengdamas minėti tų atsitikimų, kur mažas sakmės variantų

kiekis prieštarauja sakmės persvarai. O Greimas savo publikai duoda perspėjimą, kad jo darbas yra:

> . . . nuolatinis hipotezių kūrimas, hipotezių, kurių patikrinimui, kaip ir kitose mokslo šakose, šiandien tepripažįstami, kaip kriterijai, tik jų tarpusavė koherencija ir jų eventuali falsifikacija, hipotezes sugriaunant naujų, jomis neišaiškinamų arba joms prieštaraujančių faktų įvedimu*(1)* . . .,

tai jojo skaitytojai pasiruošia staigmenai.

Greimas savo pratarmėje populiariu stiliumi išaiškina Georges Dumėzilio ir Claude Lévi-Strausso teorijas ir metodologijas; jis gina savo pažiūrą, kad abu metodai gali ir turi būti naudojami kartu praeities lietuvių „kultūrinio kodo" atstatymui. Knyga padalinta į penkis skyrius — kaukai ir aitvarai, Aušrinė ir Laima, bitės ir moterys (Austėja, bičiuliai, Bubilas, martavimas), dievai ir šventės (Vulcanus Jagaubis, krikštai), deivilai (Pizius ir Ganda, Tavvals, Tratitas Kirbixtu). Išnašos seka kiekvieną skyrių, bibliografijos nėra. Index nominum ir Index rerum knygos gale skaitytojui palengvina surasti per visą tomą išsklaidytus duomenis ir taip sudaryti nuomonę apie dievų ir daiktų reikšmę keliuose kontekstuose.

Greimo sistemą galima apibūdinti kaip pavienių lietuvių kalbos žodžių nagrinėjimo, liaudies pasakojimų tekstų analizės ir apeiginių valgių bei ritualų reikšmės ieškojimo mišinį. Greimas galvoja, kad žmogus yra logiškas sutvėrimas, kad todėl betkuri žmogaus sukurta kultūrinė sistema turi būti logiška, o kadangi kultūra yra nedalijama, ta pati logikos sistema veiks valgio gaminime, ritualų eigoje, pasakų pasakojime. Toks logikos tinklas sudaro kultūrinį kodą.

Kaip matome, Vėliaus ir Greimo knygos visai skirtingos. Pirmosios siekis yra mitinės medžiagos pristatymas ir dokumentavimas; pastarosios yra hipotezių siūlymas: pirmoji pateikia visą galimą medžiagą apie lietuvių mitines sakmių būtybes, o pastaroji naudoja tik tą medžiagą, kuri hipotezei duoda pozityvų indėlį. Šioje

---

1) Algirdas J. Greimas, *Apie dievus ir žmones: lietuvių mitologijos studijos* (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1979), p. 19.

apžvalgoje bus analizuojama tiktai tom dviem knygom bendra medžiaga (laimė, kaukai ir aitvarai).

Išdėstęs visą užrekorduotą medžiagą apie l a i m e s, Vėlius jas apibūdina kaip likimo lėmėjas. Kadangi liaudies pasakos apie laimes keitėsi laiko eigoje, taip pat buvo tikima, kad jos — gimimo deivės, laukų laimintojos, derlingumo skatintojos ir gyvulių globėjos. Vėlius savo knygoje visus laimių aspektus dokumentuoja, o kitose tautose randamus panašius tikėjimo bruožus detališkai aprašo. Autorius surinko daug medžiagos apie laimes pas visus indoeuropiečius ir net pas baltų kaimynus finougrus. Iš tokių duomenų jis atrenka laimių tipišką reiškinį Europoje. Toliau Vėlius savo dėmesio centrą smarkiai susiaurina ir, naudodamas tik latvių ir lietuvių medžiagą, aprašo vien baltų nuomones apie laimes. Tais atvejais, kur pasakos apie laimes atrodo panašios, nors pagrindinis veikėjas pakeistas (ne laimės, o dievas lemia žmogaus likimą), Vėlius, žinodamas, kas yra laimėms tipiška, o kas ne, yra kvalifikuotas diskutuoti krikščionybės įtaką į lietuvių liaudies kūrybą ir svarstyti galimybę, kad kai kurios pasakos galėjo kilti Indijoje (kur likimo lėmėjai — vyrai, ne moterys). Vėlius pasisako prieš laimėm skirtą garbinimo kultą, neradęs jokios medžiagos jo egzistavimui remti.

Žinoma, galima tik spėlioti, ką praeities liaudis galvodavo apie mitines būtybes, ir kur ir kaip pasakojimai apie tokias būtybes kilo. Kadangi šiandien liaudies tikėjimai apie laimes yra išblėsę, nėra kontrolinės grupės, kurios būtų galima pasiklausti apie folkloristų teorijų galiojimą. Vėlius visur savo spėjimus patvirtina analogiška kitų tautų medžiaga, ir skaitytojas negali išgalvoti rimtų priešingų argumentų.

Kai Greimas rašo apie laimes, jis irgi vienur kitur prabėgom mini germanų nornas ir graikų moiras, bet, apskritai kalbant, jis verčiau ieško „šeimyninių ryšių" tarp lietuvių tautosakos personažų, nori juos, mūsų mitinių būtybių dinastijas atstatęs, sugretinti su indų dievais ir tokiu būdu sužinoti, kaip praeities lietuviai galvodavo. Greimas beveik ignoruoja lietuvių kaimynų (latvių ir rusų) tautosaką. Jis mato šeimyninį panašumą tarp Aušrinės (grožio ir jaunystės dievaitės), Aušsveičio (sveikatos dievaičio) ir Laimos/Laimės (gyvenimo ir mirties dievaitės). Autorius sugestionuoja, kad būdavo viena Laimė, dievaitė, kuri devynioliktame amžiuje buvo vaizduojama kaip deivių trejetukas. Kitoje analizės dalyje Greimas kalba apie Laimės „sesuvą Giltinę".

Greimas tautosakinius tekstus interpretuoja savaip. Pasak jo, Laimės esminis bruožas yra žinojimas ir to žinojimo skelbimas; Greimas pasiūlo hipotezę, kad lietuvių mitologijos studijom įsibėgėjus, bus atrastas „Dievas X", kuris žmogaus laimę nustatydavo. Senelis Dievas, Mėnulis ir dievas Prakorimas Praamžis turi bendrų bruožų su tuo nežinomu dievu, bet Greimas jų nesutapatina su Dievu X. Šis Dievas X yra panašus į senovės indų Mitrą, ir jam priklauso amžinosios ugnies bei suvereninės ugnies kultas. Greimas mano, kad vienu laiku privatus, draudžiamas kultas buvo įsigaliojęs laimės deivės, akmens pavidale, garbinimui. Laimės veiklos sfera priklausė nuo nežinomo Dievo X, ir Greimas Laimę charakterizuoja, kaip kovotoją tik prieš bedalius žmones ir tik todėl, kad išsipildytų jų likimas. Laimės veikla, pagal Greimą, yra išminties ir tiesumo manifestacija.

Nors abiejose knygose laimių/Laimės problema analizuojama skirtingais būdais, išvados — nors pastebimai skiriasi — nėra visiškai viena kitai prieštaraujančios. Ar praeities lietuviai laimę įasmeninančią būtybę įsivaizduodavo kaip laimių pulką ar kaip vienišą Laimę didelių sunkumų nesudaro, nes ir jos ir ji buvo laikomos likimo deivėmis/deive. Ar laimės, kūdikiui gimus, likimą iš tikrųjų lemia ar tik pranašauja Dievo X nustatytą lėmimą yra mums sunku, rimtom mitologijos studijom vos prasidėjus, galutinai nutarti. Ar laimių funkcijos sfera buvo gimimas, derlingumas ir gyvulių globa, kaip Vėlius teigia, ar nesvyruojantis teisingumas ir išmintis, kaip Greimas rašo, gali būti tik interpretacijos arba nuomonių skyrimosi reikalas.

Asmeniškai kalbant, man Vėliaus išvados atrodo daugiau įtikinamos negu Greimo, nes Vėliaus metodai visur aiškūs, paremti svariais argumentais, ir todėl kritikui nėra prie ko prikibti. Greimas taip meistriškai skaitytoją veda sudėtingų minčių eigos keliu, kad metodologiniai trūkumai sunkiai pastebimi. Greimas pradeda savo skyrių apie Laimę su stebuklinės pasakos „Saulė ir vėjų motina" analize ir išaiškina, kodėl jis mano, kad ši pasaka yra ne pasaka, o mitas.

Būtų naivu iš mano pusės atkakliai teigti, kad stebuklinės pasakos visados yra stebuklinės pasakos ir niekas kita; kai kurie šių dienų liaudies pasakojimai gal kadaise ir buvo mitais . . . bet kai Greimas rašo, kad pasaka „Saulė ir vėjų motina" turi būti laikoma

mitu, kadangi siužete nėra vyresniosios kartos atstovų, kurie herojų siųstų atlikti misiją; kadangi herojus prašo savo brolių, kad jie jam leistų išvykti; kadangi herojaus vardas — Juozapas (p. 117), ir kad tokie bruožai pasakose neįprasti, man ant kaklo plaukai pasišiaušia!

Vladimir Propp savo 1928 m. rusų kalba pasirodžiusioje stebuklinių pasakų analizėje įrodė, kad nėra būtina tėvams iš viso pasirodyti stebuklinės pasakos siužete.*(2)* O paties Greimo argumentą naudojant, kodėl vyresni broliai negali būti laikomi vyresniosios kartos atstovais? Liaudies pasakų studijose niekur nėra randama duomenų, kurie remtų pasakos veikėjų vardų kriterijaus egzistavimą. Priešingai, yra daug darbų, kuriuose tautosakininkai įrodo, kad pasakorių gyvenimo įvykiai, nuomonės apie save ir apie savo apylinkę ir net pačių pasakorių personažai pasirodo jų sukurtose pasakose.*(3)* Greimas neduoda jokios biografinės informacijos apie „Saulės ir vėjų motinos" pasakorių (kas nėra Greimo kaltė, jeigu pasakos rinkėjas, M. Davainis-Silvestraitis, tos informacijos nepateikė). Tokių žinių nežinodami, nežinom ar pasakos sekėjo vardas — Juozapas. Kas gali būti natūraliau, negu noras save identifikuoti su savo pasakos herojum? O jei moteris pasaką sekė, gal jos tėvo, vyro arba vaiko vardas buvo Juozapas. Nežinodami pasakoriaus biografijos, negalim žinoti, kurias detales laikyti ypatingai reikšmingom ir kurias visai logiškom, kasdieniném. Iš neišnagrinėtų detalių Greimas neturėtų statyti grandiozinės hipotezės; jeigu skaitytojo neįtikina, kad „Saulė ir vėjų motina" iš tikrųjų

---

2) Vladimir Propp, *Morphology of the Folktale* (Austin: University of Texas Press, 1968). Ypatingai norima pabrėžti Propp'o „funkcija β", p. 26 — One of the members of a family absents himself from home; „funkcija β'" — The person absenting himself can be a member of the older generation.

3) Žr. Linda Dégh, *Folktales and Society: Story-Telling in a Hungarian Peasant Community* (Bloomington: Indiana University Press, 1969); Richard M. Dorson, „Oral Styles of American Folk Narrators", in Thomas A. Sebeok, *ed., Style in Language* (Cambridge: M.I.T. Press, 1960), arba Mark Azadovskii, *A Siberian Tale Teller,* Center for Intercultural Studies in Folklore and Ethnomusicology Monograph Series 2 (Austin: University of Texas Press, 1974).

yra mitas, o ne pasaka, tai viskas, kas tą neparemtą teigimą seka, yra paliestas nepatikimumo šešėliu.

A i t v a r a s, pasak Vėliaus — suasmenintas nedoras vieno žmogaus prasigyvenimas kito sąskaita. Vėlius interpretuoja aitvarų blogumą reliatyviai: aitvarai yra geri savo šeimininkams, o pikti svetimiems (nesvarbu ar tai būtų kaimynas, iš kurio vagia, ar šeimos marti ar tarnas). Yra panašumų tarp lietuviško aitvaro ir kitų tautų vogtas gėrybes nešiojančių būtybių (pvz. latvių *pūkiu,* vokiečių *Drack, Puck* ir *Kobold,* estų *puuk,* lenkų *latawiec* ir t.t.). Antra vertus, tikėjimai apie aitvarus, ypatingai latvių tautosakoje, bet taip pat ir lietuvių sakmėse, sieja aitvarą ne su pačiais vogtais dalykais, bet su skalsa. Todėl gal suprantama, kad kai kuriuose aspektuose aitvarai ir kitų tautų paralelios būtybės rodo ryšį savo arklių prižiūrėjimo ir šėrimo funkcijomis su baltarusių, germanų ir finougrų naminiais. Pasirodo, kad galima įžiūrėti aitvaro charakterio pozityvią pusę kaip derlingumo ir vaisingumo būtybės. Vėlius šį neatitikimą aiškina šitaip:

> tose tautose, kur naminio vaizdinys buvo labiau išplitęs ir išlaikęs daugiau senųjų ypatybių, turtus vagianti būtybė turėjo mažiau jo bruožų ir iš viso yra mažiau žinoma . . . O tose tautose, kur naminio vaizdinys ne toks populiarus, turtus vagianti būtybė turi daugiau jo bruožų . . . Užtat lietuviuose, kur visai nėra „idealaus" naminio vaizdinio, aitvaras turi ypač daug jo bruožų ir yra vienas iš populiariausių mitinių būtybių.*(4)*

Kadangi net septyniolikto amžiaus užrašuose k a u k a i ir aitvarai buvo maišomi, Vėlius viename knygos skyriuje analizuoja duomenis apie abejas mitines būtybes. Vien kaukams tipiškas bruožas — jų gyvenvietė jaujoje ir javų nešimas (ne vagimas) ir saugojimas. Abstrakčiau — kaukas buvo laikomas namų sėkmę įasmeninančia būtybe. Kauką tokiu būdu apibendrinant, jo panašumai į naminį atrodo dar artimesni negu aitvaro.

Senuosiuose raštuose barstukai, būtybės panašios į kaukus, taip pat buvo minimi, kaip į žmonių jaujas javų nešėjai. Šitie barstukai

4) Norbertas Vėlius, *Mitinės lietuvių sakmių būtybės: laimės, laumės, aitvarai, kaukai, raganos, burtininkai, vilkatakiai* (Vilnius: Vaga, 1977), pp. 170-71.

(barzdukai, bezdukai) buvo dievo Puškaičio pasiuntiniai ir tarpininkai jo santykiuose su žmonėmis. Puškaitis buvo laikomas derlingumo, vaisingumo, turtingumo ir reprodukuojančių žemės galių dievu; jis, buvo tikima, gyveno po šeivamedžiu, ir žmonės jam tenai palikdavo maisto aukų. Vėlius mini V. Toporovo sprendimą, kad graikų dievas Hermis ir jo sūnus Panas labiausiai panašūs į Puškaitį, o barstukai į Pano sūnus demonus satyrus. Barstukai, kartu su Puškaičiumi, gyveno po šeivamedžiu ir, jo įsakymus įvykdydami, teikė žmonių javams palaimą ir juos saugojo. Kadangi barstukai buvo minimi tiktai raštuose apie prūsų dievus, Vėlius sugestionuoja, kad jie gal buvo lokalinės prūsam būdingos dvasios. O kadangi jau devynioliktame amžiuje barstukai visai neminimi etnografiniuose raštuose, gal kaukai juos visiškai išstūmė. Laiko eigoje žmonių tikėjimai apie kaukų gyvenvietę (jau nebe neartoje žemėje, bet jaujose) ir funkcija (nebe atskirų vietų, bet žmonių turto globa) pasikeitė. Šitie nauji tikėjimai palengvino kaukų identifikaciją su barstukais ir pastarųjų eventualų susiliejimą su kaukais.

Vėlius aiškina kaukų ir aitvarų susimaišymą liaudies tikėjime, naudodamas palyginimą iš senosios indų mitologijos. Indų religijoje Ašvinai, dieviškieji dvyniai, primena lietuvių aitvarus ir kaukus. Vienas dvynys (aitvaro prototipas) susijęs su energija, dangum ir ugnim, virtu ir keptu maistu, paukščiais ir arkliais; kitas (kauko prototipas) su gyvulių ir žemės priežiūra, žeme ir vandeniu, žaliu maistu, gyvuliais. Jų porinė manifestacija ir žmonių galvojimas apie juos, kaip apie neatskiriamą vienetą paskatino atskirų bruožų susiliejimą. Jų dieviškos savybės buvo pamirštos ir deformuotos, ir jie buvo laikomi labai žemo rango dievais. Panašiai pas lietuvius vis didėjantis skaičius identiškų sakmių pradėjo būti pasakojamos ir apie aitvarus ir apie kaukus.

Greimas visai kitaip negu Vėlius analizuoja aitvarus. Pasak Greimo, į aitvarus reikia žiūrėti dvejaip: aitvarai-paukščiai yra vogtų gėrybių nešėjai, dievas Aitvaras yra kulinarinės kultūros ir brangiųjų metalų bei akmenų valdovas. Aitvarui yra aukojamas ugnim transformuotas maistas, ypač košė (transformuota virimu) ir kiaušinienė (kepimu), o aitvarai vogtus daiktus ir produktus transformuoja juos savo šeimininkams išvemdami. Aitvarai yra asocialūs, nes jie neša neuždirbtus pinigus, kurie grasina uždaros ūkio bendruomenės finansiniam *status quo*. Aitvaras — kerštaujan-

tis dievas, su kuriuo žmonės turi elgtis su klasta, veidmainiavimu ir dirbtiniu nuolankumu, ir Greimas Aitvarą priskiria prie pirmapradės dievų-milžinų kartos, kurių — panašiai, kaip graikų mitologijos titanų — nugalėjimas leido susikurti pasauliui.

Greimo knygoje kaukai, savo chtonine prigimtimi, antropomorfine išvaizda ir žalio arba nors vegetarinio maisto mėgimu, yra priešpastatomi aitvarui (kurį charakterizuoja ugninė ir orinė prigimtis, zoomorfinė išvaizda ir ugnim transformuoto maisto mėgimas). Kaukai visados daro gera ir žmonėms niekad neneša pinigų, kaip aitvaras daro, bet verčiau žemės produktų skalsą. Nors devynioliktame amžiuje kaukai buvo laikomi namų dievais, savo prigimtimi jie artimesni miško dievams: jų parasinonimai, barstukai, priklauso dievui Puškaičiui, arklo nepajudintos žemės dievui. Kaukams aukojamą apeiginį valgį, „meitėlio žarnas, miltais su krauju maišytais prikimštas", Greimas analizuoja šitaip: kadangi tokį vėdarą buvo galima pagaminti tiktai per skerstuves — ūkio šventę, kuri atitinka prieškrikščioniškai mirusiųjų kulto Ilgių šventei — reikia dėmesio kreipti į kaukų-barstukų galimą sąryšį su vėlėm. O etimologinė analizė kaip tik paremia Greimo pasiūlymą: kaukų vardo sutapatinimas su žodžiais *kaukė* ir *kaukolė* pabrėžia postuluotą anų laikų ryšį liaudies tikėjime tarp kaukų ir vėlių, tarp žemės gėrybių teikėjų, mirusiųjų ir ūkininkų.

Kai kur abejų autorių idėjos apie aitvarus ir kaukus yra panašios. Pavyzdžiui, Vėlius ir Greimas sutinka, kad aitvarai vagia, o kaukai neša; kad aitvaro blogumas ateina iš ūkininkų archaiškos bendruomenės galvosenos apie turto ribotumą ignoravimo ir turto ribotumo taisyklių laužymo; kad kauko identifikavimas su namų dvasia yra reliatyviai vėlyvas dalykas ir jo buveinė būdavo žemės grumstuose už ūkių ribų, miškuose bei ganyklose.

Skirtumų yra žymiai daugiau. Greimas Aitvarą nori padaryti titanišku dievu, jis jame mato lietuvišką Feniksą. Aitvarai Greimui yra anti-kaukai; tarp aitvarų ir kaukų galima rasti giminystę žmonių mėginimu juos kontroliuoti burtais ir juodųjų mokslų naudojimu. Vėlius aitvarų į dievus nestato, o juose mato skalsos teikėjus (tą pačią funkciją, pasak Greimo, atlieka kaukai!). Vėliaus aitvarai įsikūnija su arkliais susijusiuose dalykuose ir patys rūpinasi arkliais: suvėlęs arkliui karčius, aitvaras arklį apsaugoja nuo kaltūno, nuo aklumo ir šlubumo. Greimo aitvaras arklių nekenčia ir mėgina juos

apkrėsti kaltūnu — laimingam arkliui kaltūnas eksteriorizuojasi ir pasirodo suveltuose karčiuose, užuot arklio kūne; jei kaltūnas neišeitų viršun, arklys apaktų.

Kadangi Greimo straipsniai apie kaukus ir aitvarus pasirodė *Metmenyse* prieš Vėliaus knygos išspausdinimą, o ši pasirodė prieš Greimo knygą — kurioje minimi straipsniai buvo atspausdinti antrą sykį — abu autoriai turėjo progos pasiskaityti vienas kito darbą. Yra įdomu peržiūrėti kiekvieno komentarus apie savo „bendrininko" raštus. Vėlius sako apie Greimo darbą, kad folklorinių duomenų „galėjo būti panaudota kur kas daugiau".*(5)* Aš esu nusiteikus priimti Vėliaus nuomonę ir josios potekstę iškelti: tais atvejais, kada Greimas panaudoja folklorinius tekstus, skaitytojas kantriai laukia, bet nesulaukia folkloristinių metodų naudojimo tiems tekstams išaiškinti. Norėdamas pabrėžti aitvaro ryšį su laukine kriauše, Greimas cituoja lietuvišką pasaką, kurioje kriaušė turi svarbią rolę: po kriaušės šaknimis guli paslėpti pinigai ir po kriauše auganti žolelė gali išgydyti aklumą. Kadangi aitvaro ryšys su pinigais ir su aklumu gerai žinomas, kriaušė, pasirodžiusi pasakoje, kurioje minimi abudu šitie aitvaro bruožai, irgi turi turėti ryšį su aitvaru.*(6)* Ko trūksta? Reikėtų žinoti, kaip dažnai kriaušė minima tos pasakos variantuose. Jeigu kriaušė dažnai pasirodo, ji turbūt reikšminga, bet josios pasirodymas viename pasakos pasakojime gali ir nieko nereikšti. Toliau Greimas, atrodo, nepastebėjo, kad tos pasakos siužetas tarptautinis. Kaip pasaka apie po medžiu paslėptus pinigus gali būti tokia reikšminga lietuviams ir lietuvių mitologijos atstatymui, jeigu ji žinoma visoje Europoje ir nieko nereiškia kitom Europos tautom?

Kitoje vietoje Greimas mėgina išvesti giminystę tarp aitvaro ir vėjo, kadangi yra lietuviškų sakmių apie velnių sukeltą viesulą — žmogus, sviedęs peilį į viesulą, gali sužeisti viesulą keliančią būtybę; peilis yra įrankis, kuris kadaise buvo pavogtas iš Perkūno, aitvaras nemėgsta peilio, Perkūnas nemėgsta Aitvaro.*(7)* Bet nieko nėra sakoma nei apie tarptautiniai žinomus motyvus, kurie susieja velnią

5) Vėlius, p. 143.
6) Greimas, p. 97.
7) Greimas, p. 100.

su vėju,*(8)* nei apie pasakas, ypatingai rusiškas pasakas, kuriose pasakų piktadariai dažnai pasirodo viesulo formoje (kaip, pavyzdžiui, kada Koščej Bezsmertnij pagrobia Mariją Morevną).*(9)*

Vėlius ir Greimas pasikeičia vietomis mitologinėje medžiagos analizėje. Abu autoriai vartoja Dumézilio metodologiją lietuviškos tautosakos mitinių būtybių reikšmės išaiškinimui.

Trumpai tariant, Dumézilio metodologija charakterizuojama lyginamosios kalbotyros ir sociologijos sujungimu. Iš kalbos studijų pusės žiūrint, Dumézil tiki, kad šių dienų laumių, velnių ir kitų pasakų ir sakmių veikėjų vardų analizė gali padėti atkurti užmirštus indoeuropiečių panteonus. Iš sociologinės pusės žiūrint, jisai teorizuoja, kad:

1) indoeuropiečių visuomenė kadaise buvo sudaryta iš trijų luomų: karalių ir kunigų, karių, žemdirbių.

2) indoeuropiečiai tikėjo, kad jų dievai į juos panašūs; kad gyvenimas dievų pasaulyje analogiškas gyvenimui žmonių pasaulyje; ir kad dievų socialinė organizacija buvo ta pati trilypė sistema, kaip pas žmones.

3) kiekvienam luomui priklausė atitinkami dievai, deivės ir įvairūs palydovai. Pirmasis luomas buvo susietas su suverenumu, su teise arba magija; antra funkcija buvo karišKumas; trečioji, gyvulių ir augalų vaisingumas ir žemės kultas.*(10)*

Kaip pastebėjome, Vėlius visas savo analizuojamas mitines būtybes priskiria trečiajai funkcijai: laimės — gimimo, derlingu-

---

8) Motyvai G 303.3.4.4.1 „Devil as whirlwind" ir G 303.6.3.2 „Devil comes in whirlwind", Stith Thompson, *Motif-Index of Folk Literature,* 6 tomai (Bloomington: Indiana University Press, 1955-58).

9) Pvz. Aleksandr Afanas'ev, *Russian Fairy Tales* (New York: Pantheon, 1945), pp. 553-62.

10) Dumézilio metodologija yra išdėstyta anglų kalba C. Scott Littleton, *The New Comparative Mythology: An Anthropological Assessment of the Theories of Georges Dumézil* (Berkeley: University of California Press, 1973). Neseniai pasirodžiusi Dumézilio metodų kritika yra Carl Lindahl recenzija „Gods of the Ancient Northmen", *Journal of American Folklore* 93 (1980): 224-27.

mo, gyvulių globos ir laukų laiminimo deivės; aitvarai — derlingumo ir vaisingumo dievybės; kaukai — žemės produktų globėjai. Greimas savo analizuojamas būtybes priskiria prie pirmos funkcijos: Laimė — žinojimo, išminties ir tiesumo deivė priklauso suverenumo sferai, teisės aspektui; Aitvaras ir kaukai (kuriuos tiktai burtavimu galima kontroliuoti) irgi priklauso pirmai funkcijai, bet magijos aspektui. Vėlius savo interpretaciją aiškina sakydamas, kad lietuvių ūkininkų bendruomenei derlingumo būtybės, logiškai galvojant, turėtų būti svarbesnės. Greimas nepaaiškina, kodėl lietuviams reikėtų turėti tiek daug pirmos funkcijos dievybių.

Vėliaus argumentai ir jo folkloristinės metodologijos pažinimas ir panaudojimas yra labai įtikinami; Greimo hipotezės yra poetiškos, o priėjimo būdas, kaip jis pats sako, panašus į kryžiažodžių sprendimą. Šios analizės skaitytojams aišku, kuriai knygai aš duočiau pirmenybę. Bet lietuvių mitologijos supratimo byla nėra laimėta šitų dviejų mokslininkų knygose bei vienos skaitytojos nuomonėje. Argumentai už ir prieš vos pateikti. Laukiam lietuvių tautosakos pabūklų antros salvės.

Eglė Viktorija Žygaitė

VILNIAUS UNIVERSITETO JUBILIEJAUS DERLIUS

1979 m. iškilmingai ir gražiai buvo prisiminta Vilniaus universiteto 400 metų sukaktis. Nepaisant kas jam vadovavo ir kokią kryptį tas universitetas amžių trukmėje buvo pasirinkęs, nepaisant aplamai kosmopolitinio ir multinacionalinio jo charakterio, Vilniaus universitetas visados buvo glaudžiai susijęs su Vilniaus ir visos Lietuvos gyvenimu. Tarpais tas universitetas davė toną visam Vilniaus ir Lietuvos gyvenimui. Turbūt neklystant galima sakyti, kad 1803-1832 m. laikotarpyje Vilniaus universitetas buvo pati

svarbiausia ir reikšmingiausia ano meto Vilniaus ir Lietuvos institucija. Ir dabar keliauninkai pastebi, koks skirtumas tarp vasaros ir žiemos Vilniaus, kada jame pasipila tūkstančiai studentų.

Nuo 1930 m., kai visa Lietuva šventė Vytauto Didžiojo 500 metų mirties sukaktį, nebuvo nei vieno jubiliejaus, kuris būtų taip visuotinai plačiai ir taip sutartinai vieningai atšvęstas, kaip toji Vilniaus universiteto 400 metų sukaktis. Vieno žmogaus, nors ir didžiausio genijaus darbas negali prilygti darbui, kurį per ištisus šimtmečius dirbo visa tauta, visi Lietuvos krašto žmonės, kuriam savo genijų paaukojo tūkstančiai Lietuvos ir ne vien Lietuvos gabiausių ir talentingiausių žmonių. Caras Aleksandras I 1803 m. užtikrino „visiems laikams gyvavimą senovinio Vilniaus universiteto, įkurto 1578 m., o atnaujinto 1781 m.". Gaila, tie geraširdžio caro „visi laikai" ne taip ilgai tęsėsi.

Švęsdami tą jubiliejų Washingtone minėjome, kad kai piktasis caras Nikalojus I 1832 m. Vilniaus universitetą uždarė, pats Vilnius lyg paseno, lyg apsnūdo, pasidarė nebe tas pats. Įdomu, kad panaši mintis lyg aidu atsimušė Vilniuje. Vėliausiame Vilniaus universitetui pašvęstame leidinyje Alvidas Jancevičius apie tą patį universiteto uždarymą rašo: „Beveik tris šimtus metų buvęs gyvas Universitetu Vilniaus miestas nuščiuvo, paseno — nebeliko jame akademinės jaunystės" (ž. jo *Vilniaus universitetui — 400,* Vilnius, Mokslas, 1979, 65 p.). Tai liudija, kad kur mes begyventume, kuo betikėtume, mūsų mintis viena į Vilniaus universitetą ir jo reikšmę pačiam Vilniui ir visai Lietuvai.

Tarp kita ko, ši populiariai parašyta ir gražiai su 203 iliustracijomis išleista A. Jancevičiaus Vilniaus universiteto istorija yra galbūt labiausiai nusisekęs tos rūšies veikalas. Ji parašyta ne tik su meile, bet ir su pagarba Vilniaus universitetui, jo visiems amžiams, ir visiems laikams. Žinoma, jos negalima lyginti su tritome Vilniaus universiteto istorija, kurią rašė gausus bendradarbių kolektyvas ir kuri išėjo su pačios Vilniaus universiteto vadovybės palaiminimu (I t. 1976, II t. 1977 ir III t. 1979 m.). Kas galima pasakyti 1096 puslapiuose (tiek puslapių turi toji tritomė), to neįmanoma pasakyti 190 puslapių „knygutėje", kaip ją kukliai pavadina Vilniaus universiteto prorektorius B. Sudavičius savo įvadiniame žodyje. Bet jų abiejų skaitytojas nustebs, kad Jancevičiaus knygelėje jis ras kai ką, ko neras didžiuliame tritomyje. Veltui, pavyzdžiui, tritomyje jis ieškos fakto, kad žinomas prancūzų

rašytojas Honoré Balzac savo romano „Kaimo gydytojas" herojaus prototipu pasirinko Vilniaus universiteto prof. Juozapą Franką, vieną iš socialinės medicinos kūrėjų. O Jancevičiaus „knygutėje" jis tą faktą ras (p. 49). Arba skaitytojas gal ir su tam tikru smalsumu skaitys didžiuliame tritomyje, kad jau XIX a. pradžioje Vilniaus universiteto profesorius gamtininkas S. B. Jundzilas „materialistiškai aiškino gyvybės klausimus" ir „pajuokdavo religinį fanatizmą" (II t., p. 53.). Bet veltui ieškos užuominos, kad tas pats S. B. Jundzilas, kaip aštuoniolikametis jaunikaitis, paskirtas pijorų mokyklos mokytoju, pėsčias iš Vilniaus žygiavo į Raseinius (Jancevičius, p. 51). Mes ligi šiol žinojome, bet kažkaip ne labai norėjome tikėti, kad Simonas Daukantas kažkur nuo Skuodo žygiavo pėsčias į Vilnių mokslo semtis. Jeigu tai buvo įmanoma Jundzilui, kodėl neįmanoma Daukantui.

Didžiojoje tritomėje skaitytojas neras ir to, kad caras Nikalojus I buvo taip supykęs ant Vilniaus ir jo universiteto, už jų abiejų prisidėjimą prie 1831 m. sukilimo, kad ne tik universitetą uždarė, bet patį Vilniaus miestą norėjo pavadinti „Velnių miestu" (Čortovgradu). O pas Jancevičių ras (p. 64).

Gal daug kas pasakys tai smulkmenos, apie kurias kažin ar verta kalbėti rimtame istorijos veikale. Bet rimtas istorijos veikalas nebūtinai turi būti nuobodus ir nelabai tepaskaitomas. Įžangoje į tritomės pirmąjį tomą pats redakcinės kolegijos pirmininkas, Vilniaus universiteto rektorius ir pasaulinio garso matematikas Jonas Kubilius sako, kad toji istorija parašyta „remiantis marksistine-leninine metodologija", kad „kiekvienai kasmet ateinančiai studentų kartai (tas) veikalas tegu primena sunkią, o kartais ir skaudžią mūsų alma mater praeitį, tegu jaunimas akivaizdžiau mato ir didžiau brangina tuos laimėjimus, kuriuos, vadovaujama Komunistų partijos, pasiekė mūsų liaudis".

Turbūt būtų galima sutikti, kad ir savo profilio platumu, ir studentų bei profesūros skaičiumi ir ypač savo lietuviškumu dabartinis Vilniaus universitetas lenkia visus kitus to universiteto laikotarpius. Tačiau iš esmės kiekvienas istorinis momentas yra savotiškai įdomus ir reikšmingas. Negalima nei vieno jų paaukoti kitam. Didžiausias vadinamos marksistinės-lenininės metodologijos trūkumas ir yra tas, kad ji, per daug dėmesio skirdama paskutiniajam laikotarpiui, skriaudžia ankstesniuosius laikotarpius, nepripažindama jiems savarankiškos ir nepakartojamos reikšmės. Užtat

šita metodologija remiantis labai sunku, tiesiog beveik neįmanoma, parašyti įdomų ir mielai skaitomą istorinį veikalą. Bent man ligi šiol tokio neteko užtikti. Abejoju, ar ir naujieji Vilniaus universiteto studentai griebs į rankas tą tritomę, parašytą „marksistine-leninine metodologija". Ar nepasitenkins jie Alvido Jancevičiaus daug lengviau paskaitoma Vilniaus universiteto istorija.

Kodėl tik lietuviškumo apraiškos?

Švenčiant Vilniaus universiteto 400 m. sukaktį, ir šiapus ir anapus, labai daug padaryta ne tik nušviečiant bendrą šios garbingos mokslo institucijos praeitį ir dabartį, bet ypač išryškinant jos ryšį su Lietuva, jos kultūra ir su lietuvių kalba. Normaliai tai nebūtų jokia problema. Akademija pačiame Vilniuje, pačioje Lietuvos sostinėje, negalėtų būti kitokia kaip tik lietuviška mokslo ir auklėjimo įstaiga. Deja, reikalas nėra toks paprastas. Daug kas bando iš tos keistos ir keblios padėties išsisukti, tvirtindami, kad mokslas iš viso „anttautinis", kad anais laikais mokslo kalba buvo lotynų kalba ir kad tuo atžvilgiu vilniškė akademija daug kuo nesiskyrė nuo kitų panašių mokyklų, ypač katalikiškų. Ne visiškai taip. Visų pirma toji akademija buvo ne vien tik mokslo, bet ir auklėjimo įstaiga. Ji rengė kunigus ir kitokius pareigūnus. Antra, nežiūrint kaip labai lotynų kalba nebuvo paplitusi ano meto mokslo ir mokymo pasaulyje, ji dar niekur nebuvo pasidariusi gimtąja kalba. Ji tikrai tokia nebuvo ano meto Lietuvoje. Jos reikėjo mokytis kaip tik atsiremiant į gimtąją kalbą. Kas buvo toji gimtoji kalba? Štai kur yra pagrindinis klausimas.

Labai teisingai Paulius Rabikauskas savo gražią ir įdomią paskaitą-straipsnį pavadino „Lietuviškumo apraiškos Vilniaus akademijoje" (*Aidai*, 1979, Nr. 9, p. 377-389). Tų apraiškų buvo nemaža ir akademijos vadovybėje, ir studentijoje. Buvo jėzuitų, kurie suprato lietuvių kalbos reikšmę, buvo ir tokių, kurie net bandė atskirti Lietuvos jėzuitų provinciją nuo Lenkijos ir t.t. Galbūt buvo mokoma ir lietuvių kalbos, kaip bandė įrodyti prof. Jurgis Lebedys (ž. jo straipsnį *Lituanistikos baruose*, I, Vilnius 1972, p. 201-210). Panašias lietuviškumo apraiškas vėlesniame Vilniaus universiteto laikotarpyje nušvietė V. Maciūnas savo *Lituanistiniame sąjūdyje XIX a. pradžioje* ir savo paskaitoje Lituanistikos instituto suvažiavime praeitais metais. Gerą tų lietuviškumo apraiškų apžvalgą buvo davęs prof. M. Biržiška savo *Senajame Vilniaus*

universitete. Labai daug tokių apraiškų suminėta tritomėje Vilniaus universiteto istorijoje.

Nesunku atsakyti į klausimą, kas rišo Vilniaus universitetą su Lietuva. Be abejo, viskas jį rišo su Lietuva. Daugumas studentų buvo iš Lietuvos, nemaža profesorių ir rektorių. O svetimieji čia pakliuvę imdavo tarnauti Lietuvai. Poetas Sarbievijus apdainavo Vilnių ir Lietuvą, istorikas Lelevelis tyrinėjo Lietuvos praeitį, o vokietis medicinos prof. Juozapas Frankas Lietuvą laikė tiesiog savo antrąja tėvyne. „Nesigailiu", rašė jis, „kad gražiausius savo gyvenimo metus pašvenčiau šiam svetingam kraštui".

Visa tai gerai ir gražu. Bet klausimas turi būti ne apie lietuviškumo apraiškas Vilniaus akademijoje, o ar tą akademiją galima vadinti lietuviška mokykla? Tokio klausimo nekelia P. Rabikauskas, nors jo svarbą jau suprato kėdainiškis Mikalojus Daukša. Garsiojoje prakalboje į savo *Postilės* vertimą (nota bene: rašytoje lenkų kalba) jis vedė paralelę tarp tautos gyvybės ir jos kalbos. Ir turėjo pripažinti, kad jo meto Lietuvoje lenkų kalba jau buvo pasidariusi „lyg ir gimtoji kalba". Tritomės autoriai, kalbėdami apie lotynų kalbos mokymą vilniškėje akademijoje, turbūt teisingai rašo, kad ji daugiausia buvo aiškinama lenkų kalba. Kaip žinia, prie Vilniaus akademijos veikė speciali akademinė spaustuvė. Pagal Irenos Petrauskienės labai kruopščiai surinktus statistikos duomenis toje spaustuvėje 1575-1773 m. laikotarpyje iš viso buvo atspausdinta 1604 vienetai: lietuvių kalba — 52, lenkų — 716, lotynų — 820 (ž. jos *Vilniaus akademijos spaustuvė 1575-1773*, Vilnius, 1976, p. 182-3). Tokių ir panašių faktų akivaizdoje tikrai galima tvirtinti, kad lietuvių kalba vilniškės akademijos buvo nustumta į šalį. Jai teko tik posūnio vieta.

Kas dėl to kaltas? Be abejo nemaža tos kaltės dalis turi kristi ant katalikų bažnyčios hierarchijos Lietuvoje pečių. Simonas Daukantas savo *Istorijoje žemaitiškoje* tiesiog rašė: „Nesang kad lenkų vyskupai savo tautos laban viską gaubė, tad Lietuvos pralotai vėpsodami žiovavo". Įdomu, kad pagal P. Rabikausko surinktus duomenis jau XVI a. pabaigoje kai kurie jėzuitai visiškai panašiai galvojo. Toks kaunietis jėzuitas Laurynas Monikovijus, kalbėdamas tiesiog apie vilniškę akademiją, rašė: „Šiaip lietuviais čia niekas nesirūpina". O anglas jėzuitas Adomas Brockas, ilgą laiką profesoriavęs vilniškėje akademijoje, atvaizdavo XVI a. pabaigos

lietuvybės padėtį jėzuitų ordine beveik tais pačiais žodžiais kaip S. Daukantas. Jis rašė jėzuitų generolui į Romą: „Kadangi lenkai savo reikalus stropiai gina, ir nėra kam rūpintis lietuvių reikalais". Lietuvių kalbos svarbą vilniškei akademijai ir aplamai katalikų bažnyčiai suprato ir anoniminis pirmosios Vilniaus akademijos istorijos autorius. Jis dar 1609 m., vadinas, švenčiant Akademijos 30 m. sukaktį, rašė, kad vienas pagrindinių tos akademijos tikslų — ruošti lietuvius kunigus.

Suprasti suprato, bet ar vykdė? Nelabai. Ir padėtis juo toliau, juo blogėjo. Juo labiau lenkų kalba ir kultūra veržėsi į Vilniaus akademiją, į patį Vilnių ir į visą Lietuvą. Ir užtat turbūt reikia sutikti su labai skaudžia, bet teisinga tritomės autorių išvada, kad „pasaulietinio Karaliaučiaus universiteto, jo auklėtinių nuopelnai lietuvių kultūriniam gyvenimui buvo didesni, negu jėzuitų valdomos Vilniaus akademijos" (I t., p. 107). Tik be reikalo čia pabraukiamas Karaliaučiaus universiteto pasaulietiškumas, o Vilniaus akademijos jėzuitiškumas. Kas liečia Karaliaučiaus universiteto nuopelnus lietuvybei, tie nuopelnai kaip tik susiję su religine to universiteto puse, su lietuvių protestantų kunigų parengimu Karaliaučiaus universitete. O Vilniaus akademijai iš jėzuitų rankų ištrūkus lietuviškumo reikalai joje nepagerėjo.

Klaidingai tezei — melagingi argumentai

Jubiliejiniai rašiniai ir paskaitos šiek tiek primena nekrologus: arba gerai, arba nieko. Tačiau tai anaiptol nereiškia, kad jubilijatą reikia pristatyti tuo, kuo jis visiškai nebuvo, arba priskirti jam nuopelnus, kurių jis visiškai nenusipelnė.

Panašios mintys kyla skaitant, pavyzdžiui, Stasio Ylos paskaitą Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavime, kuri dabar atspausdinta *Aiduose* (1979, Nr. 9-10). Apie tai jau trumpai užsiminėm *Akiračiuose* (1980, Nr. 3). Tą savo paskaitą-straipsnį jis pavadina „Tautybių sankirtis Vilniaus universitete 1803-1832 m.". Paprasčiau sakant tai turėtų reikšti lietuvių-lenkų konfliktą. Tokio konflikto dar tada visiškai nebuvo ir negalėjo būti, nebent tokio konflikto mažyte užuomazga skaitytum šubravcų ir jų *Gatvės žinių* pasišaipymą iš Dionizo Poškos Baublio. Bet Yla kaip tik tuos šubravcus laiko „didesniais bei mažesniais lietuvininkais", vadinas, tame visiškai prasimanytame sankirtyje juos įrikiuoja į lietuvių pusę.

Be abejo tokiai klaidingai tezei įrodyti ir norint negalima surasti teisingų argumentų. Klaidingą tezę galima įrodyti tik melagingais

argumentais. Tuo keliu jis ir nueina, išsigalvodamas kažkokią negirdėtą neregėtą neva problemą dėl dėstomosios kalbos Vilniaus universitete. Iš tikrųjų lenkų kalba taip natūraliai pakeitė lotynų kalbą, kad dėl to nekilo jokios problemos net valdančiuose rusų sluoksniuose. Jau matėme, kad net Daukšos laikais lenkų kalba buvo tapusi beveik gimtąja kalba. Ką bekalbėt apie XVIII a. pabaigą ir XIX a. pradžią. Ką S. Yla rašo apie Gegužės 3 d. konstituciją, apie „lietuvių opoziciją, kuriai vadovavo du vyskupai — vilniškis Ignas Masalskis ir livoniškis Juozas Kasakauskis", jau reikia laikyti ne klaida, bet tiesiog prasimanymu.

Aplamai visa ta paskaita-straipsnis yra kažkoks nesusipratimas, pridengtas patriotizmo šydu. Labai jau pigi antilenkiška, antižydiška (prof. Vaclovo Pelikano veiklą kritikuojant) ir antirusiška propaganda kvepia neskaniai. Ji visiškai nereikalinga Vilniaus universitetui, ji nedaro garbės nei mūsų mokslinėms institucijoms, nei žurnalams.

Baigiant

1803-1832 m. laikotarpyje Vilniaus universitetas buvo vienas iš pirmaujančių visame pasaulyje, lyginamas su Oxfordo ir Goettingeno universitetais. Apie ankstyvesniąją jėzuitinę akademiją to turbūt pasakyti negalima.

Dabartinis Vilniaus universitetas gali konkuruoti su gerais pasaulio universitetais. Nors universiteto žodis reiškia universalumą, tačiau vienas universitetas paprastai pasireiškia labiau vienoje srityje, kitas — kitoje. Manau, Vilniaus universitetas teisingai daugiausia koncentruojasi baltų kalbų (baltistikos) studijoms. Ir šiuo atžvilgiu jis pasiekė labai daug: berods visi turi pripažinti, kad Vilnius šiandien yra tapęs baltistikos centru. Daugiau pripuolamai Vilniaus universitetas toli pažengė matematikos (tikimybių teorijos) srityje (dėl Jucio, Kubiliaus, Statulevičiaus ir kt.).

Blogiausia kol kas padėtis su literatūros, istorijos, sociologijos, filosofijos studijomis. Čia jis primena jėzuitinę akademiją, tik Katalikų bažnyčios dogmą dabar pakeitė marksistinė-lenininė dogma. Pagerėjimo čia greitai nebus. Tie mokslai be laisvės negali normaliai vystytis. O juk kaip tik tuose moksluose mažas kraštas galėtų stotis lygiomis su dideliais kraštais.

V. Trumpa

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1 *Akiračiai,* 1980 Nos. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

2 Juozas Andrius, *Lietuva. Žemėlapis* (Devenių Kultūros Fondas, 1979).

3 *Bridges,* Vol. 3, Nos. 10, 11, 12; Vol. 4, Nos. 1, 2, 3, 4, 5.

4 *Comparative Civilizations Review,* No. 4.

5 Napoleonas Aleksandras Dičpetris, *Trys dienos pasauly* (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Ledimo Fondas, 1980). Apipavidalinimas: Vytautas O. Virkau.

6 P. Enskaitis, *Mirties šešėliuose,* n. d.

7 *Evangelijos šviesa,* 1980, pavasaris, vasara.

8 Algirdas J. Greimas, *Apie dievus ir žmones: lietuvių mitologijos studijos* (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1979). Aplankas A. Monèio.

9 Algirdas Julien Greimas, „About Games", atspaudas iš *Substance,* No. 25, 1980, pp. 31-35.

10 *Jaunà gaita,* Nos. 126, 127, 129.

11 Anatolijus Kairys, *Laisvės sonata.* Poema (Chicago: Dialogas, 1979). Iliustravo Diana Kizlauskienė.

12 Vytautas Kavolis, „Logics of Selfhood and Modes of Order: Civilizational Structures for Individual Identities," atspaudas iš Roland Robertson and Burkart Holzner, *eds., Identity and Authority: Exploration in the Theory of Society* (Oxford: Basil Blackwell, 1980), pp. 40-60, 268-271, 284-287.

13 Jokūbas Kregždė, *Reformacija Lietuvoje. Istorinė apybraiža* I (Chicago: Devenių Kultūrinis Fondas, 1980). Viršelis Hermano Pavilionio.

14 Bronius Kviklys, *Lietuvos bažnyčios.* I tomas: Telšių vyskupija (Chicago: Amerikos Lietuvių Bibliotekos Leidykla, 1980).

15 *Lituanus,* 1980, Nos. 1, 2, 3.

16 Stasys Maziliauskas, *Merkelis Giedraitis* (Troy, Mich.: Amberland, n. d.)

17 *Moteris,* 1979, Nos. 4, 5, 6; 1980, Nos. 1, 2, 3, 4.

18 *Pasaulio lietuvis,* 1979, Nos. 10, 11-12; 1980, Nos. 1, 2-3, 4, 5-6.

19 Romanas Plečkaitis, *vert., Filosofija Vilniaus Universitete 1579-1832* (Vilnius: „Mintis", 1979).

20 A. Y. Shtromas, „Dissent and Political Change in the Soviet Union," atspaudas iš *Studies in Comparative Communism*, Vol. 12 (Summer-Autumn, 1979), pp. 212-276.

21 *Svečias*, 1980 Nr. 1-2.

22 *Šventasis raštas. Komentarai-aiškinimai.* Paruošė Kostas Burbulys (Chicago, 1980).

23 Antanas ir Anastazija Tamošaitis, *Lithuanian National Costume* (Toronto: Lithuanian Folk Art Institute, 1979).

24 Zenta Tenisonaitė, *Vieniši vėjo vaikai.* Eilėraščiai (London, 1979). Autorės viršelis.

25 Felix Timmermans, *Adagio.* Iš nederlandų kalbos vertė Zenta Tenisonaitė (London, n. d.). Vertėjos viršelis.

26 Tomas Venclova, *vert., Balsai iš pasaulinės poezijos* (Southfield, Mich.: Ateities Literatūros Fondas, 1979). Aplankas — Vytauto O. Virkau.

27 *World Literature Today*, Autumn 1979; Winter, Spring, Summer 1980.

METMENŲ ŠIMTININKAI:

69) Jonas ir Elizabeth Dovydėnai
70) Lietuvių Fondas
71) Marcelė Mackienė
72) Zenonas ir Aldona Rekašiai
(Jurgio Rekašiaus atminimui)
73) Romas ir Emilija Sakadolskiai

metmenys

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Živilė Bilaišytė, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Violeta Kelertienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Henrikas Nagys, Kostas Ostrauskas, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Marytė Černiūtė, Mykolas Drunga, Leonardas Gogelis, Julius Lintakas, Birutė Lintakienė, Marytė Paškevičienė, Lakštuonė Vėžienė, Vytautas Vepštas.

Administracija: Marytė Paškevičienė
3308 W. 62nd Pl.
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — 3 dol., keturių numerių prenumerata — 10 dol., Kanada ir užsienis — 12.00 dol., garbės prenumerata — 15 dol.

Leidžia: A M & M Publications.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois.

Published by A M & M Publications, Non-profit Organization.

This issue is partially funded by the Illinois Arts Council.

5,-

ALp(LKA)1742
1980, Nr.40

L.arch

88.291.78